

Smuggling of Tobacco
Along the Balkan Route

Ilegalna trgovina duhanskim proizvodima:

iskustvo građana i stavovi o krijumčarenju
na balkanskoj ruti

e i z ekonomski
institut,
zagreb

Ekonomski institut, Zagreb
Zagreb, 2019.

Ekonomski institut, Zagreb

Ilegalna trgovina duhanskim proizvodima: iskustvo građana i stavovi o krijumčarenju na balkanskoj ruti – BalkanSmugg

Zagreb, 2019.

Ekonomski institut, Zagreb

Trg J. F. Kennedyja 7
10000 Zagreb

AUTORI

Tajana Barbić
Jelena Budak
Goran Buturac
Davor Mikulić
Edo Rajh
Ivana Rašić
Sunčana Slijepčević
Dragica Smilaj
Maruška Vizek

DIZAJN NASLOVNICE

Endem d.o.o. Zagreb

TEHNIČKI UREDNIK

Vladimir Sukser

PRIJEVOD

Stentor d.o.o.

ANKETA

Hendal d.o.o., Zagreb

Zagreb, 2019.

Ova je studija dio istraživačkog projekta „Ilegalna trgovina duhanskim proizvodima: iskustvo građana i stavovi o krijumčarenju na balkanskoj ruti – BalkanSmugg” koji je financirao PMI IMPACT – globalna donatorska inicijativa tvrtke Philip Morris International (PMI) za potporu projektima posvećenima borbi protiv ilegalne trgovine i povezanih kaznenih djela. Autori su proveli ovo istraživanje potpuno samostalno u odnosu na PMI. Stavovi i mišljenja izraženi u ovom dokumentu pripadaju autorima i ne odražavaju nužno stavove PMI-ja.

	O projektu BalkanSmugg	5
	Glavni zaključci	6
1.	Potrošnja duhana u zemljama zapadnog Balkana	9
1.1.	Opći pregled raširenosti pušenja u sedam zemalja	9
1.2.	Kupovne navike: Legalno ili sivo tržište	10
1.3.	Dostupnost duhanskih proizvoda na sivom tržištu	14
1.4.	Cjenovna osjetljivost potrošnje ilegalnih duhanskih proizvoda	17
1.5.	Izlaz sa sivog tržišta	18
1.6.	(Ne)prihvatljivost određenih aktivnosti u ilegalnoj trgovini duhanom	20
1.7.	Percepcije negativnog učinka sivog tržišta duhana	25
1.8.	Opće javno mišljenje o sivom tržištu duhana	32
2.	Duhanska industrija i trgovina	37
2.1.	Regionalni pregled	37
2.2.	Hrvatska	40
2.3.	Bosna i Hercegovina	42
2.4.	Kosovo	43
2.5.	Crna Gora	44
2.6.	Sjeverna Makedonija	45
2.7.	Srbija	47
2.8.	Slovenija	49
2.9.	Uzajamna trgovina	51
3.	Hrvatski duhanski sektor	56
3.1.	Industrija uzgoja duhana	58
3.2.	Proizvodnja duhanskih proizvoda	59
3.3.	Distributivna (veleprodajna) trgovina duhanskim proizvodima	60
4.	Trošarine na cigarete u zemljama zapadnog Balkana	63
4.1.	Usporedba sustava trošarina u regiji	63
4.2.	Buduća usklađenja s politikama EU-a o trošarinama	65
4.3.	Trošarine i sivo tržište	69
4.4.	Procjena cjenovne elastičnosti potražnje za duhanom	72
5.	Neslužbeno gospodarstvo u zemljama zapadnog Balkana: Veličina i posljedice	74
5.1.	Definicija neslužbenog gospodarstva i metode mjerenja	74
5.2.	Veličina neprijavljenog rada u gospodarstvima zapadnog Balkana na osnovi ankete	75
5.3.	Neslužbeno gospodarstvo na zapadnom Balkanu na temelju kombinacije MIMIC modela i Eurostatovog pristupa	79
5.4.	Krijumčarenje duhana i druge nezakonite aktivnosti	81
5.5.	Negativni učinci krijumčarenja duhana na javne prihode i službeni sektor	83
5.5.1.	Uloga krijumčarenja duhana u cjelokupnim državnim financijskim gubicima uzrokovanim neslužbenim gospodarstvom	83
5.5.2.	Negativan utjecaj krijumčarenja duhana na službeni sektor	85
6.	Zaključci i preporuke	87
	Bibliografija	89
	Prilog	98

Popis kratica:

BA – Bosna i Hercegovina

BDP – bruto domaći proizvod

BDV – bruto dodana vrijednost

EU – Europska unija

HR – Hrvatska

I-O – input-output

ME – Crna Gora

MIMIC – model višestrukih pokazatelja i višestrukih uzroka

MK – Sjeverna Makedonija

MPPC – najpopularnija cjenovna kategorija

NG – neslužbeno gospodarstvo

NMS – nove države članice

NR – neprijavljen rad

PDV – porez na dodanu vrijednost

RCA – otkrivene komparativne prednosti

RS – Srbija

SI – Slovenija

TIRSP – maloprodajna cijena s uključenim porezima

WAP – ponderirana prosječna cijena

WB – zapadni Balkan

XK – Kosovo. Ovim se nazivom ne dovode u pitanje stajališta o statusu te je on u skladu s RVSUN-om 1244 [1999] i mišljenjem Međunarodnog suda o proglašenju neovisnosti Kosova.

O projektu BalkanSmugg

Istraživački projekt „Ilegalna trgovina duhanskim proizvodima: iskustvo građana i stavovi o krijumčarenju na balkanskoj ruti [BalkanSmugg]“, koji je financirala inicijativa PMI IMPACT, a provodio Ekonomski institut, Zagreb od srpnja 2017. do rujna 2019., procijenio je ilegalnu trgovinu cigaretama i drugim duhanskim proizvodima u sedam zemalja na balkanskoj krijumčarskoj ruti.

Posebni cilj projekta bio je predočiti čvrstu činjeničnu podlogu o ilegalnoj trgovini duhanom u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i Kosovu. Stoga središte ovog istraživanja predstavlja procjena na temelju ankete o stavovima i postupcima pušača kod kupnje cigareta na sivom tržištu i mišljenju građana o ilegalnoj trgovini cigaretama i drugim duhanskim proizvodima. U 2018. godini proveli smo anketu nad 3.000 ispitanika po zemlji, ukupno 21.000 ispitanika u regiji.

Ova studija BalkanSmugg predstavlja glavne zaključke projekta. Analizirajući potrošnju duhana u sedam balkanskih zemalja, studija opisuje navike i ponašanja pušača kod kupnje cigareta i rezanog duhana, uključujući i iskustvo kupnje duhanskih proizvoda na sivom tržištu. Uvidi u karakteristike sivog tržišta, uobičajeni kupljeni „paket“ i način na koji pušači ocjenjuju kvalitetu i dostupnost proizvoda pružaju vrijedne informacije iz prve ruke. Glavni zaključak jest veličina sivog tržišta duhana po zemlji.

Studija otkriva javno mišljenje o prihvatljivom ponašanju vezanom za ilegalnu trgovinu cigaretama i duhanskim proizvodima te istražuje stavove vezane za njihove negativne učinke, što čini projekt BalkanSmugg prvom sveobuhvatnom studijom o sivom tržištu i ilegalnoj trgovini cigaretama i drugim duhanskim proizvodima na balkanskom području koja se bavi tim pitanjem s gledišta građana, kao i s gledišta potrošača duhana.

Preliminarni rezultati ankete o cjenovnoj osjetljivosti potrošnje ilegalnih duhanskih proizvoda upotpunjeni su dodatnim istraživanjem trošarina jer se razlike u cijeni smatraju glavnim pokretačem ilegalne trgovine duhanom. Međutim, nije bilo javno dostupnih podataka u svrhu točne procjene cjenovne elastičnosti potražnje duhana.

Studija opisuje službenu duhansku industriju i regionalnu trgovinu među zemljama. S obzirom na to da je neslužbeno gospodarstvo u zemljama zapadnog Balkana povezano s ilegalnom trgovinom duhanom, izvršili smo procjenu

veličine neslužbenog gospodarstva u analiziranim zemljama, utaje poreza na duhan i negativnog učinka krijumčarenja duhana na službeni sektor u Hrvatskoj.

Svi su rezultati projekta predstavljeni za regiju i uspoređeni su s drugim analiziranim zemljama kako bi se zaključci stavili u regionalni kontekst. Hrvatska se koristi kao studija slučaja za preciznije analize duhanskog sektora.

Nadamo se da će donositelji politika i dionici uključeni u ovaj projekt smatrati da su nalazi poticajni i korisni u borbi protiv ilegalne trgovine. Krajnja svrha ove studije jest podizanje svijesti o štetnosti ilegalne trgovine cigaretama i drugim duhanskim proizvodima.

Tim koji je radio na projektu zahvalan je dionicima na njihovoj suradnji za vrijeme trajanja projekta i cijeni informacije i povratne informacije javnih ustanova i industrije. Željeli bismo zahvaliti našim kolegama s Ekonomskog instituta, Zagreb na njihovoj pomoći i zahvaljujemo na potpori PMI IMPACT-a u financiranju ove studije.

Jelena Budak, voditeljica projekta

Glavni zaključci

- Raširenost pušenja u zemljama zapadnog Balkana, prema anketnim podacima, varira od 25 posto u Sloveniji do 43 posto u Bosni i Hercegovini.
- Tvornički proizvedene cigarete najpopularniji su duhanski proizvod za 88 posto pušača, a njih 15 posto koristi rezani duhan za motanje ili punjenje vlastitih cigareta.
- 11 posto pušača iz sedam analiziranih zemalja kupuje duhanske proizvode na sivom tržištu. Postotak pušača koji kupuju na sivom tržištu unutar je raspona od najmanjeg postotka u Sloveniji [3,3 posto] do najvećega u Crnoj Gori [27,9 posto]. U Sjevernoj Makedoniji 3,8 posto pušača kupuje ilegalne duhanske proizvode, njih 6,3 posto to čini na Kosovu, 6,5 posto u Srbiji, 7,6 posto u Hrvatskoj i 20,3 posto u Bosni i Hercegovini.
- Što se tiče regionalnog prosjeka, 57 posto pušača koji kupuju na sivom tržištu kupuje cigarete, a njih 50 posto kupuje rezani duhan. Rezani duhan sa sivog tržišta zamjenski je proizvod za cigarete koje se legalno prodaju, posebno u Hrvatskoj i Sjevernoj Makedoniji. Rezani duhan u navedene dvije zemlje čini 89 posto odnosno 98 posto sivog tržišta duhanom.
- Šest od deset pušača koji kupuju na sivom tržištu kupuje duhanske proizvode od uličnih preprodavača. Pušači iz Hrvatske i Slovenije radije kupuju od prijatelja i poznanika.
- Kupci na sivom tržištu obavljaju kupnju na dnevnoj ili tjednoj bazi zahvaljujući dobroj dostupnosti cigareta i rezanog duhana na sivom tržištu. Gotovo dvije trećine građana Sjeverne Makedonije i Kosova misli da je vrlo lako kupiti cigarete na sivom tržištu, dok polovina ispitanika u Sloveniji i Srbiji smatra da je za to potrebno uložiti malo truda.
- Dostupnost cigareta i rezanog duhana stabilna je u usporedbi sa situacijom od prije dvije godine, prema mišljenju polovine potrošača na sivom tržištu u regiji. Crna Gora je iznimka jer skoro polovina ispitanika s tog područja smatra da se dostupnost popravlja. U Hrvatskoj se dostupnost cigareta smanjila, no dostupnost rezanog duhana u posljednje se vrijeme povećala.
- Dokle god sivo tržište postoji, većini će pušača uključenih u ilegalnu trgovinu ono ostati odabrano mjesto kupnje. Dvije trećine njih kaže da bi ih na prestanak kupovine na sivom tržištu moglo potaknuti poboljšanje životnog standarda.
- Iako je više od polovine građana svjesno da je kupovina na sivom tržištu ilegalna, veće kazne potaknule bi tek 5 posto pušača da prestanu kupovati na sivom tržištu. Istovremeno, više od polovine građana smatra da prodaja duhanskih proizvoda na sivom tržištu nije dovoljno kažnjavana.
- Osam od deset pušača koji kupuju na sivom tržištu navodi bolju cijenu kao glavni razlog ilegalne kupovine duhanskih proizvoda. Potrošnja duhana izuzetno je cjenovno osjetljiva: više od polovine ispitanika u regiji smanjilo bi potrošnju ilegalno kupljenih cigareta i rezanog duhana samo kad bi se cijena na legalnom tržištu smanjila i postala jednaka cijeni ilegalno kupljenih duhanskih proizvoda na sivom tržištu.
- Opće javno mišljenje o razini cijena legalno prodanih cigareta i rezanog duhana ne podržava daljnje povećanje cijena: više od polovine svih građana smatra da su cijene cigareta na legalnom tržištu previsoke, a čak 86 posto građana Bosne i Hercegovine smatra da su cigarete preskupe. S druge strane, 40 posto građana Slovenije i 25 posto građana Hrvatske smatra da su cijene preniske.
- Oko 80 posto građana smatra da je neprihvatljivo kupovati ukradene cigarete, krivotvorene marke cigareta i nepoznate robne marke cigareta bez poreznih biljega, ili izbjegavati poreze odnosno trošarinu na duhanske proizvode. 69 posto građana smatra da je neprihvatljivo kupovati duhanske proizvode na sivom tržištu, što potkrepljuje mišljenje svakog četvrtog građanina u regiji prema kojem sivo tržište duhanskih proizvoda predstavlja jedan od glavnih problema u njihovoj zemlji.
- Pet od deset građana u regiji smatra da je država najodgovornija za trenutačno stanje sivog tržišta duhana, a nakon nje slijede inspektorat [13 posto], policija [8 posto] i carina [7 posto]. Najmanje odgovornima građani smatraju uzgajivače duhana i duhansku industriju.

- Zanimljivo je da oko polovine građana Hrvatske i Slovenije smatra da je kupovina rezanog duhana izravno od uzgajivača prihvatljivo ponašanje.
- 80 posto građana smatra kupovinu cigareta nepoznate robne marke bez poreznih biljega neprihvatljivom, kao i utaju poreza i izbjegavanje trošarine na duhanske proizvode. Najstrože mišljenje zabilježeno je na Kosovu gdje 96 posto građana smatra navedene postupke neprihvatljivima, za razliku od Hrvatske u kojoj 70 posto građana dijeli ovo negativno stajalište.
- Dvije trećine stanovništva regije smatra da sivo tržište duhana nanosi značajnu štetu državnom proračunu i društvu [62 posto stanovništva].
- Što se tiče ostalih negativnih posljedica na nacionalno gospodarstvo, prilično se mali postotak građana slaže da kupovina duhana na sivom tržištu dovodi do gubitka radnih mjesta [39 posto].
- Polovina građana smatra da zbog sivog tržišta duhana dolazi do povećanja ostalih oblika kriminala, a još više njih [68 posto] smatra da je krijumčarenje duhana sastavni dio organiziranog kriminala.
- U svim su zemljama stavovi pušača o sivom tržištu duhana manje negativni od stavova nepušača. Nadalje, 75 posto pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu ne vide ništa loše u tome.
- Više od polovine građana smatra da bi se duhan trebao uzgajati kao važan usjev u njihovoj zemlji.
- Zemlje zapadnog Balkana međusobno trguju uglavnom cigaretama. Srbija je najveći izvoznik cigareta u druge zemlje regije, a Bosna i Hercegovina najveći uvoznik. Hrvatska je najveći izvoznik neprerađenog duhana u ostale zemlje zapadnog Balkana.
- Trgovina duhanom u zemljama zapadnog Balkana pokazuje određene pozitivne trendove: povećanje izvoza i uvoza, trgovinski višak, jačanje konkurentnosti izvoza i relativno velika koncentracija izvoza. Najveći dio trgovine duhanom u zemljama zapadnog Balkana ostvaruju Srbija, Hrvatska i Sjeverna Makedonija. Te su zemlje također neto izvoznici duhana, dok su ostale analizirane zemlje [Bosna i Hercegovina, Kosovo, Crna Gora i Slovenija] uglavnom uvoznici. Kosovo je apsolutni neto uvoznik duhana.
- Nedostaju međunarodno usporedivi podaci o proizvodnji duhana za sedam analiziranih zemalja regije. Ako se proizvodnja propisno ne evidentira u službenim statističkim podacima, dio proizvodnje mogao bi ostati neevidentiran i završiti na sivom tržištu.
- Cijene duhanskih proizvoda u svih sedam zemalja znatno su niže od prosjeka EU-a. Slovenija se kao najskuplje tržište duhanskih proizvoda nalazi na 68 posto prosjeka EU-a, a Sjeverna Makedonija na otprilike 25 posto. Razlog tome su različiti porezi i trošarine diljem regije.
- Povećanje trošarina u prošlosti [zbog usklađivanja s poreznim politikama EU-a] dovelo je do povećanja cijena cigareta i smanjenja legalnih tržišta. Nakon povećanja trošarine, legalno tržište cigareta u Crnoj Gori se prepolovilo, dok je smanjenje legalnog tržišta u Bosni i Hercegovini bilo još značajnijih razmjera.
- Uzimajući u obzir zaključak ankete da će pušači kupovati na sivom tržištu dokle god je ono jeftinije, opravdano je pretpostaviti da smanjenje legalnog tržišta nakon povećanja cijena nije bilo posljedica smanjenja učestalosti pušenja. Upravo suprotno, pušači ovisnici vjerojatno su se prebacili na sivo tržište, što potvrđuje iskustvo zabilježeno u anketi.
- Razlika u cijeni je ogromna: cigarete napravljene iz ilegalno kupljenog rezanog duhana deset su puta jeftinije od iste količine tvornički proizvedenih cigareta koje se prodaju u običnim trgovinama u Hrvatskoj.
- Procjena cjenovne elastičnosti potražnje duhana osigurala bi preciznu kvantifikaciju učinka promjena trošarina na potražnju duhana i ilegalne trgovinske tokove. Međutim, to nije moguće zbog nedostatka javno dostupnih podataka o cijenama i količinama koje prodaju pojedinačne robne marke.
- U svim zemljama zapadnog Balkana, dohodak ostvaren od krijumčarenja duhana procjenjuje se na više od 200 milijuna eura godišnje [0,5 posto BDP-a]. Taj udio varira, od najmanjeg postotka u Sloveniji [0,01 posto BDP-a] i Hrvatskoj [0,06 posto BDP-a] do najvećeg

postotka u Crnoj Gori (0,52 posto BDP-a). U Bosni i Hercegovini dohodak od krijumčarenja duhana čini najveći udio ukupnog ostvarenog ilegalnog dohotka.

- Procjenjuje se da se u regiji godišnje izbjegne otprilike 7,5 milijardi eura poreza, ili 4,5 posto regionalnog BDP-a. Od tog iznosa, godišnje se izbjegne više od 306,7 milijuna eura zbog krijumčarenja duhana. Važnost tih izravnih gubitaka za državni proračun varira: ukupni porezi na duhan koji nisu naplaćeni zbog krijumčarenja duhana predstavljaju 0,9 posto BDP-a u Bosni i Hercegovini, 0,6 posto BDP-a u Crnoj Gori, 0,2 posto BDP-a u Hrvatskoj, Srbiji i na Kosovu, i 0,1 posto BDP-a u Sloveniji i Sjevernoj Makedoniji.
- Input-output analiza neizravnih i izazvanih negativnih učinaka sivog tržišta duhana na službeni sektor u

Hrvatskoj 2017. godine pokazala je znatne gubitke za gospodarstvo, državni proračun i industriju. Procjenjuje se da krijumčarenje duhana godišnje smanjuje hrvatsku bruto dodanu vrijednost za 0,44 posto, a zaposlenost za 0,48 posto.

- Ukupni učinci smanjenog obujma državnih usluga [zbog izbjegavanja poreza na duhan] znatno su veći od izravnih učinaka na proizvođače i distributere duhana. Više od 7.500 radnih mjesta moglo bi se otvoriti u okviru hrvatskog gospodarstva uklanjanjem sivog tržišta duhana.
- Tisuću pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu smanjuju službeni bruto dodanu vrijednost za više od 1 milijun eura i uzrokuju gubitak otprilike 50 radnih mjesta na godišnjoj razini u Hrvatskoj.

1. Potrošnja duhana u zemljama zapadnog Balkana

1.1. Opći pregled raširenosti pušenja u sedam zemalja

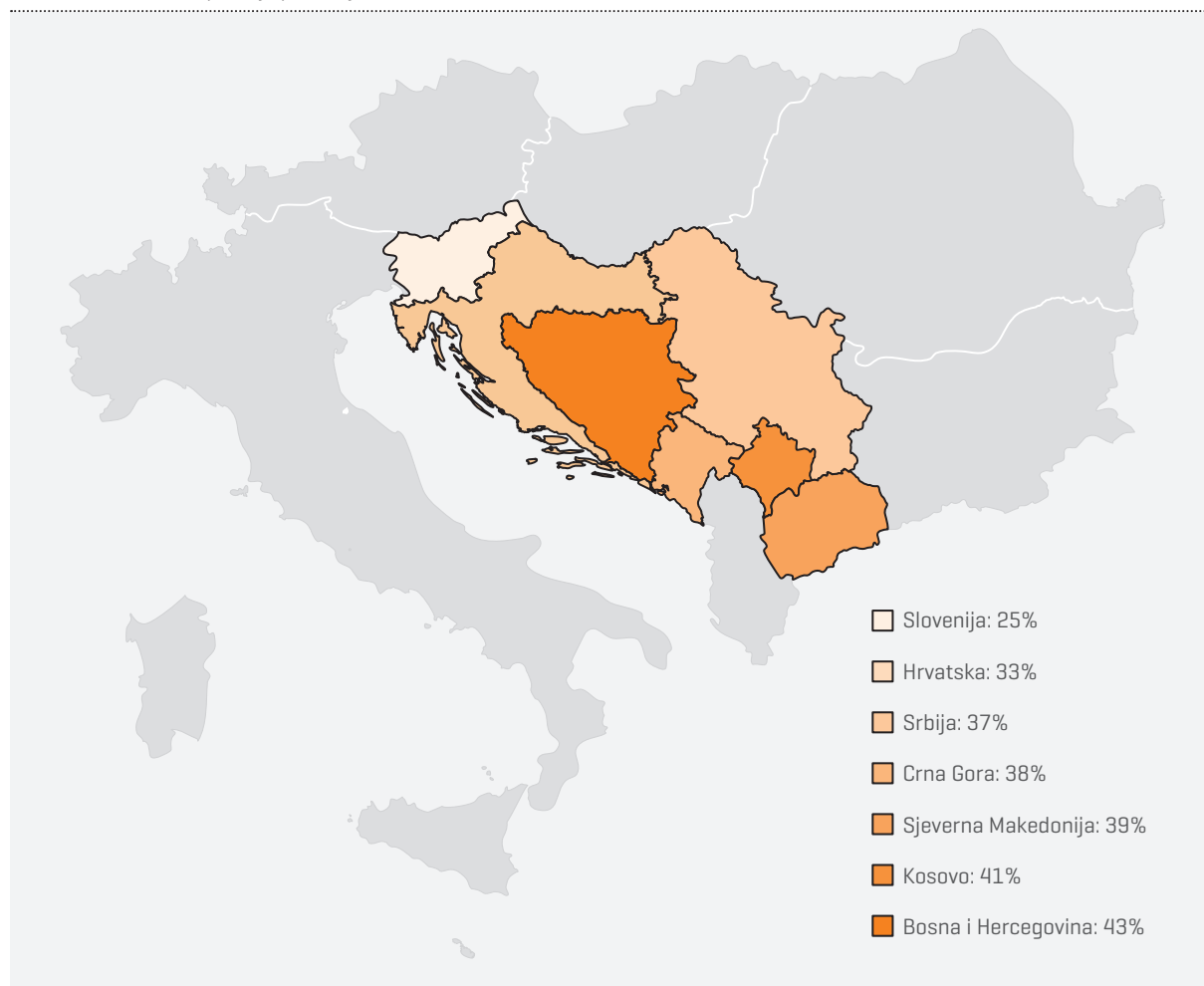
Ilegalna trgovina, sivo tržište duhanskih proizvoda i krijumčarenje duhana već su dugo prisutni na području Balkana. Ova analiza stavova pušača i njihovih postupaka kod kupovine cigareta na sivom tržištu, kao i mišljenja građana o ilegalnoj trgovini cigaretama i drugim duhanskim proizvodima temelji se na rezultatima ankete. Anketa je provedena u sedam zemalja zapadnog Balkana tijekom 2018. na uzorku od 21.000 ispitanika, odnosno 3.000 ispitanika po zemlji.

Prema rezultatima ankete, raširenost pušenja u regiji iznosi 36 posto, što znači da se u prosjeku svaki treći ispitanik stariji od 18 godina izjasnio kao pušač. Analiza prema

zemlji pokazuje da postoje **velike razlike u raširenosti pušenja** [karta 1.1.]. Udio ispitanika koji kažu da puše cigarete, druge duhanske proizvode ili e-cigarete najveći je u Bosni i Hercegovini (43 posto), a zatim slijede Kosovo (41 posto), Sjeverna Makedonija (39 posto), Crna Gora (38 posto) i Srbija (37 posto). Najmanji udjeli pušača zabilježeni su u Sloveniji (25 posto) i Hrvatskoj (33 posto).

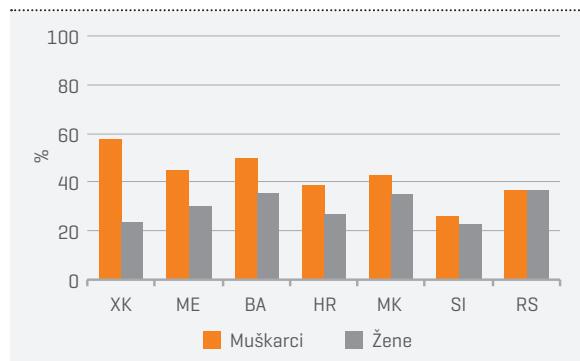
Najpopularniji duhanski proizvod među pušačima u analiziranim zemljama su **tvornički proizvedene cigarete, koje koristi 88 posto pušača**. Međutim, 15 posto pušača navelo je da koriste rezani duhan za motanje i punjenje vlastitih cigareta. Manje od 5 posto pušača koristi druge duhanske proizvode, kao što su cigare, cigarilos, lule, itd.

Karta 1.1. Raširenost pušenja po zemljama

Izvor: Anketni podaci.

Slika 1.1. Raširenost pušenja po spolu

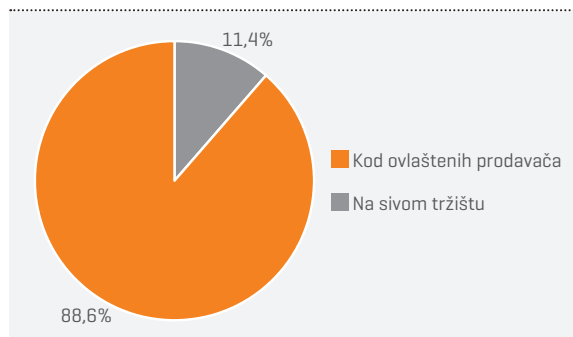
Izvor: Anketni podaci.

U prosjeku je **raširenost pušenja veća među muškarcima** [43 posto] nego među ženama [30 posto]. Među sedam zemalja obuhvaćenih anketom, udio muškaraca koji puše kretao se unutar raspona od 26 posto u Sloveniji do 58 posto na Kosovu. Udio žena bio je unutar raspona od 23 posto u Sloveniji do 37 posto u Srbiji. Najveća razlika između spolova, u smislu postotnih bodova, zabilježena je na Kosovu gdje je udio muškaraca koji puše bio oko 34 postotnih bodova iznad udjela žena koje puše. Razlike između spolova od više od 10 postotnih bodova također su zabilježene u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. U Srbiji, raširenost pušenja gotovo je jednaka među muškarcima i ženama.

1.2. Kupovne navike: Legalno ili sivo tržište

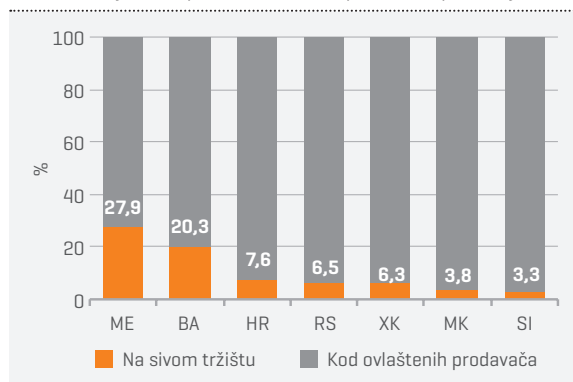
Prema rezultatima ankete, pušači uglavnom kupuju duhanske proizvode kod ovlaštenih prodavača. Međutim, rezultati ankete pokazali su da **11 posto pušača iz sedam analiziranih zemalja obično kupuje duhanske proizvode na sivom tržištu** (slika 1.2.). Najveći udjeli pušača koji su naveli da kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu zabilježeni su u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini, 28 i 20 posto. S druge strane, najniže stope kupovine duhanskih proizvoda iz ilegalnih izvora zabilježene su u Sloveniji [3 posto] i Sjevernoj Makedoniji [4 posto]. U Srbiji i na Kosovu tek nešto više od 6 posto ispitanika koji puše kupuje duhanske proizvode na sivom tržištu, dok je u Hrvatskoj postotak oko 8 posto (slika 1.3.).

Slika 1.2. Mjesto kupovine duhanskih proizvoda

Izvor: Anketni podaci.

Slika 1.3. Mjesto kupovine duhanskih proizvoda, po zemlji

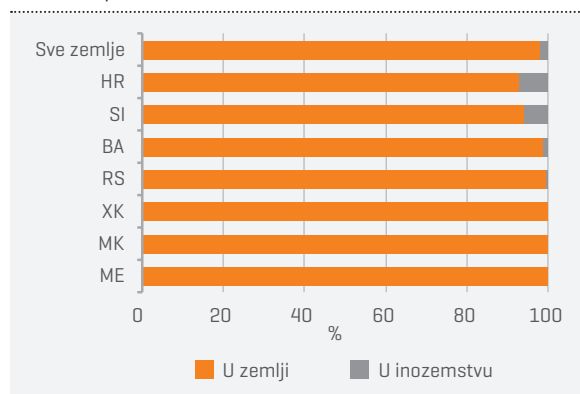
Izvor: Anketni podaci.

Među ispitanicima koji koriste duhanske proizvode, manje od 2 posto obično kupuje duhanske proizvode u inozemstvu. **Kod ispitanika iz Hrvatske i Slovenije postoji najveća vjerojatnost da će kupiti duhanske proizvode u inozemstvu** – međutim, čak i u tim zemljama samo je između 5 posto i 8 posto ispitanika kupilo duhanske proizvode u stranoj zemlji. Ispitanici iz Crne Gore i Sjeverne Makedonije naveli su da kupuju duhanske proizvode samo u svojoj zemlji (slika 1.4.).

Među ispitanicima koji **kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu**, 57 posto njih kupuje rezani duhan koji sami motaju ili pune u cigarete, a 50 posto njih kupuje tvorički proizvedene cigarete. Najveći postotak pušača koji kupuju rezani duhan na sivom tržištu zabilježen je

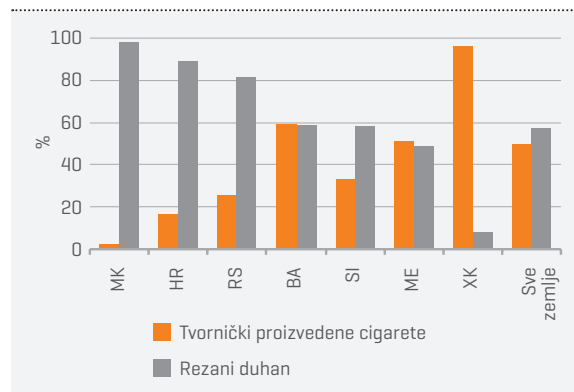
u Sjevernoj Makedoniji i Hrvatskoj [98 posto i 89 posto]. S druge strane, na Kosovu 96 posto ispitanika kupuje tvornički proizvedene cigarete na sivom tržištu [slika 1.5.].

Slika 1.4. Domaće ili međunarodno mjesto kupovine duhanskih proizvoda

Izvor: Anketni podaci.

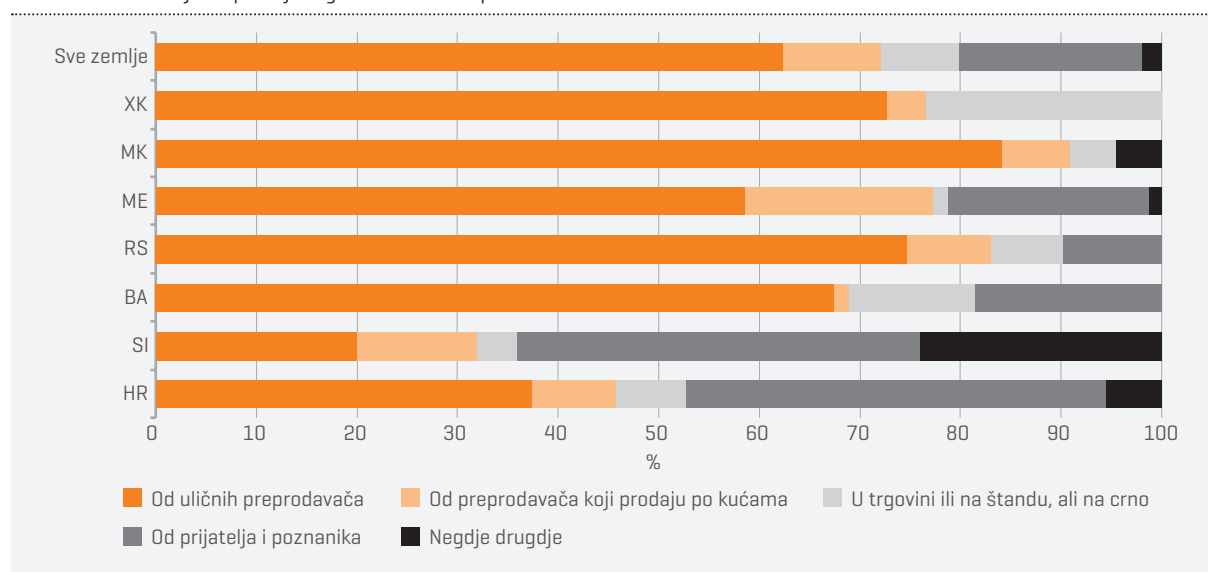
Slika 1.5. Duhanski proizvodi na sivom tržištu

Izvor: Anketni podaci.

Među ispitanicima koji obično kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu, 62 posto kupuje ilegalne duhanske proizvode **od uličnih preprodavača**. Osim toga, 18 posto pušača kupuje ilegalne duhanske proizvode od prijatelja i poznanika, gotovo 10 posto od preprodavača koji prodaju po kućama, i 8 posto u trgovini ili na štandu, no na crno. Ovo glavno mjesto prodaje ilegalnih duhanskih proizvoda varira među zemljama. Više od 70 posto ilegalnih kupaca u Sjevernoj Makedoniji, Srbiji i na Kosovu kupuje od uličnih preprodavača [slika 1.6.].

Slika 1.6. Glavna mjesta prodaje ilegalnih duhanskih proizvoda

Izvor: Anketni podaci.

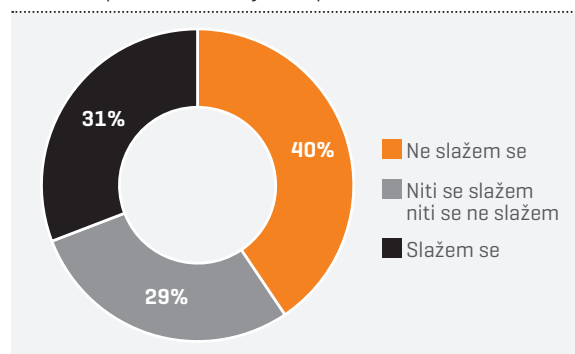
Prodaja cigareta na ulici u Skoplju, travanj 2018.

Autorica: Maruška Vizek.

S druge strane, samo 20 posto ispitanika u Sloveniji i 38 posto ispitanika u Hrvatskoj kupuje duhanske proizvode od uličnih preprodavača. Kod ispitanika iz Hrvatske i Slovenije postoji najveća vjerojatnost da će kupiti cigarete od prijatelja i poznanika.

Od svih smo ispitanika tražili njihov subjektivan dojam veličine problema sivog tržišta duhanskih proizvoda u njihovoj zemlji (slika 1.7.). Iako 11 posto pušača u analiziranim zemljama potvrđuje da kupuju proizvode na sivom tržištu, podaci o subjektivnom dojamu otkrivaju da općenito govoreći 40 posto građana smatra da je **sivo tržište duhanskih proizvoda jedan od glavnih problema u zemlji**. Najveći udio građana koji smatraju da je sivo tržište duhanskih proizvoda jedan od glavnih problema u zemlji zabilježen je u Srbiji, u kojoj oko polovine građana dijeli navedeno mišljenje.

Slika 1.7. Sivo tržište duhanskih proizvoda jedan je od glavnih problema u zemlji, svi ispitanici

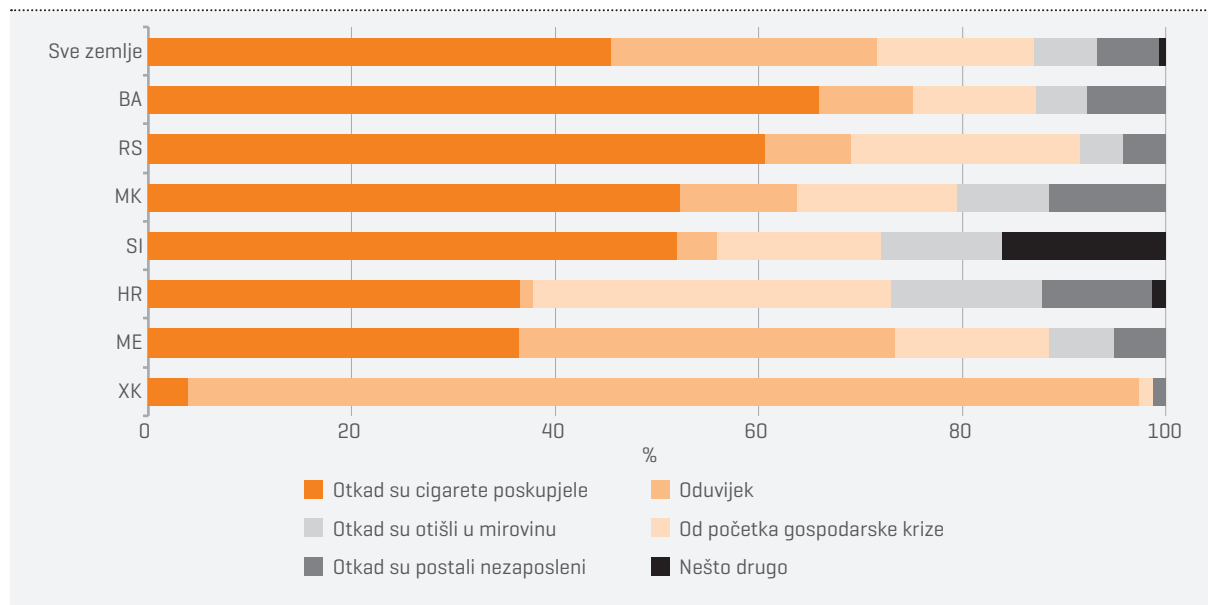

Izvor: Anketni podaci.

Gotovo polovina pušača u analiziranim zemljama izjavila je da **kupuje na sivom tržištu otkad su cigarete poskupjele**, dok svaki peti ispitanik izjavljuje da kupuje ilegalne duhanske proizvode otkad je počeo pušiti. 15 posto ispitanika potvrdilo je da kupuje ilegalne duhanske proizvode od početka gospodarske krize. Najveći omjer ispitanika koji su počeli kupovati ilegalne duhanske proizvode kad su cigarete poskupjele zabilježen je u Bosni i Hercegovini (66 posto), a zatim slijede Srbija (61 posto), Sjeverna Makedonija (52 posto) i Slovenija (52 posto). S druge strane, na Kosovu 94 posto ilegalnih kupaca kupuje duhanske proizvode na sivom tržištu otkad su počeli pušiti. Najveći udio ispitanika koji tvrde da su počeli kupovati ilegalne duhanske proizvode od početka gospodarske krize zabilježen je u Sjevernoj Makedoniji i Hrvatskoj (slika 1.8.).

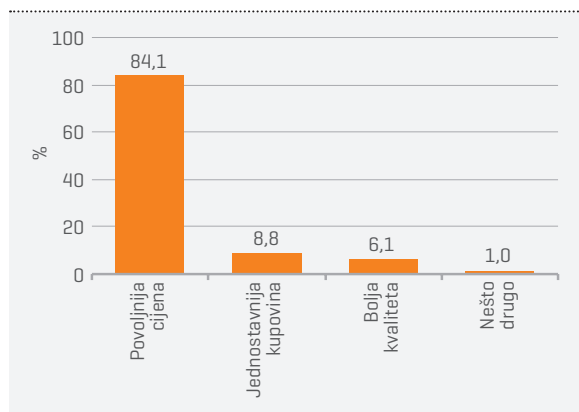
Više od 80 posto svih pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu izjavilo je da je **bolja cijena glavni razlog kupovine duhanskih proizvoda na sivom tržištu**. Jednostavna kupovina je na drugom mjestu, a zatim slijedi bolja kvaliteta (slika 1.9.). U svim zemljama osim na Kosovu većina ispitanika izjavila je da je bolja cijena najvažniji čimbenik koji utječe na njihovu odluku o kupovini duhana na sivom tržištu. Zanimljivo je da je pušačima iz Sjeverne Makedonije i Slovenije bolja kvaliteta važnija nego pušačima iz drugih zemalja, a 25 posto i 16 posto ispitanika složilo se da je bolja kvaliteta glavni razlog kupovine duhana na sivom tržištu.

Slika 1.8. Kad su pušači počeli kupovati duhanske proizvode na sivom tržištu

Izvor: Anketni podaci.

Slika 1.9. Glavni razlog kupovine duhanskih proizvoda na sivom tržištu

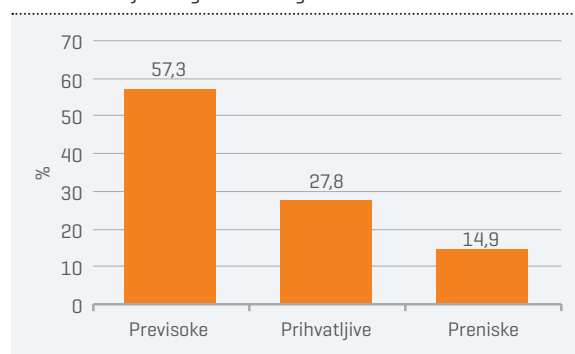
Izvor: Anketni podaci.

S obzirom na to da su bolje cijene glavna motivacija za kupovinu na sivom tržištu, dodatno smo istražili dojam ispitanika koji se odnosi na cijene cigareta i rezanog duhana na legalnom tržištu.

Analiza je pokazala da, u prosjeku, **više od polovine svih ispitanika u svim zemljama smatra da su cijene cigareta na legalnom tržištu previsoke**, dok jedna četvrtina ispitanika smatra da su cijene prihvatljive (slika 1.10.).

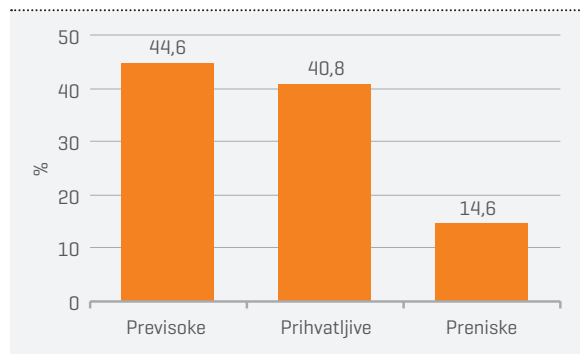
Vezano za cijene rezanog duhana, rezultati ankete pokazuju da je rezani duhan povoljniji u analiziranim zemljama. Oko 45 posto svih ispitanika smatra da su cijene rezanog duhana na legalnom tržištu previsoke, dok njih 41 posto smatra da su cijene rezanog duhana prihvatljive.

Slika 1.10. Cijene cigareta na legalnom tržištu

Izvor: Anketni podaci.

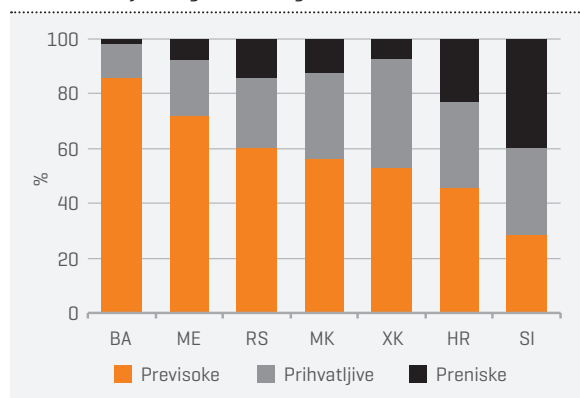
Slika 1.11. Cijene rezanog duhana na legalnom tržištu

Izvor: Anketni podaci.

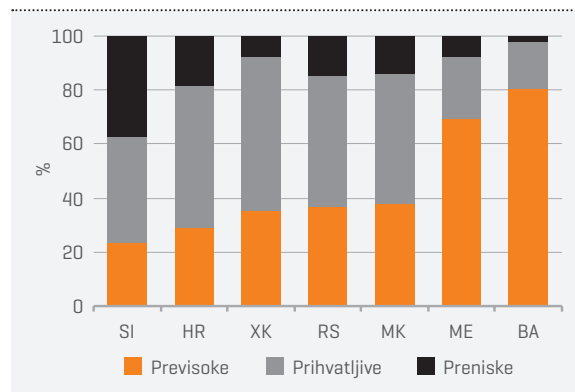
Usporedimo li odgovore diljem zemalja, očito je da su **cigarete na legalnom tržištu preskupe velikoj većini ispitanika** u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji (86, 72 i 60 posto) [slika 1.12.]. S druge strane, 40 posto ispitanika u Sloveniji smatra da su cijene preniske. Gotovo četvrtina ispitanika u Hrvatskoj dijeli to mišljenje. Međutim, valja napomenuti da to odražava mišljenje pušača i nepušača. Istovremeno, cijene cigareta najprihvatljivije su ispitanicima na Kosovu.

Slika 1.12. Cijene cigareta na legalnom tržištu

Izvor: Anketni podaci.

Slika 1.13. Cijene rezanog duhana na legalnom tržištu

Izvor: Anketni podaci.

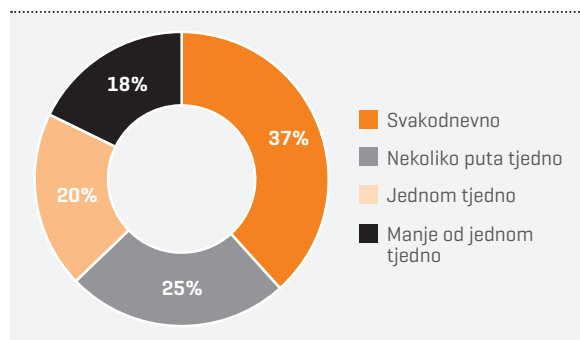
Što se tiče cijena rezanog duhana na legalnom tržištu, rezultati ankete općenito pokazuju da su cijene rezanog duhana prihvatljivije od cijena cigareta [slika 1.13.]. Rezani duhan preskup je velikoj većini ispitanika u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, dok je u drugim zemljama taj udio manji od 40 posto. S druge strane, cijene rezanog duhana prihvatljive su više od polovini ispitanika na Kosovu i u Hrvatskoj. Slovenija se ističe po najvećem udjelu ispitanika koji smatraju da su cijene rezanog duhana preniske, njih 37 posto.

1.3. Dostupnost duhanskih proizvoda na sivom tržištu

U ovom dijelu studije analiziramo subjektivni dojam ispitanika o dostupnosti cigareta i rezanog duhana na sivom tržištu.

Gotovo 7 od 10 ispitanika koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu u analiziranim zemljama obavlja navedenu kupovinu nekoliko puta na tjedan ili čak **svaki dan** [slika 1.14.]. Međutim, postoje velike razlike u učestalosti kupovine na sivom tržištu među zemljama. Pušači na Kosovu i u Crnoj Gori kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu češće nego oni u drugim zemljama. Većina pušača u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj i Sjevernoj Makedoniji kupuje na sivom tržištu jedanput tjedno ili rjeđe.

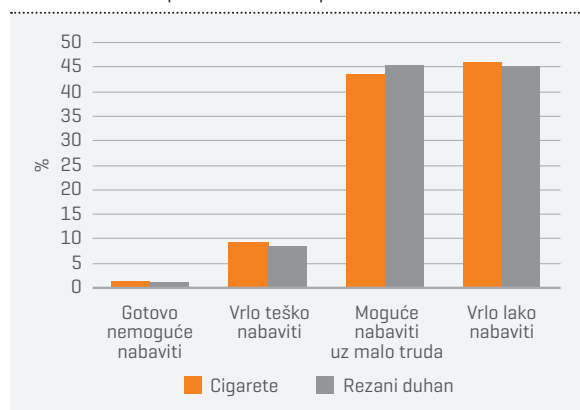
Slika 1.14. Učestalost kupnje duhanskih proizvoda na sivom tržištu

Izvor: Anketni podaci.

Većina ispitanika u analiziranim zemljama smatra da je **relativno lako nabaviti cigarete i rezani duhan na sivom tržištu**. Što se tiče kupovine cigareta na sivom tržištu, 46 posto svih ispitanika smatra da je vrlo lako nabaviti cigarete, a 44 posto smatra da ih je moguće nabaviti uz malo truda. Slično tome, 45 posto svih ispitanika smatra da je vrlo lako nabaviti rezani duhan na sivom tržištu, a dodatnih 45 posto svih ispitanika smatra da ga je moguće nabaviti uz malo truda [slika 1.15.].

Slika 1.15. Dostupnost duhanskih proizvoda na sivom tržištu

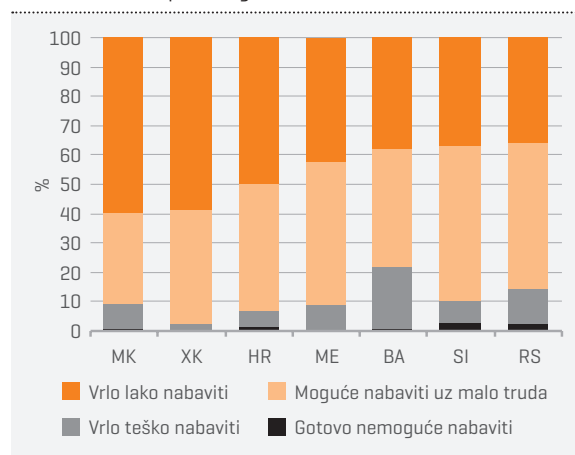

Izvor: Anketni podaci.

Dostupnost ilegalno kupljenih cigareta i rezanog duhana razlikuje se među zemljama [slika 1.16.]. Gotovo dvije trećine svih ispitanika u Sjevernoj Makedoniji i na Kosovu smatra da je vrlo lako kupiti cigarete na sivom tržištu. U drugim zemljama taj je postotak manji od 50 posto.

Slovenija i Srbija se ističu po najvećem udjelu ispitanika koji smatraju da je cigarete na sivom tržištu moguće nabaviti uz malo truda, 53 i 49 posto.

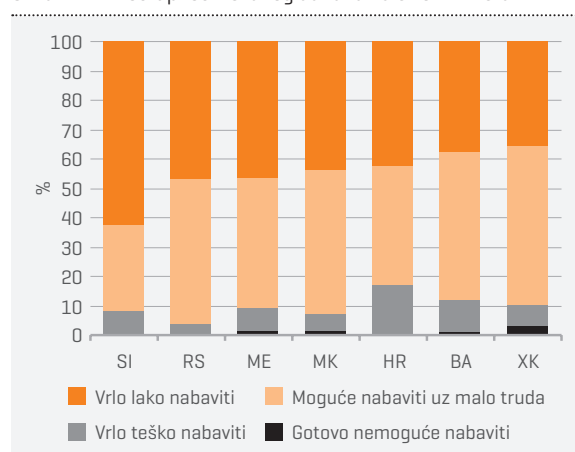
Slika 1.16. Dostupnost cigareta na sivom tržištu

Izvor: Anketni podaci.

Što se tiče **dostupnosti rezanog duhana na sivom tržištu**, Slovenija se ističe po najvećem udjelu ispitanika koji smatraju da je vrlo lako nabaviti rezani duhan, čak 62 posto svih ispitanika [slika 1.17.].

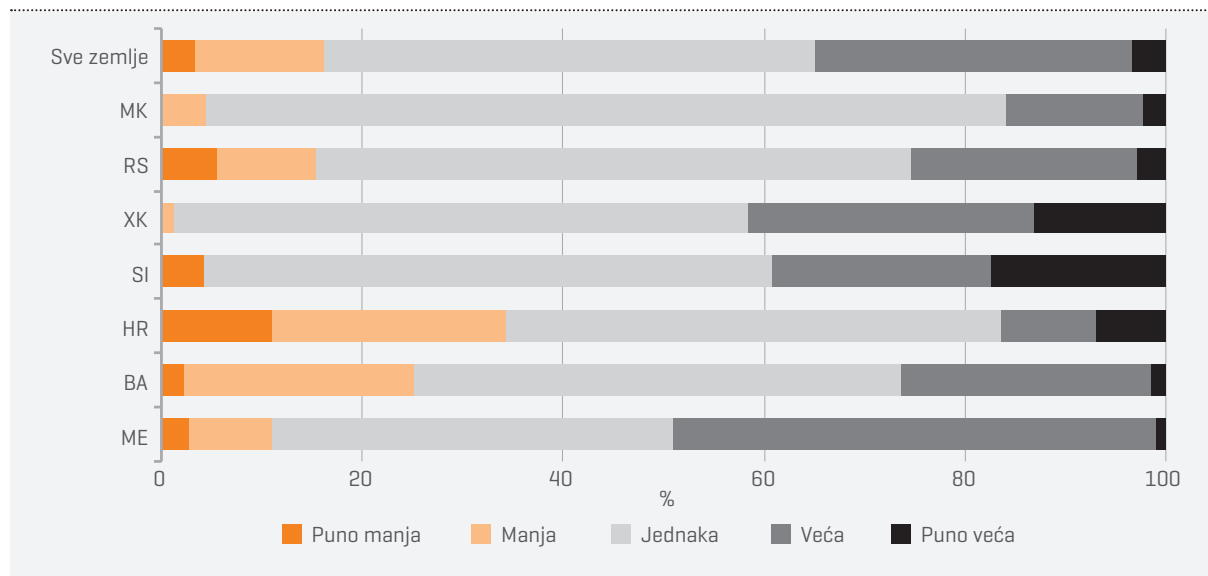
Slika 1.17. Dostupnost rezanog duhana na sivom tržištu

Izvor: Anketni podaci.

Rezultati ankete pokazuju da, u prosjeku, gotovo polovina ispitanika koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu smatra da je **dostupnost cigareta jednaka u odnosu na**

Slika 1.18. Dostupnost cigareta na sivom tržištu u usporedbi sa stanjem prije dvije godine

Izvor: Anketni podaci.

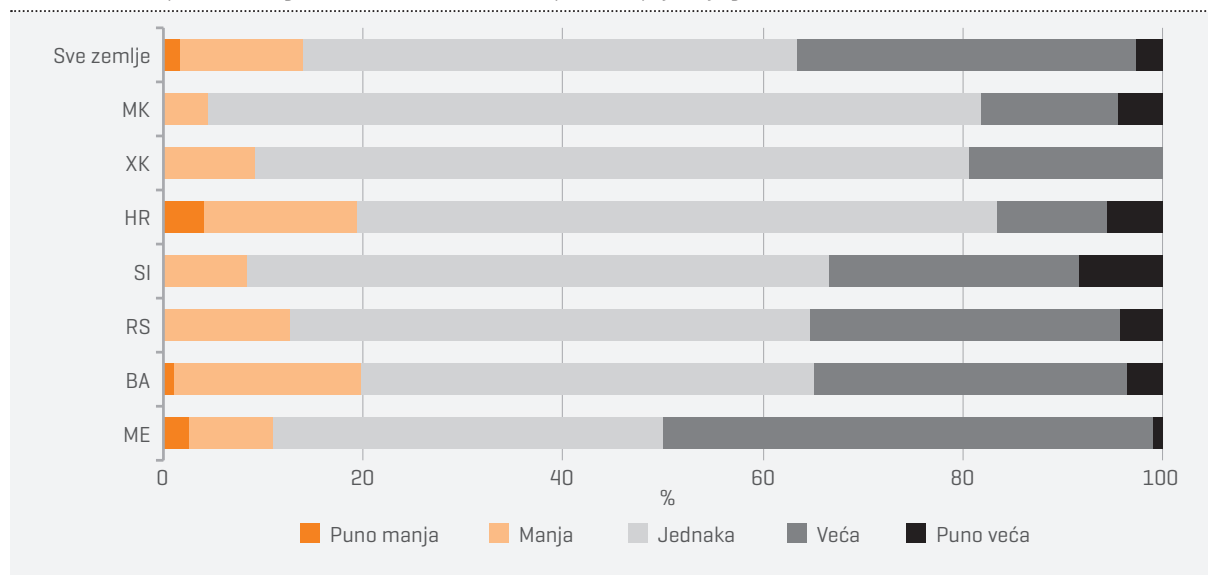
prije dvije godine, dok trećina ispitanika smatra da je dostupnost veća. Samo 13 posto smatra da je dostupnost ilegalnih cigareta manja u odnosu na prije dvije godine.

Usporedbe dostupnosti cigareta na sivom tržištu danas i prije dvije godine razlikuju se među zemljama. Udio onih koji smatraju da je dostupnost cigareta jednaka u odnosu na prije dvije godine kreće se od 40 posto u Crnoj Gori do 80 posto u Sjevernoj Makedoniji. Zanimljivo je da je bolja

dostupnost ilegalnih cigareta u najvećoj mjeri zabilježena u Crnoj Gori (slika 1.18.).

Gotovo polovina osoba koje kupuju ilegalni rezani duhan smatra da je dostupnost ilegalnog rezanog duhana jednaka u odnosu na prije dvije godine, a trećina njih smatra da je dostupnost veća. Samo 12 posto ispitanika smatra da je dostupnost manja u odnosu na prije dvije godine. Navedeni omjeri uvelike se razlikuju među analiziranim

Slika 1.19. Dostupnost rezanog duhana na sivom tržištu u usporedbi s prije dvije godine

Izvor: Anketni podaci.

zemljama. Najveći je udio ispitanika koji smatraju da je dostupnost ilegalnog rezanog duhana jednaka u odnosu na prije dvije godine zabilježen u Sjevernoj Makedoniji (77 posto) i na Kosovu (71 posto), dok je najmanji udio zabilježen u Crnoj Gori (39 posto). Crna Gora jedina je zemlja u kojoj gotovo polovina ispitanika smatra da je dostupnost rezanog duhana na sivom tržištu veća danas nego što je bila prije dvije godine (slika 1.19.).

1.4. Cjenovna osjetljivost potrošnje ilegalnih duhanskih proizvoda

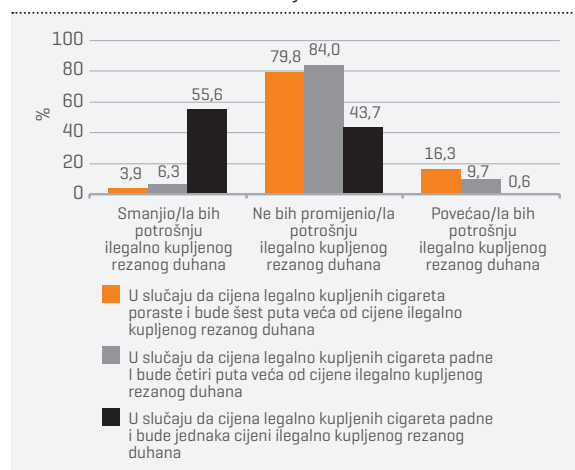
Tijekom provedbe ankete pretpostavili smo da pušači koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu poznaju svoje obrasce potrošnje te da su upoznati sa sadašnjim omjerom cijena. Stoga smo ih pitali na koji bi se način njihova nezakonita potrošnja promijenila u različitim cjenovnim scenarijima. Prvo smo im postavili pitanja o njihovoj potrošnji rezanog duhana na sivom tržištu u slučaju promjene cijene legalnih cigareta, pretpostavljajući da **rezani duhan na sivom tržištu predstavlja zamjenu za legalno prodavane cigarete**. Prvi scenarij predstavlja povećanje omjera cijena, odnosno cijena legalno kupljenih cigareta povećava se i postaje šest puta veća od cijene ilegalno kupljenog rezanog duhana. Drugi scenarij predstavlja smanjenje omjera cijena: cijena legalno kupljenih cigareta smanjuje se i postaje četiri puta veća od cijene ilegalno kupljenog rezanog duhana. Konačno, u trećem scenariju cijena legalno kupljenih cigareta smanjuje se i postaje jednaka cijeni ilegalno kupljenog rezanog duhana. Početna pretpostavka jest ta da je sadašnja cijena legalno kupljenih cigareta pet puta veća od cijene ilegalno kupljenog rezanog duhana.

Općenito, 56 posto ispitanika u svim zemljama navodi da bi **smanjili potrošnju ilegalno kupljenog rezanog duhana** samo u slučaju trećeg scenarija – **kad bi se cijena legalno kupljenih cigareta smanjila i postala jednaka cijeni ilegalno kupljenog rezanog duhana**. Navedeni su rezultati detaljnije predstavljeni (po zemlji) na slici 1.21.

U druge dvije situacije, odnosno ako bi se cijena legalno kupljenih cigareta povećala šest ili četiri puta u odnosu na cijenu ilegalno kupljenog rezanog duhana, više od 80 posto ispitanika ne bi promijenilo potrošnju ilegalno kupljenog rezanog duhana (slika 1.20.). Posebno se, u slučaju prvog scenarija, ističe Sjeverna Makedonija s više od 9 od 10

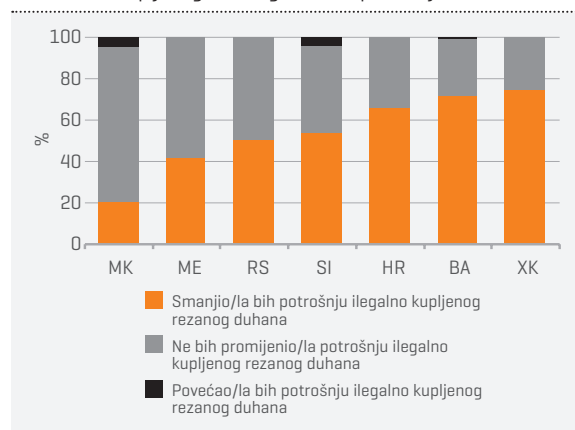
ispitanika koji ne bi promijenili svoje ponašanje. Samo bi 16 posto potrošača ilegalnog rezanog duhana vjerojatno povećalo svoju potrošnju ilegalnog duhana u slučaju prvog scenarija, a 10 posto u slučaju drugog scenarija.

Slika 1.20. Promjena u potrošnji ilegalno kupljenog rezanog duhana – tri scenarija

Izvor: Anketni podaci.

Slika 1.21. Treći scenarij – cijena legalno kupljenih cigareta smanjuje se i postaje jednaka cijeni ilegalno kupljenog rezanog duhana, po zemlji

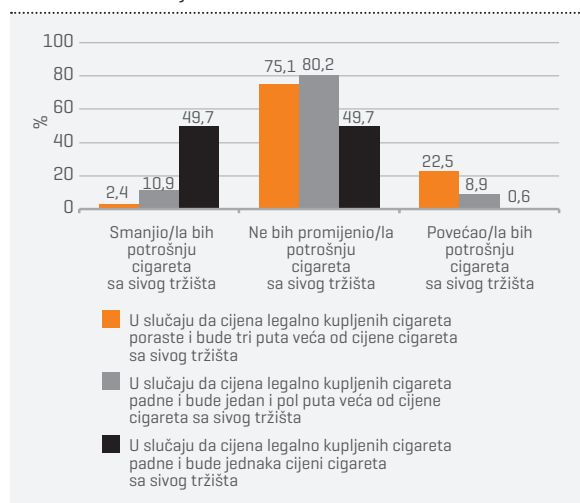
Izvor: Anketni podaci.

Zatim je od pušača koji kupuju ilegalne cigarete zatraženo da navedu kako bi se njihova nezakonita potrošnja promijenila u različitim cjenovnim scenarijima. Za razliku od prethodnog pitanja, ovdje je pretpostavka ta da je sadašnja cijena legalno kupljenih cigareta dva puta veća od

cijene cigareta na sivom tržištu. Prvi scenarij predstavlja povećanje omjera cijena, odnosno cijena legalno kupljenih cigareta povećava se i postaje tri puta veća od cijene cigareta na sivom tržištu. Drugi scenarij predstavlja smanjenje omjera cijena: cijena legalno kupljenih cigareta smanjuje se i postaje jedan i pol puta veća od cijene cigareta na sivom tržištu. Konačno, u trećem scenariju cijena legalno kupljenih cigareta smanjuje se i postaje jednaka cijeni cigareta na sivom tržištu.

Općenito, gotovo **polovina ispitanika u svim zemljama navodi da bi smanjili potrošnju ilegalno kupljenih cigareta samo** u slučaju trećeg scenarija – **kad bi se cijena legalno kupljenih cigareta smanjila i postala jednaka cijeni ilegalno kupljenih cigareta**. Navedeni su rezultati detaljnije predstavljeni (po zemlji) na slici 1.23. Međutim, isti udio potrošača ilegalnih cigareta ne bi promijenio svoju potrošnju cigareta sa sivog tržišta. U samo tri zemlje većina ispitanika tvrdi da bi smanjili svoju potrošnju ilegalno kupljenih cigareta, a stope su najviše u Bosni i Hercegovini, koju slijede Hrvatska i Slovenija. No i dalje postoji znatan udio onih koji ne bi promijenili svoje potrošačko ponašanje čak i da su cijene jednake (44 posto u svim zemljama). Taj se udio razlikuje među zemljama, od 28 posto u Bosni i Hercegovini do 75 posto u Sjevernoj Makedoniji.

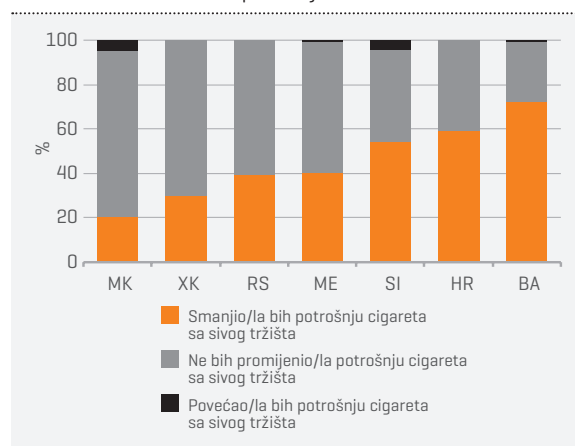
Slika 1.22. Promjena u potrošnji ilegalno kupljenih cigareta – tri scenarija

Izvor: Anketni podaci.

Nadalje, kad bi cijena legalno kupljenih cigareta postala tri ili jedan i pol puta veća od cijene ilegalnih cigareta, većina ispitanika ne bi promijenila potrošnju ilegalno kupljenih cigareta (75 posto). Posebno se, u slučaju prvog scenarija, ističe Crna Gora s 95 posto osoba koje ne bi promijenile svoje ponašanje, a zatim slijede Sjeverna Makedonija i Srbija, dok je najmanji udio zabilježen na Kosovu. Zanimljivo je da bi u prosjeku 23 posto potrošača ilegalnih cigareta u analiziranim zemljama vjerojatno povećalo svoju potrošnju ilegalnih cigareta u slučaju prvog scenarija, a 9 posto u slučaju drugog scenarija (slika 1.22.).

Slika 1.23. Treći scenarij – cijena legalno kupljenih cigareta smanjuje se i postaje jednaka cijeni cigareta na sivom tržištu, po zemlji

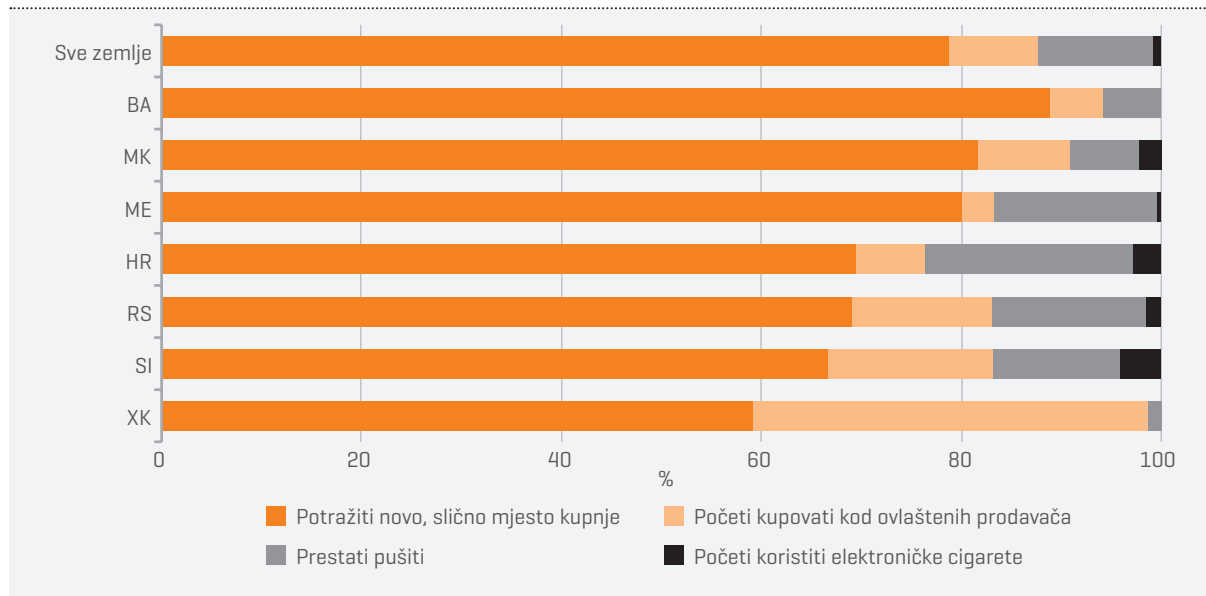

Izvor: Anketni podaci.

1.5. Izlaz sa sivog tržišta

Kupcima duhanskih proizvoda na sivom tržištu u okviru ankete postavljeno je pitanje o tome što bi učinili kada više ne bi mogli kupovati duhanske proizvode na uobičajenom mjestu kupnje. Rezultati su pokazali da bi 79 posto osoba koje kupuju proizvode na sivom tržištu potražilo novo, slično mjesto kupnje, što znači da **sve dok postoji sivo tržište, ono će ostati odabrano mjesto kupnje većine pušača koji sudjeluju u ilegalnoj trgovini**. Zanimljivo je napomenuti da, u prosjeku, postoji veća vjerojatnost da pušači u analiziranim zemljama prestanu pušiti nego da se prebace na legalno tržište duhanskih proizvoda u slučaju da njihovo odabrano mjesto kupnje ilegalnih duhanskih proizvoda više ne postoji. 12 posto ispitanika u analiziranim zemljama prestalo bi pušiti, a njih 9 posto počelo bi kupovati kod ovlaštenih prodavača.

Slika 1.24. Odabrane alternative za pušače koji više ne bi mogli kupovati ilegalne duhanske proizvode na uobičajenom prodajnom mjestu

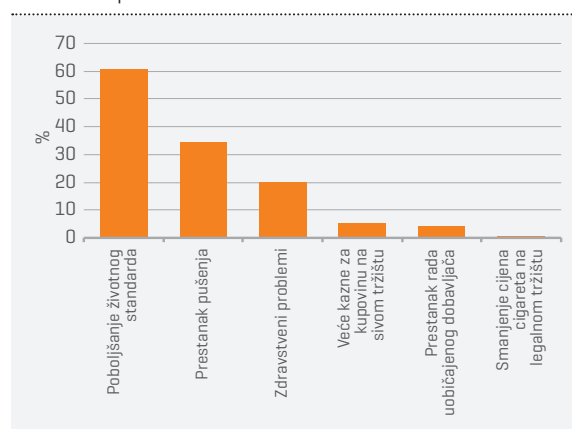
Izvor: Anketni podaci.

U svim je zemljama pronalazak novog, sličnog mjesta kupnje najčešći odgovor (slika 1.24.). Osam od deset ispitanika u Bosni i Hercegovini, Sjevernoj Makedoniji i Crnoj Gori ostalo bi vjerno ilegalnim duhanskim proizvodima. Gotovo svaki četvrti ispitanik na Kosovu tvrdi da bi počeo kupovati kod ovlaštenih prodavača, dok se kao druga krajnost taj odgovor najmanje spominje u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Malo više od jedne petine osoba koje kupuju ilegalne duhanske proizvode u Hrvatskoj smatra da bi prestali pušiti kada ne bi mogli kupovati duhanske proizvode na uobičajenom mjestu kupnje. Suprotno tome, navedeni se odgovor najmanje spominje na Kosovu, u Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji.

U sklopu ankete također smo ispitali što bi motiviralo pušače da prestanu kupovati na sivom tržištu. Nešto više od dvije trećine ispitanika tvrdi da bi **glavni motivacijski čimbenik za prestanak kupovine na sivom tržištu bilo poboljšanje njihovog životnog standarda**. Navedeni se postotak ispitanika kreće od 78 posto ispitanika u Crnoj Gori do 21 posto ispitanika u Sloveniji. Drugi najčešći razlog bio je **prestanak pušenja** [34 posto]. Ispitanici na Kosovu i u Sloveniji najviše su navodili da bi prestanak pušenja bio motivacija za prestanak kupovine na sivom tržištu. **Zdravstveni problemi** bili bi motivacija za skoro petinu ispitanika. Ispitanici koji su najviše navodili zdravstvene probleme kao važan motivacijski čimbenik za prestanak

kupovine na sivom tržištu su oni u Sjevernoj Makedoniji. Oko 5 posto ispitanika smatra da bi ih **veće kazne za kupovinu** na sivom tržištu motivirale da prestanu kupovati ilegalne duhanske proizvode, a 4 posto ispitanika navodi da bi ih za prestanak kupovine na sivom tržištu motiviralo kad njihov uobičajeni dobavljač više ne bi radio (slika 1.25.).

Slika 1.25. Motivacija za izlaz sa sivog tržišta duhanskih proizvoda

Napomena: Višestruki odgovori.

Izvor: Anketni podaci.

Postoje znatne razlike na razini zemalja u udjelu ispitanika koji smatraju da bi ih veće kazne za kupnju na sivom tržištu motivirale da prestanu kupovati ilegalne duhanske proizvode. Kosovo se ističe s najvećim udjelom ispitanika koji su tog mišljenja (30,3 posto), a zatim slijede Sjeverna Makedonija (11 posto), Srbija (11 posto) i Slovenija (8 posto). S druge strane, u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori manje od 2 posto ispitanika navodi da bi prestali kupovati na sivom tržištu kad bi kazne bile veće. Udio ispitanika koji smatraju da bi ih smanjenje cijena cigareta na legalnom tržištu motiviralo da prestanu kupovati na sivom tržištu zanemariv je u svim zemljama, od 0,1 posto u Crnoj Gori do 0,7 posto u Bosni i Hercegovini.

1.6. [Ne]prihvatljivost određenih aktivnosti u ilegalnoj trgovini duhanom

U svrhu mjerenja javnog mišljenja o prihvatljivosti ili neprihvatljivosti raznih ponašanja povezanih s ilegalnom kupovinom duhanskih proizvoda, od svih je ispitanika zatraženo da ocijene razne aktivnosti u ilegalnoj trgovini duhanom na ljestvici od 1 do 5, pri čemu 1 znači potpuno neprihvatljivo, a 5 znači potpuno prihvatljivo. Ocijenjene aktivnosti bile su sljedeće: kupovina duhana izravno od uzgajivača; kupovina duhana na sivom tržištu; kupovina cigareta bez poreznih biljega; kupovina krivotvorenih marki cigareta; kupovina ukradenih cigareta; kupovina cigareta nepoznatih robnih marki bez poreznih biljega; utaja poreza i izbjegavanje trošarine na duhanske proizvode. Sažetak rezultata za sve zemlje predstavljen je na slici 1.26. i pokazuje da građani u cjelini imaju negativno mišljenje o ilegalnoj trgovini duhanom. Velika većina ispitanika u svim zemljama smatra da razna ponašanja povezana s ilegalnom kupovinom duhanskih proizvoda nisu prihvatljiva.

Većina građana, više od 80 posto, smatra da je **neprihvatljivo kupovati ukradene cigarete, krivotvorene marke cigareta i nepoznate robne marke cigareta bez poreznih biljega, odnosno izbjegavati poreze ili trošarinu na duhanske proizvode**. Građani također imaju negativno mišljenje, iako u manjoj mjeri, o kupovini cigareta bez poreznih biljega (76 posto). Prema mišljenju 69 posto građana, kupovina duhanskih proizvoda na sivom tržištu nije prihvatljiva. Tek nešto manje od polovine ispitanika smatra da je kupovina duhana izravno od uzgajivača neprihvatljivo ponašanje (slika 1.26.).

Slika 1.26. Neprihvatljivost određenih aktivnosti u ilegalnoj trgovini duhanom u sedam zemalja

Izvor: Anketni podaci.

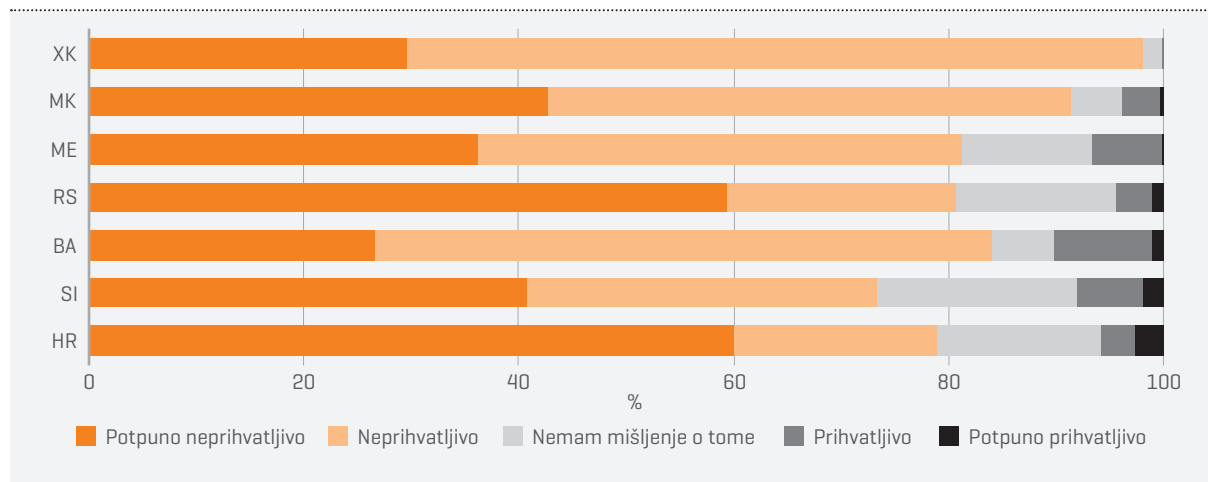
Kako se moglo i očekivati, nepušači su stroži u ocjenjivanju prihvatljivosti aktivnosti u ilegalnoj trgovini duhanom u usporedbi s pušačima. To vrijedi za sve analizirane aktivnosti. Zanimljivo je napomenuti da, kad se promatraju samo kategorije pušača, **pušači koji kupuju cigarete na ilegalnom tržištu ne smatraju da su kupovina duhana izravno od uzgajivača, kupovina na sivom tržištu duhana i kupovina cigareta bez poreznih biljega neprihvatljiva ponašanja**.

Sljedeći dio izvješća sadrži detaljniju analizu po zemlji za svako od ocijenjenih ponašanja.

Kupovina krivotvorenih marki cigareta neprihvatljiva je i potpuno neprihvatljiva velikoj većini ispitanika u svim zemljama (slika 1.27.). Kosovo i Sjeverna Makedonija ističu se po najvećem udjelu ispitanika koji su dali taj odgovor, njih 98 odnosno 92 posto. U ostalim zemljama taj udio varira od 73 posto u Sloveniji do 84 posto u Bosni i Hercegovini.

Usporedna analiza podataka pušača naspram nepušača pokazuje da se udio nepušača koji smatraju da je navedeno ponašanje neprihvatljivo odnosno potpuno neprihvatljivo kreće od 76 posto u Sloveniji do 98 posto na Kosovu. Udio pušača koji smatraju navedeno ponašanje neprihvatljivim ili potpuno neprihvatljivim kreće se od 67 posto u Sloveniji do 98 posto u Sjevernoj Makedoniji. Zanimljivo je da velika većina pušača koji kupuju ilegalne duhanske proizvode u svim zemljama također smatra da je kupovina krivotvorenih marki cigareta neprihvatljiva odnosno potpuno neprihvatljiva. Kosovo se po tom pitanju ističe, s 99 posto potrošača ilegalnog duhana koji smatraju

Slika 1.27. Kupovina krivotvorenih marki cigareta

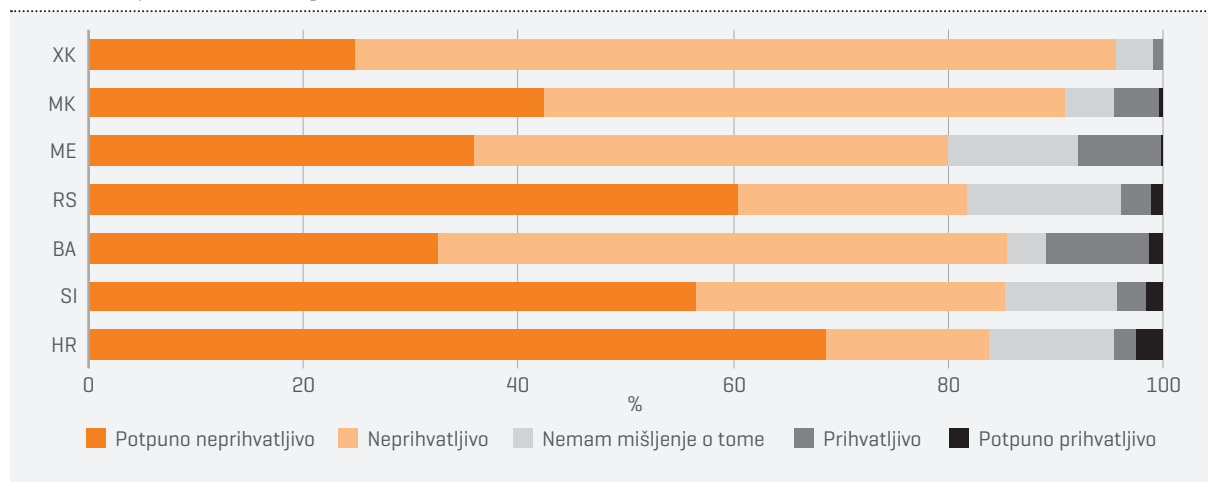
Izvor: Anketni podaci.

da je navedeni način kupovine duhanskih proizvoda neprihvatljiv.

Pretežita većina svih ispitanika u sedam zemalja [86 posto] smatra da je **kupovina ukradenih cigareta** neprihvatljiva odnosno potpuno neprihvatljiva, dok 5 posto ispitanika smatra da je ta vrsta ponašanja prihvatljiva [slika 1.28.]. Pogledamo li rezultate po zemlji, kupovina ukradenih cigareta neprihvatljiva je ili potpuno neprihvatljiva velikoj većini svih ispitanika. Najveći udio ispitanika koji su tog mišljenja zabilježen je na Kosovu [97 posto], a slijede ga Sjeverna Makedonija [91 posto] i Bosna i Hercegovina [86 posto].

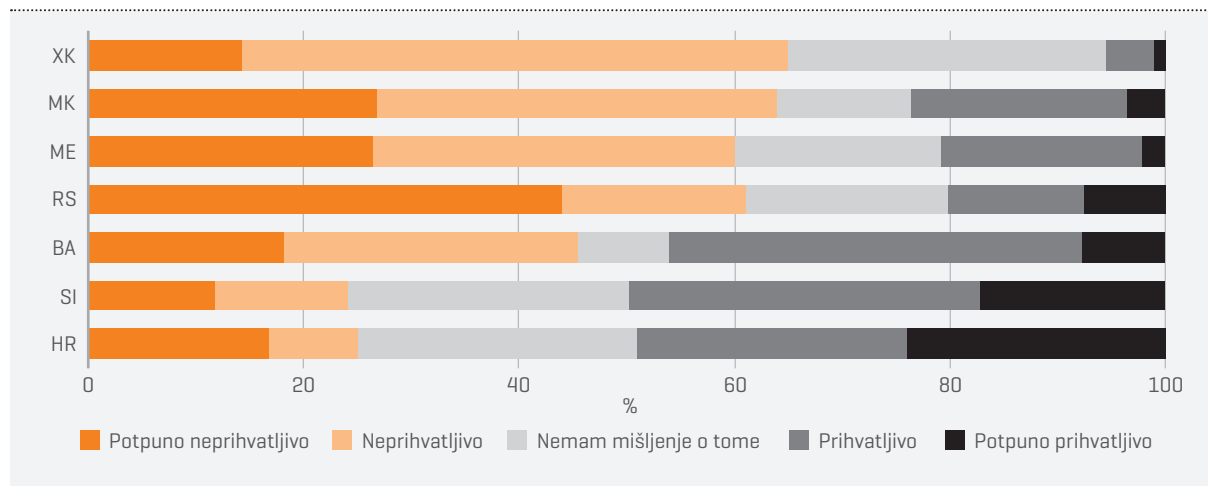
Usporedna analiza podataka pušača naspram nepušača pokazuje da najmanje 80 posto ispitanika koji su izjavili da su nepušači smatraju kupovinu ukradenih cigareta neprihvatljivom ili potpuno neprihvatljivom u svim zemljama. Najveći udio nepušača koji smatraju da je kupovina ukradenih cigareta neprihvatljiva ili potpuno neprihvatljiva zabilježen je na Kosovu [97 posto]. Kosovo se također ističe postotkom od 89 posto pušača koji smatraju da je kupovina ukradenih cigareta neprihvatljiva ili potpuno neprihvatljiva. Najmanji udio pušača koji smatraju da je takvo ponašanje neprihvatljivo i potpuno neprihvatljivo zabilježen je u Crnoj Gori [68 posto].

Slika 1.28. Kupovina ukradenih cigareta

Izvor: Anketni podaci.

Slika 1.29. Kupovina duhana izravno od uzgajivača

Izvor: Anketni podaci.

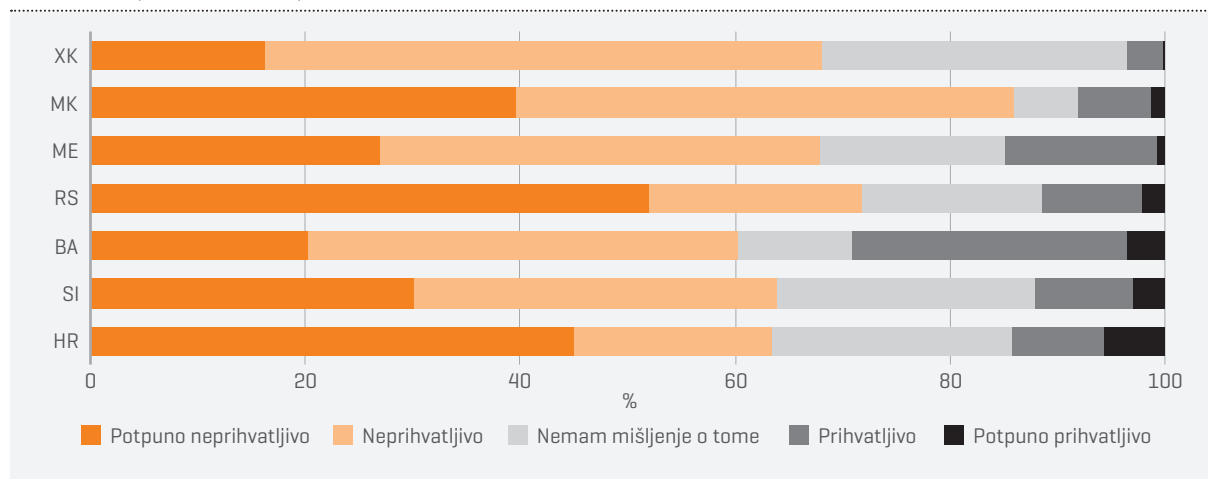
Kako je prethodno navedeno, manje od polovine svih ispitanika slaže se i u potpunosti se slaže da je **kupovina duhana izravno od uzgajivača** neprihvatljiva, dok trećina njih smatra da je takvo ponašanje prihvatljivo (slika 1.29.). Ispitanici s Kosova u najvećem broju slučajeva su se složili da je kupovina duhana izravno od uzgajivača neprihvatljiva, a slijede ih ispitanici iz Sjeverne Makedonije, Srbije i Crne Gore. S druge strane, Slovenija i Hrvatska ističu se po većem udjelu ispitanika koji smatraju navedeno ponašanje prihvatljivim, njih 50 odnosno 49 posto.

Usporedna analiza podataka pušača naspram nepušača pokazuje da u četiri od sedam zemalja više od dvije trećine nepušača smatra navedeno ponašanje neprihvatljivim.

Najveći udjeli ispitanika koji se slažu s tim zabilježeni su u Crnoj Gori i Sjevernoj Makedoniji. Kad je pušačima ilegalno kupljenih duhanskih proizvoda postavljeno pitanje smatraju li kupovinu duhana izravno od uzgajivača prihvatljivom, čak ih je 87 posto dalo potvrđan odgovor. Taj se udio kreće u rasponu od više od sedam od deset ispitanika na Kosovu, u Sloveniji i Srbiji do više od devet od deset ispitanika u Bosni i Hercegovini.

Većina svih ispitanika (68 posto) također smatra **kupovinu duhana na sivom tržištu** neprihvatljivom, dok ih samo manje od 4 posto smatra da je takva kupovina prihvatljiva odnosno potpuno prihvatljiva (slika 1.30.). U svim zemljama više od dvije trećine ispitanika smatra da je kupovina

Slika 1.30. Kupovina duhanskih proizvoda na sivom tržištu

Izvor: Anketni podaci.

duhana na sivom tržištu neprihvatljiva. Udio ispitanika koji dijele to mišljenje najveći je u Sjevernoj Makedoniji, skoro devet od deset ispitanika.

Usporedna analiza podataka pušača naspram nepušača pokazuje da u svim zemljama većina ispitanika koji su se izjasnili kao nepušači smatra kupovinu duhana na sivom tržištu neprihvatljivom. Udio nepušača koji smatraju takvo ponašanje neprihvatljivim i potpuno neprihvatljivim varira od 66 posto na Kosovu do 89 posto u Sjevernoj Makedoniji.

Razlike u stavovima u zemljama izraženije su kad se promatra stanovništvo koje puši. 81 posto ispitanika u Sjevernoj Makedoniji koji su se izjasnili kao pušači smatra kupovinu duhanskih proizvoda na sivom tržištu neprihvatljivom, a slijede ih 72 posto pušača na Kosovu i 60 posto u Srbiji. Najmanji udjeli pušača koji smatraju da je takvo ponašanje neprihvatljivo odnosno potpuno neprihvatljivo zabilježeni su u Bosni i Hercegovini (46 posto).

Velika većina svih ispitanika (94 posto) smatra **kupovinu cigareta bez poreznih biljega** neprihvatljivom, a samo nešto više od 1 posto njih smatra je prihvatljivom. **Kupovina cigareta bez poreznih biljega neprihvatljiva je većini ispitanika u svim zemljama.** Udio ispitanika koji smatraju navedeno ponašanje neprihvatljivim kreće se u rasponu od 86 posto u Sjevernoj Makedoniji do 60 posto u Bosni i Hercegovini (slika 1.31.).

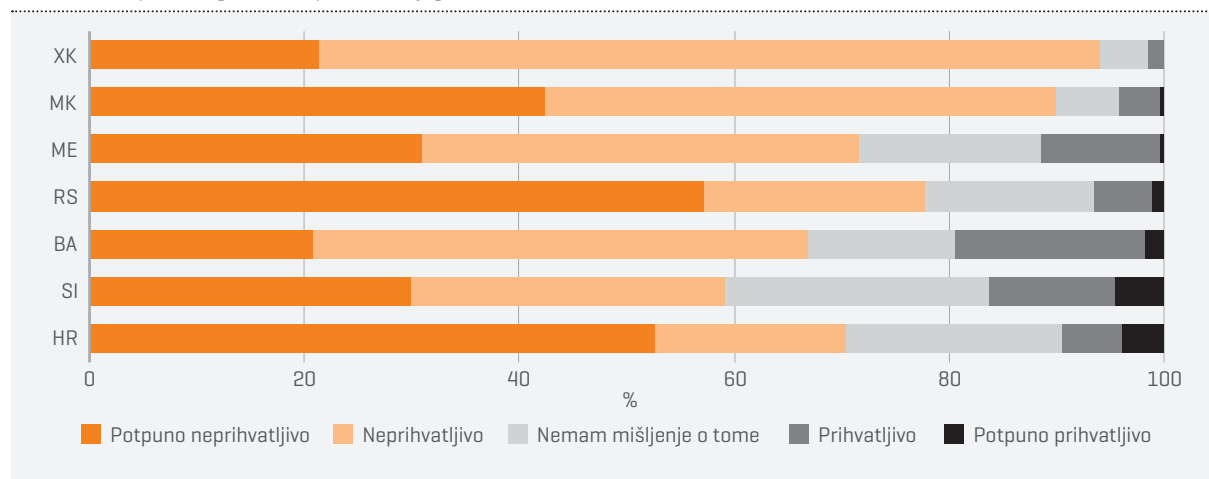

Prodaja rezanog duhana i praznih tuba za cigarete na otvorenoj tržnici, Skoplje, travanj 2018.

Autorica: Maruška Vizek.

Usporedna analiza podataka pušača naspram nepušača pokazuje da se udio nepušača koji smatraju navedeno ponašanje neprihvatljivim kreće u rasponu od 61 posto u Sloveniji do 97 posto na Kosovu. Pogledamo li odgovore pušača na to pitanje po zemlji, udio ispitanika koji smatraju kupovinu cigareta bez poreznih biljega neprihvatljivom tek je malo manji. Najveći udio ispitanika koji su dali taj odgovor zabilježen je na Kosovu (89 posto).

Slika 1.31. Kupovina cigareta bez poreznih biljega

Izvor: Anketni podaci.

Prokrijumčarene cigarete bez poreznih biljega u Bosni i Hercegovini.

Izvor: Grude Online.

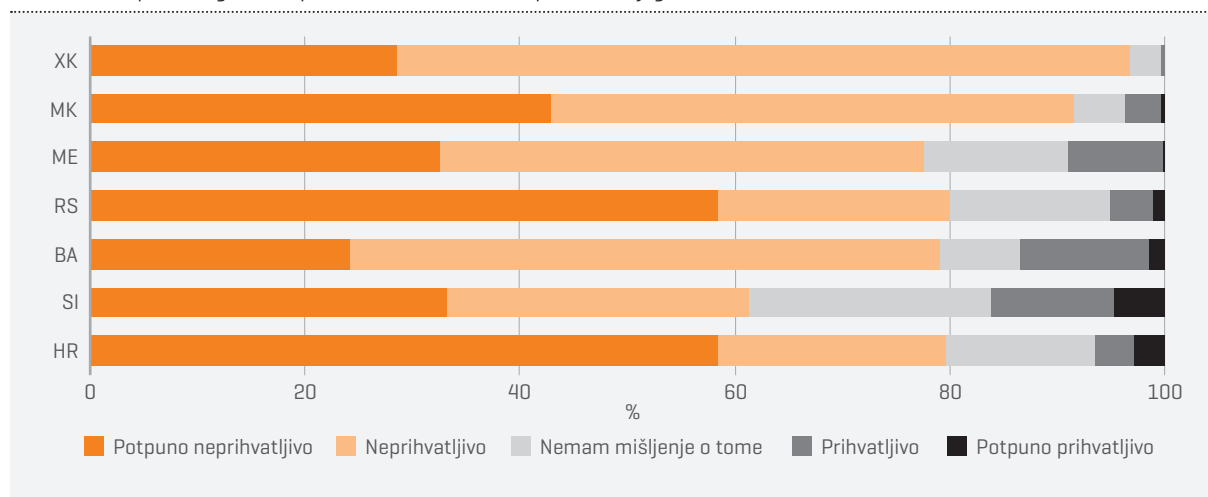
Osam od deset svih ispitanika smatra **kupovinu cigareta nepoznatih robnih marki bez poreznih biljega** neprihvatljivom, a samo manje od 8 posto ispitanika smatraju je prihvatljivom (slika 1.32.). Kupovina cigareta nepoznatih robnih marki bez poreznih biljega neprihvatljiva je aktivnost za većinu ispitanika u svim zemljama. Postotak ispitanika koji smatraju navedenu aktivnost neprihvatljivom kreće se od 97 posto na Kosovu do 61 posto u Sloveniji.

Usporedna analiza podataka pušača naspram nepušača pokazuje da se udio pušača koji smatraju navedeno ponašanje neprihvatljivim kreće od 95 posto na Kosovu do 59 posto u Sloveniji.

Mišljenje većine ispitanika pokazuje da su **utaja poreza i izbjegavanje trošarine na duhanske proizvode** neprihvatljivi u svim zemljama (slika 1.33.). Kosovo i Sjeverna Makedonija ističu se s najvećim postotkom svih ispitanika koji dijele to mišljenje, njih 96 posto odnosno 91 posto. U ostalim zemljama taj postotak varira od 70 posto u Hrvatskoj do 80 posto u Srbiji.

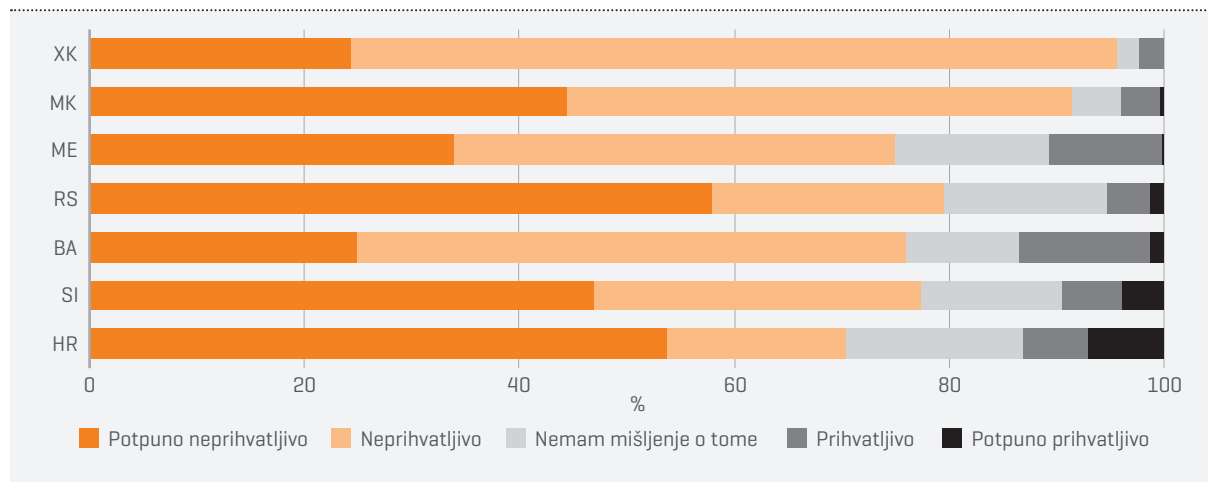
Iako su utaja poreza i izbjegavanje trošarine na duhanske proizvode neprihvatljivi većini ispitanika koji su se izjasnili kao pušači u svim zemljama, postoje određene razlike na razini zemalja. Postotak pušača koji smatraju utaju poreza na duhanske proizvode neprihvatljivom kreće se od 92 posto na Kosovu do 55 posto u Hrvatskoj. Kad je riječ o istom mišljenju nepušača, najveći je postotak zabilježen na Kosovu i u Sjevernoj Makedoniji, 98 posto i 93 posto. U ostalim zemljama taj postotak varira od 78 posto u Hrvatskoj do 87 posto u Bosni i Hercegovini.

Slika 1.32. Kupovina cigareta nepoznatih robnih marki bez poreznih biljega

Izvor: Anketni podaci.

Slika 1.33. Utaja poreza i izbjegavanje trošarine na duhanske proizvode

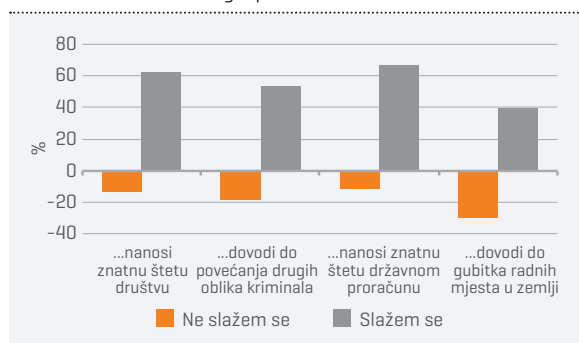

Izvor: Anketni podaci.

1.7. Percepcije negativnog učinka sivog tržišta duhana

U ovom su dijelu izvješća predstavljeni rezultati ankete koji se odnose na stavove građana o posljedicama ilegalne trgovine duhanom na gospodarsko stanje u zemlji, kao i o njezinim učincima na pojedince i društvo. Rezultati ankete potvrđuju da većina građana prepoznaje negativne učinke sivog tržišta duhana [slika 1.34.].

Slika 1.34. Percepcije ispitanika o utjecaju sivog tržišta duhana na društvo i gospodarstvo

Izvor: Anketni podaci.

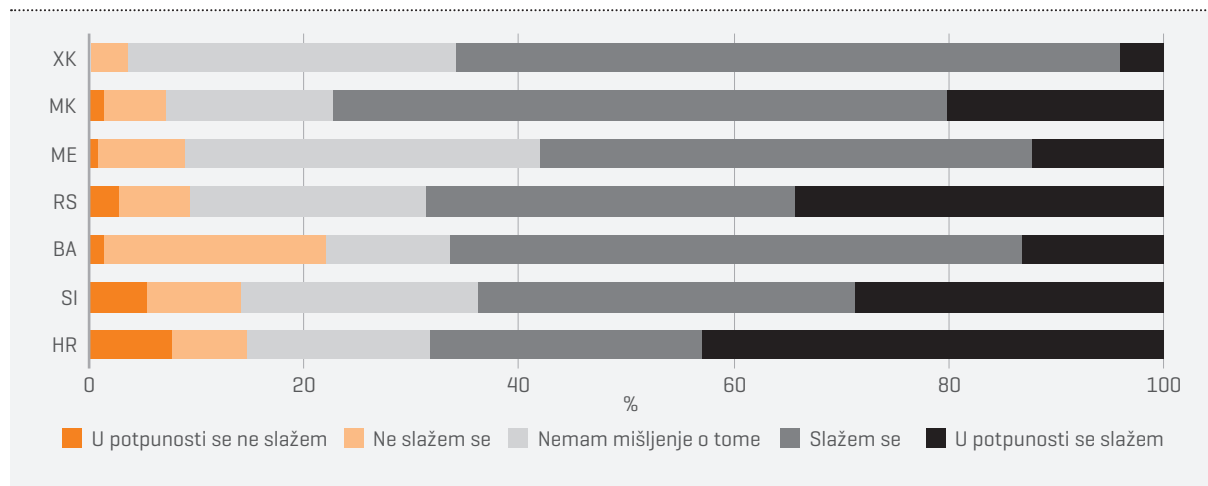
Rezultati pokazuju da se 67 posto svih ispitanika iz sedam zemalja slaže da **sivo tržište duhana znatno šteti državnom proračunu**. Sveukupno, rezultati u sedam zemalja pokazuju da se 61 posto pušača i 70 posto nepušača slaže s izjavom da sivo tržište duhanskih proizvoda znatno šteti državnom

proračunu [slika 1.35.]. Prema očekivanjima, puno više pušača koji kupuju duhanske proizvode na legalnom tržištu slaže se s tom izjavom nego osoba koje kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu duhana.

Prema mišljenju većine ispitanika, sivo tržište duhanskih proizvoda znatno šteti državnom proračunu u svim zemljama. Posebno se ističu Sjeverna Makedonija, Srbija i Hrvatska po najvećem postotku ispitanika koji se slažu ili se u potpunosti slažu s tom izjavom, i to njih 77 posto, 69 posto odnosno 68 posto. U ostalim zemljama taj postotak varira od 58 posto u Crnoj Gori do 66 posto u Bosni i Hercegovini.

Usporedna analiza podataka pušača naspram nepušača pokazuje da u svim zemljama više od šest od deset svih nepušača smatra da sivo tržište duhanskih proizvoda znatno šteti državnom proračunu. Postotak nepušača koji se slažu s tom izjavom kreće se od 77 posto u Sjevernoj Makedoniji do 66 posto u Sloveniji. Najveći udio nepušača koji ne smatraju da sivo tržište duhanskih proizvoda znatno šteti državnom proračunu zabilježen je u Bosni i Hercegovini [19 posto ispitanika]. To je prilično zanimljivo s obzirom na to da je Bosna i Hercegovina jedna od zemalja s većom raširenošću pušenja i većim udjelom pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu u usporedbi s ostalim analiziranim zemljama. Što se tiče stavova pušača, postotak onih koji se slažu s tim da sivo tržište duhanskih proizvoda znatno šteti državnom proračunu kreće se od 78 posto u Sjevernoj Makedoniji do 45 posto u Crnoj Gori.

Slika 1.35. Sivo tržište duhanskih proizvoda znatno šteti državnom proračunu

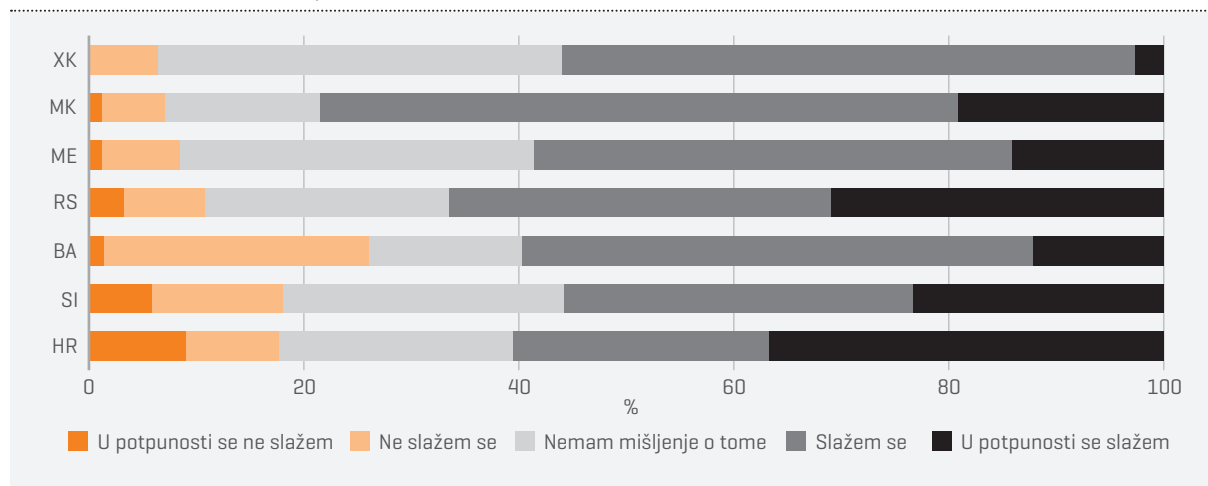

Izvor: Anketni podaci.

Prema mišljenju većine ispitanika, **sivo tržište duhanskih proizvoda znatno šteti društvu**. Oko 62 posto svih ispitanika u sedam zemalja smatra da sivo tržište duhana znatno šteti društvu [slika 1.36.]. 56 posto pušača i 66 posto nepušača slaže se i u potpunosti se slaže s tom izjavom. Više od polovine pušača legalno kupljenih duhanskih proizvoda slaže se s tom izjavom, dok se samo otprilike jedna četvrtina pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu slaže s izjavom. 43 posto pušača ilegalno kupljenih duhanskih proizvoda ne slaže se i u potpunosti se ne slaže s tim da sivo tržište duhanskih proizvoda znatno šteti društvu.

U svim zemljama većina ispitanika koji su se izjasnili kao nepušači slaže se ili se u potpunosti slaže s tom izjavom. Navedeni udio varira od više od pet od deset ispitanika na Kosovu do manje od osam od deset ispitanika u Sjevernoj Makedoniji. Kad je riječ o stavovima stanovništva koje puši, razlike na razini zemalja još su izraženije. Najveći udjeli ispitanika koji se slažu da sivo tržište duhanskih proizvoda znatno šteti društvu zabilježeni su u Sjevernoj Makedoniji [78 posto]. S druge strane, manje od polovine pušača koji su sudjelovali u anketi u Sloveniji, Crnoj Gori i Hrvatskoj dijeli to mišljenje.

Slika 1.36. Sivo tržište duhanskih proizvoda znatno šteti društvu

Izvor: Anketni podaci.

Svaki drugi ispitanik prepoznaje da postoji povezanost između sivog tržišta duhana i drugih oblika kriminala te vjeruje da **sivo tržište duhanskih proizvoda uzrokuje povećanje drugih oblika kriminala**. 50 posto pušača i 56 posto nepušača slaže se s tom izjavom (slika 1.37.). 54 posto pušača legalno kupljenih duhanskih proizvoda slaže se i u potpunosti se slaže s tim da sivo tržište duhanskih proizvoda uzrokuje povećanje drugih oblika kriminala. Postotak pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu i koji se slažu s tom izjavom puno je manji. Naime, 23 posto pušača ilegalno kupljenih duhanskih proizvoda slaže se s tim da sivo tržište duhanskih proizvoda uzrokuje povećanje drugih oblika kriminala, dok se njih 48 posto ne slaže s tim.

Uspoređujući rezultate po zemljama, postotak ispitanika koji smatraju da postoji povezanost između sivog tržišta duhana i drugih oblika kriminala kreće se u rasponu od 73 posto u Sjevernoj Makedoniji do 45 posto u Sloveniji. Zanimljivo je da se čak 38 posto ispitanika u Bosni i Hercegovini ne slaže s tom izjavom.

Razlike na razini zemalja također su prisutne kad je riječ o mišljenjima pušača. Najmanje sedam od deset pušača u Sjevernoj Makedoniji smatra da sivo tržište duhanskih proizvoda uzrokuje povećanje drugih oblika kriminala, a zatim slijede 53 posto pušača na Kosovu i 51 posto pušača u Srbiji. Istovremeno, tu izjavu podržava manje od polovine pušača u Bosni i Hercegovini (44 posto), Hrvatskoj (43 posto), Crnoj Gori (41 posto) i Sloveniji (36 posto). Zanimljivo je da se u Bosni i Hercegovini,

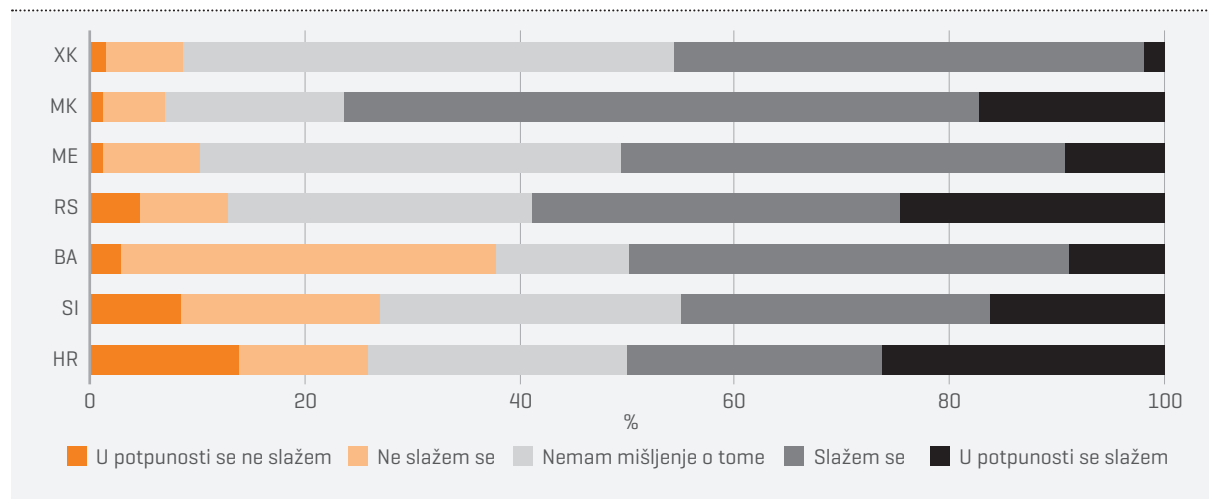
Hrvatskoj i Sloveniji znatan dio pušača ne slaže odnosno u potpunosti se ne slaže s tom izjavom, njih 42 posto, 35 posto i 34 posto.

Manje od polovine građana, njih 39 posto, smatra da **kupovina duhanskih proizvoda na sivom tržištu dovodi do gubitka radnih mjesta u zemlji**, dok se otprilike trećina ispitanika ne slaže s tim (slika 1.38.). 37 posto pušača i 41 posto nepušača slaže se i u potpunosti se slaže s tom izjavom. Gotovo 40 posto pušača koji kupuju duhanske proizvode na legalnom tržištu i 12 posto onih koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu slaže se da kupovina duhanskih proizvoda na sivom tržištu dovodi do gubitka radnih mjesta. Istovremeno se više od polovine pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu ne slaže s tom izjavom.

Uz iznimku Sjeverne Makedonije, gdje se više od šest od deset ispitanika slaže ili se u potpunosti slaže s tom izjavom, udio ispitanika koji dijele to mišljenje znatno je manji u svim ostalim zemljama. Udio ispitanika koji vjeruju da sivo tržište duhanskih proizvoda uzrokuje gubitak radnih mjesta kreće se od 17 posto na Kosovu do 46 posto u Srbiji. Udio ispitanika koji se ne slažu s tom izjavom kreće se od 13 posto u Sjevernoj Makedoniji do 45 posto na Kosovu.

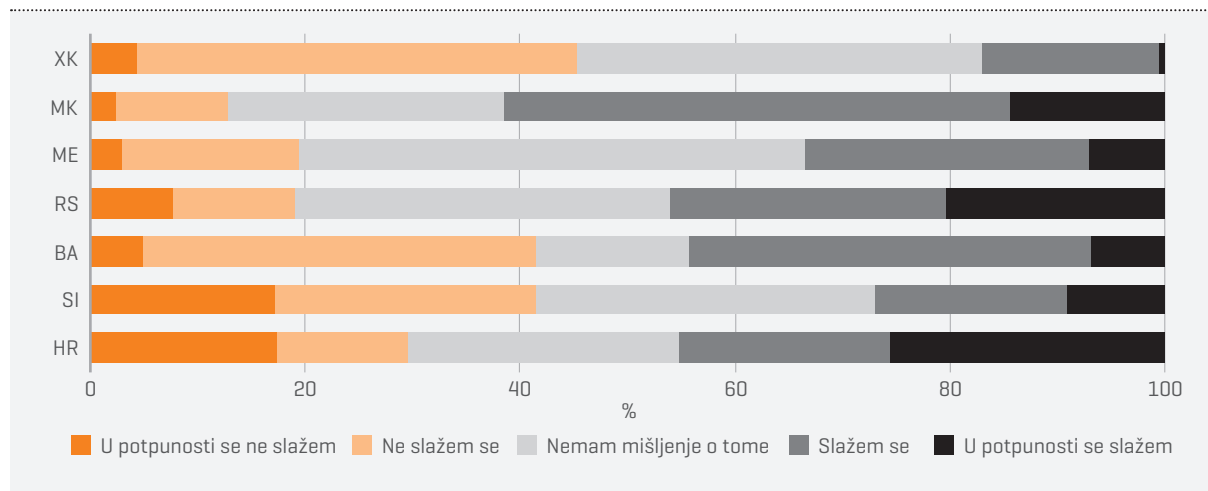
Većina ispitanika u sedam zemalja (68 posto) ima negativnu predodžbu vezanu za krijumčarenje duhanskih proizvoda te vjeruje da je **krijumčarenje duhana sastavni dio organiziranog kriminala**. 64 posto pušača i 71 posto

Slika 1.37. Sivo tržište duhanskih proizvoda uzrokuje povećanje drugih oblika kriminala

Izvor: Anketni podaci.

Slika 1.38. Kupovina duhanskih proizvoda na sivom tržištu dovodi do gubitka radnih mjesta u zemlji

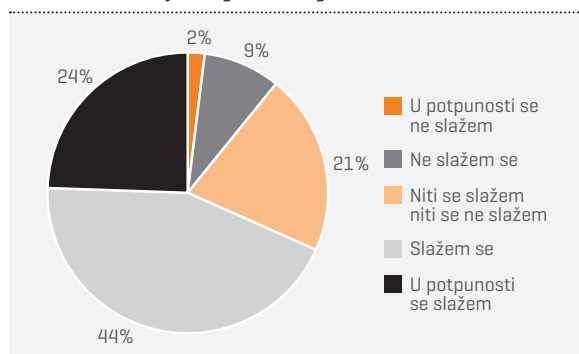

Izvor: Anketni podaci.

nepušača smatra krijumčarenje cigareta i duhana dijelom organiziranog kriminala. 67 posto pušača koji kupuju duhanske proizvode na legalnom tržištu i 37 posto pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu smatra krijumčarenje cigareta i duhana dijelom organiziranog kriminala. Trećina pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu nema mišljenje o toj izjavi.

Većina ispitanika u svim zemljama vjeruje da je krijumčarenje cigareta i duhana dio organiziranog kriminala (slika 1.39.). Sjeverna Makedonija i Slovenija ističu se po tom pitanju s udjelom od 78 posto i 75 posto svih ispitanika koji se slažu ili se u potpunosti slažu s tom izjavom. U ostalim zemljama taj udio varira od 57 posto u Crnoj Gori do 73 posto u Srbiji (slika 1.40.).

Slika 1.39. Mišljenja ispitanika o krijumčarenju cigareta i duhana kao dijelu organiziranog kriminala

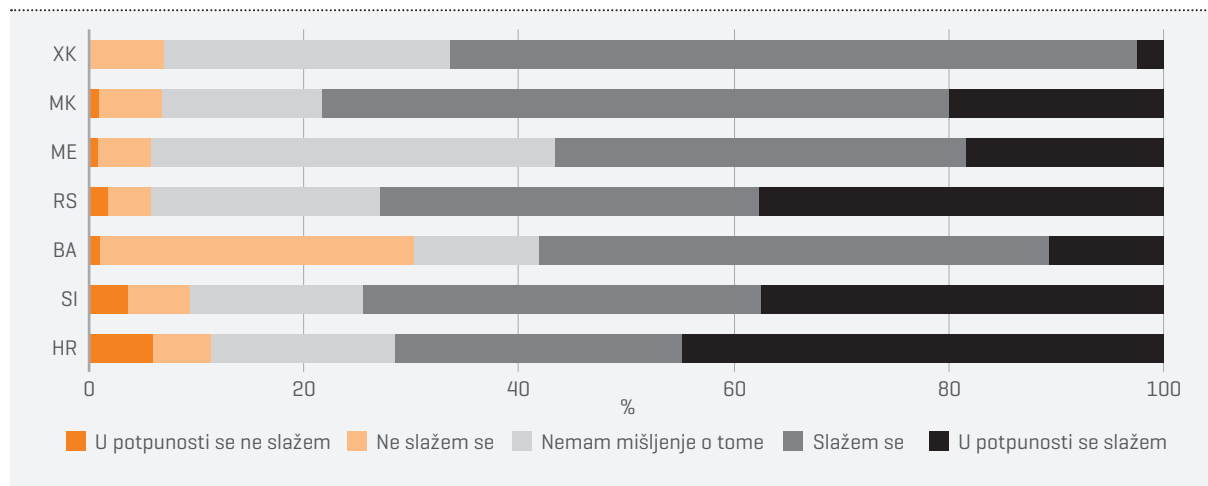
Izvor: Anketni podaci.

Uz iznimku Crne Gore, gdje se manje od polovine pušača slaže s tom izjavom, udio onih koji dijele to mišljenje čini većinu u svim ostalim zemljama, od 54 posto u Bosni i Hercegovini do 78 posto u Sjevernoj Makedoniji. Postotak nepušača koji smatraju krijumčarenje duhana dijelom organiziranog kriminala kreće se u rasponu od 79 posto u Sjevernoj Makedoniji do 61 posto na Kosovu.

Više od polovine svih ispitanika smatra da je **kupovina duhanskih proizvoda na sivom tržištu kazneno djelo**. 49 posto pušača i 60 posto nepušača slaže se ili se u potpunosti slaže s tom izjavom (slika 1.41.). 53 posto pušača koji kupuju duhanske proizvode na legalnom tržištu i 19 posto pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu slaže se da je kupovina duhanskih proizvoda na sivom tržištu kazneno djelo. 58 posto pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu ne slaže se ili se u potpunosti ne slaže s tom izjavom.

Postoje jasne razlike na razini zemalja po tom pitanju. Tako se većina ispitanika u Sjevernoj Makedoniji (79 posto), Hrvatskoj (74 posto), Sloveniji (66 posto) i Srbiji (55 posto) slaže i u potpunosti slaže s tom izjavom. S druge strane, u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i na Kosovu manje od polovine svih ispitanika dalo je taj odgovor, njih 44 posto, 39 posto odnosno 34 posto. Bilo je posebno zanimljivo doznati smatraju li pušači koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu svoj postupak kaznenim djelom. Rezultati ankete pokazuju da, uz iznimku Hrvatske u kojoj se s time slaže oko dvije trećine pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu, udio ispitanika koji su dali taj

Slika 1.40. Krijumčarenje cigareta i duhana kao dio organiziranog kriminala

Izvor: Anketni podaci.

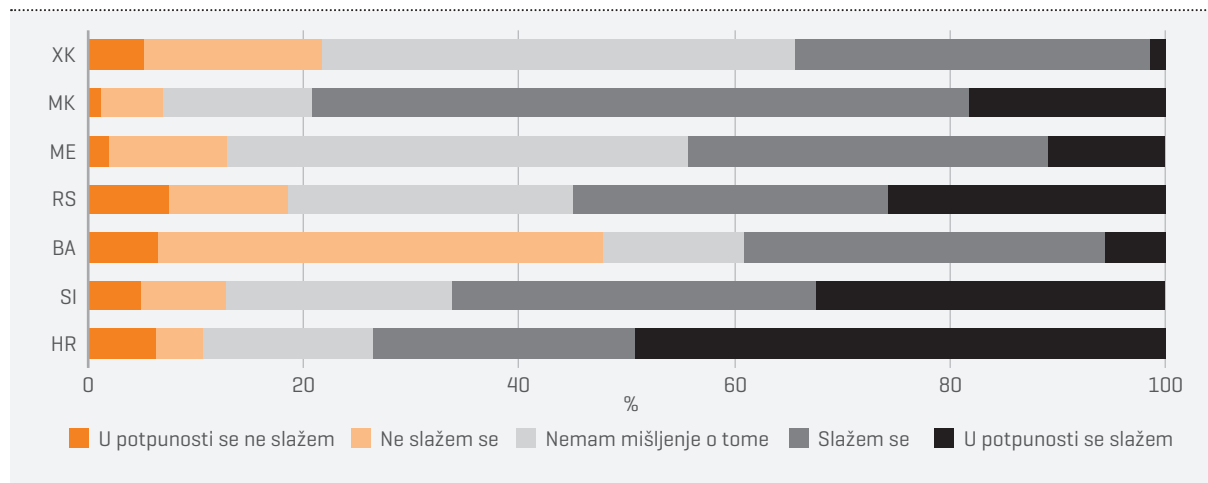
odgovor predstavlja manjinu u svim ostalim zemljama, i varira od 8 posto u Crnoj Gori do 39 posto u Sjevernoj Makedoniji. Bosna i Hercegovina ističe se po najvećem postotku ispitanika koji se ne slažu s tom tvrdnjom, njih čak 82 posto.

47 posto svih ispitanika smatra da su **kupci duhanskih proizvoda na sivom tržištu izloženi mogućem uhićenju**. 44 posto pušača i 49 posto nepušača slaže se s tom izjavom [slika 1.42.]. Samo 20 posto pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu smatra da su izloženi mogućem uhićenju, a 54 posto njih smatra da ne postoje

takve posljedice za kupovinu duhanskih proizvoda na sivom tržištu.

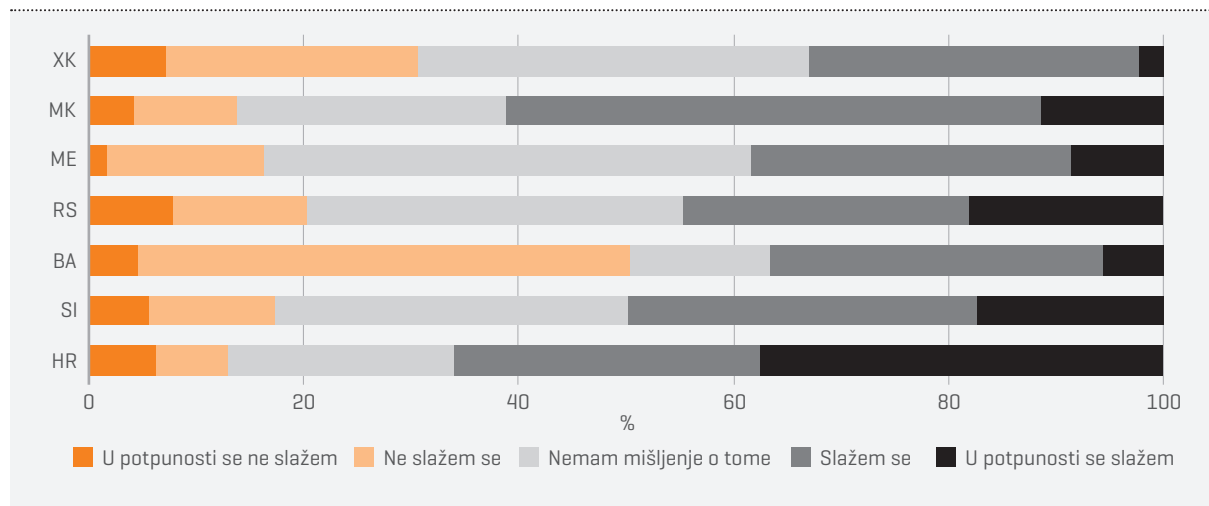
Uz iznimku Hrvatske i Sjeverne Makedonije, gdje se oko dvije trećine svih ispitanika slaže ili se u potpunosti slaže s izjavom da su kupci duhanskih proizvoda na sivom tržištu izloženi mogućem uhićenju, udio ispitanika koji su dali taj odgovor ispod je 50 posto u svim ostalim zemljama. Uzimajući u obzir samo pušače, uz iznimku Hrvatske i Sjeverne Makedonije, gdje se 66 posto i 62 posto ispitanika slaže i u potpunosti se slaže s tom izjavom, udio pušača koji su dali taj odgovor u ostalim zemljama varira od

Slika 1.41. Kupovina duhanskih proizvoda na sivom tržištu kažnjeno je djelo

Izvor: Anketni podaci.

Slika 1.42. Kupci duhanskih proizvoda na sivom tržištu izloženi su mogućem uhićenju

Izvor: Anketni podaci.

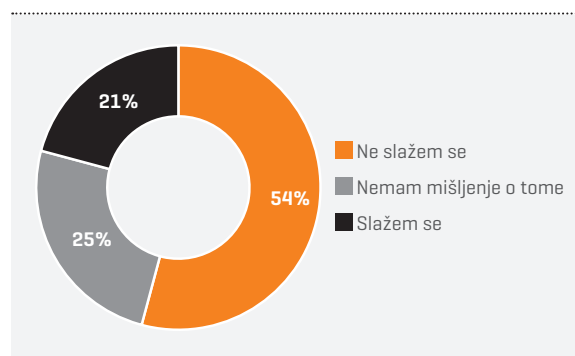
31 posto u Bosni i Hercegovini do 46 posto u Sloveniji. Istovremeno, Bosna i Hercegovina prednjači po postotku ispitanika koji se ne slažu s tom izjavom, njih 56 posto. Uz iznimku Hrvatske u kojoj se više od šest od deset pušača koji kupuju ilegalne duhanske proizvode slažu ili se u potpunosti slažu s izjavom da su kupci duhanskih proizvoda na sivom tržištu izloženi mogućem uhićenju, u svim ostalim zemljama udio ispitanika koji su dali taj odgovor znatno je manji. Tako se u Crnoj Gori 8 posto ispitanika slaže s tom izjavom, dok u ostalim zemljama taj udio varira od 12 posto u Bosni i Hercegovini do 46 posto u Sloveniji. Istovremeno, Bosna i Hercegovina ističe se po najvećem postotku pušača koji kupuju ilegalne duhanske proizvode te koji se ne slažu ili se u potpunosti ne slažu s tom izjavom.

Tek nešto više od polovine ispitanika iz sedam analiziranih zemalja ne slaže se s izjavom da **nema ništa lošeg u kupovini duhanskih proizvoda na sivom tržištu**. Prema očekivanjima, taj je postotak veći među nepušačima nego pušačima [slika 1.43.]. 46 posto pušača i 59 posto nepušača ne slaže se s tom izjavom. Analiza prema tipu pušača pokazuje da čak tri četvrtine pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu ne vide ništa loše u svom postupku.

Analiza prema zemlji pokazuje da Sjeverna Makedonija i Slovenija prednjače po udjelu osoba koje smatraju da kupovina duhanskih proizvoda na sivom tržištu predstavlja pogrešno ponašanje [njih 65 posto odnosno 60 posto].

Istovremeno, ispitanici s Kosova u najvećem broju slučajeva nemaju mišljenje o toj izjavi [46 posto]. S druge strane, Bosna i Hercegovina ima najveći udio ispitanika koji ne vide ništa loše u kupovini duhanskih proizvoda na sivom tržištu [35 posto] [slika 1.44.].

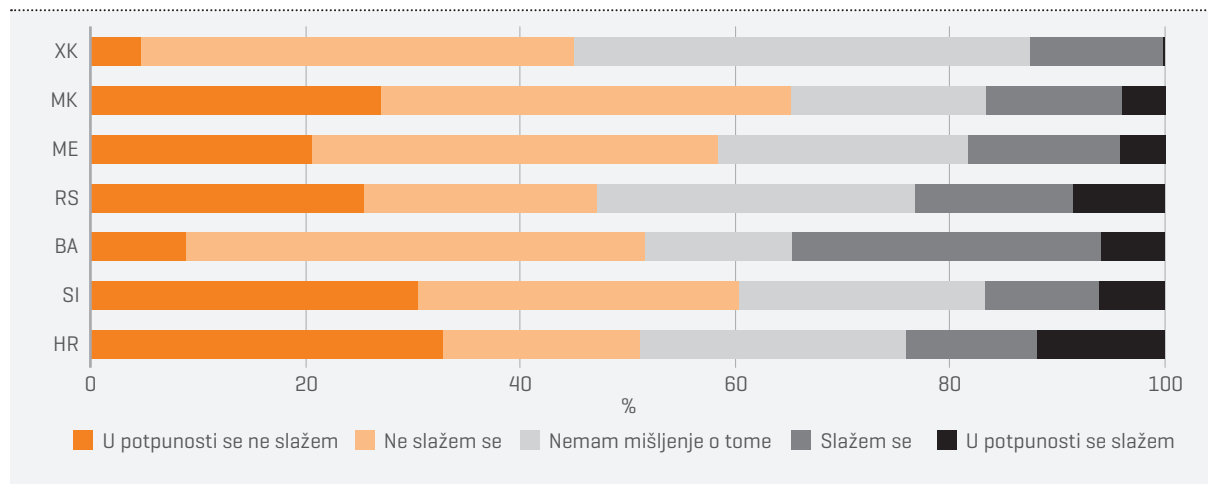
Slika 1.43. Nema ničeg lošeg u kupovini duhanskih proizvoda na sivom tržištu

Izvor: Anketni podaci.

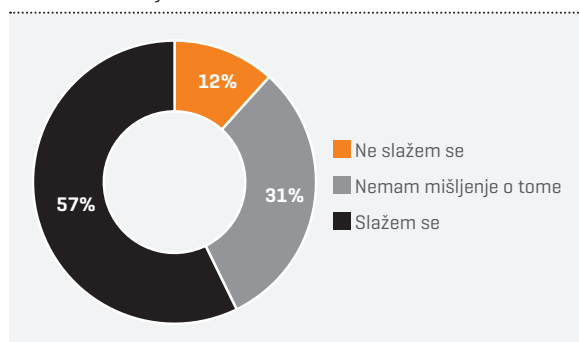
Više od polovine svih ispitanika smatra da **prodaja cigareta na sivom tržištu nije dovoljno kažnjavana**. 50 posto pušača i 61 posto nepušača smatra da prodaja cigareta na sivom tržištu nije dovoljno kažnjavana. 53 posto pušača koji kupuju legalne duhanske proizvode i 25 posto pušača koji kupuju ilegalne duhanske proizvode slaže se i u potpunosti se slaže s izjavom. 40 posto pušača koji kupuju ilegalne duhanske proizvode nema mišljenje o toj izjavi [slika 1.45.].

Slika 1.44. Nema ničeg lošeg u kupovini duhanskih proizvoda na sivom tržištu

Izvor: Anketni podaci.

Slika 1.45. Prodaja cigareta na sivom tržištu nije dovoljno kažnjavana

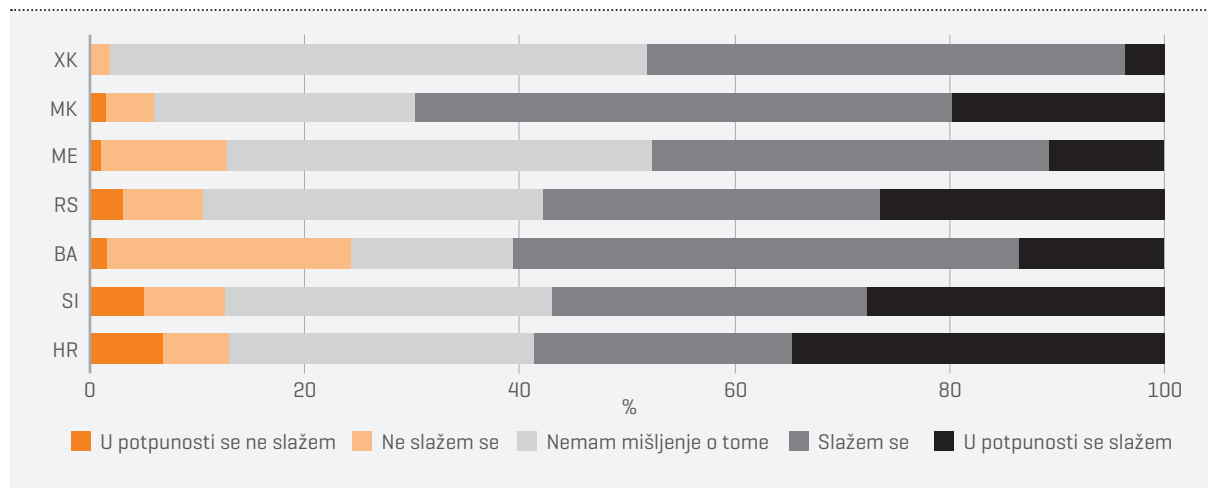

Izvor: Anketni podaci.

U svim zemljama osim dvije većina građana smatra da prodaja cigareta na sivom tržištu nije dovoljno kažnjavana. Najveći udjeli onih koji dijele to mišljenje zabilježeni su u Sjevernoj Makedoniji i Bosni i Hercegovini. Ako se uzmu u obzir samo oni ispitanici koji su izjavili da su pušači, Sjeverna Makedonija prednjači po udjelu ispitanika koji podržavaju tu izjavu, a zatim slijede Bosna i Hercegovina i Srbija (slika 1.46.).

Konačno, ispitanicima je postavljeno pitanje **tko je najodgovorniji za trenutno stanje sivog tržišta duhanskih proizvoda u zemlji**. Nešto više od pet od deset ispitanika smatra da je država najodgovornija za trenutno

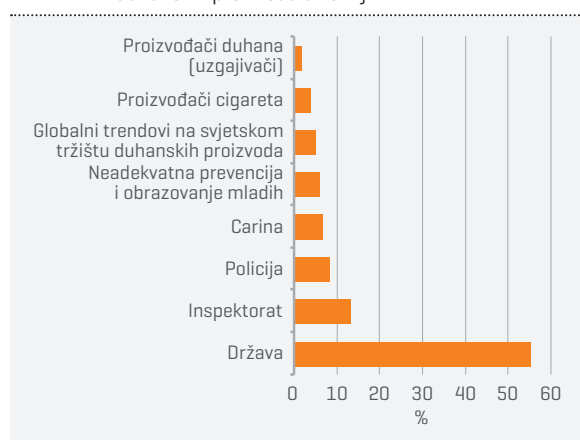
Slika 1.46. Prodaja cigareta na sivom tržištu nije dovoljno kažnjavana

Izvor: Anketni podaci.

stanje sivog tržišta duhanskih proizvoda u zemlji. Prema mišljenju 13 posto svih ispitanika, državni inspektorat je najodgovorniji, a zatim slijede policija [8 posto] i carina [7 posto]. Manje od 2 posto svih ispitanika smatra da su uzgajivači duhana najodgovorniji za trenutno stanje sivog tržišta duhanskih proizvoda.

Slika 1.47. Odgovornost za trenutno stanje sivog tržišta duhanskih proizvoda u zemlji

Izvor: Anketni podaci.

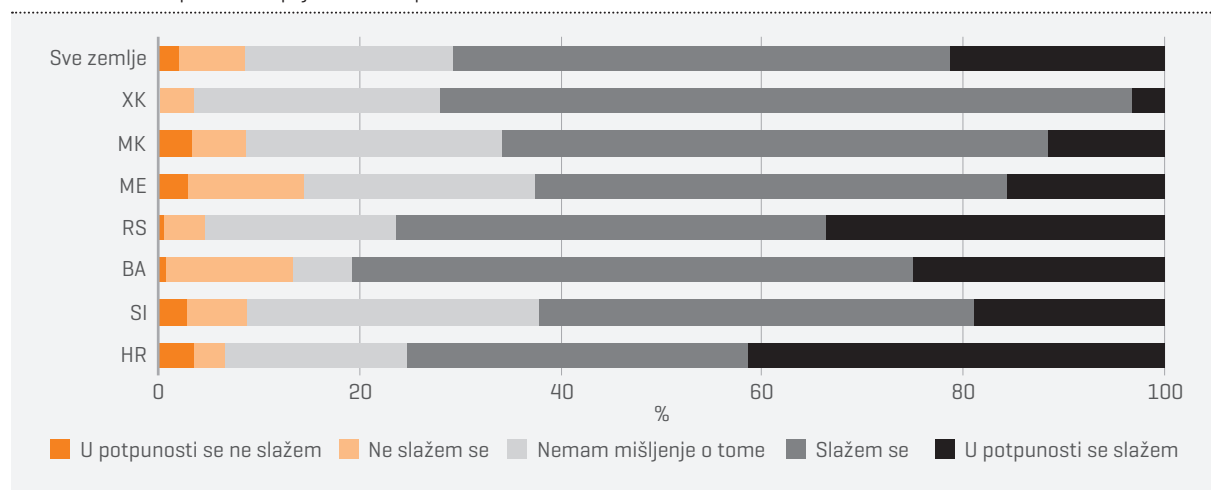

10 tona ilegalnog rezanog duhana zaplijenjeno u Zagrebu, prosinac 2018.
Fotografija: Policijska uprava zagrebačka.

1.8. Opće javno mišljenje o sivom tržištu duhana

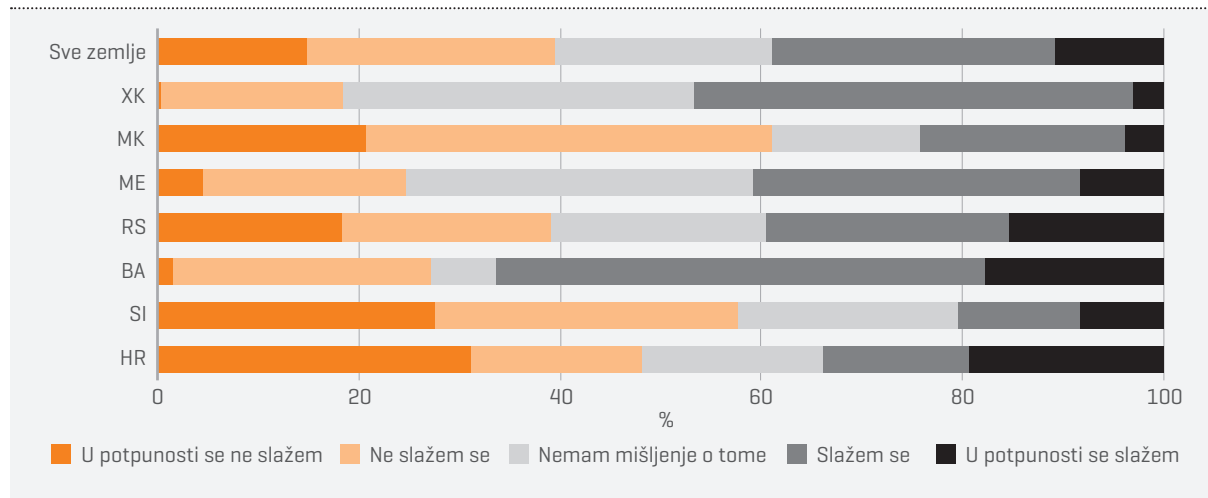
Od ispitanika se također tražilo da izraze svoje opće stavove o sivom tržištu duhana. Opće mišljenje većine građana diljem sedam analiziranih zemalja jest da **pušači ponekad kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu**. Čak 71 posto svih ispitanika dijeli to mišljenje i mišljenje je široko rasprostranjeno bez obzira na pušački status ispitanika (slika 1.48.). Bosna i Hercegovina ističe se po najvećem udjelu ispitanika [81 posto] koji se slažu ili se u potpunosti slažu s izjavom. U ostalim zemljama taj postotak varira od 62 posto u Sloveniji do 75 posto u Hrvatskoj.

Slika 1.48. Pušači ponekad kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu

Izvor: Anketni podaci.

Slika 1.49. Kad ne bi postojalo sivo tržište duhanskih proizvoda, ljudi bi manje pušili

Izvor: Anketni podaci.

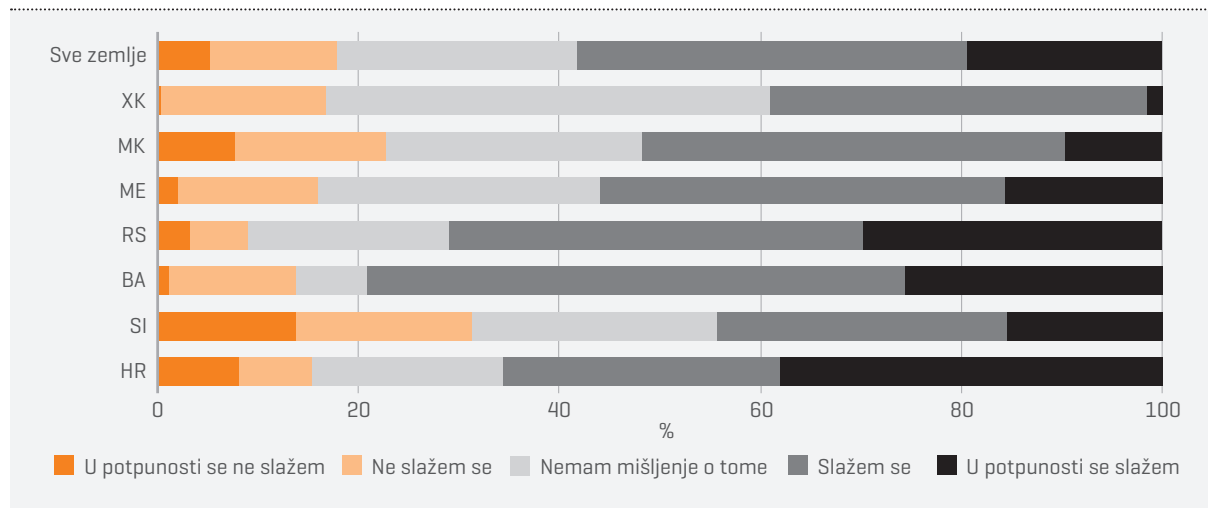
Oko 39 posto svih ispitanika smatra da **kad ne bi postojalo sivo tržište duhanskih proizvoda, ljudi bi manje pušili**, dok 40 posto svih ispitanika smatra da sivo tržište duhanskih proizvoda utječe na učestalost pušenja (slika 1.49.). Prema očekivanjima, više se nepušača nego pušača slaže s tvrdnjom da bi ljudi manje pušili kad ne bi postojalo sivo tržište duhanskih proizvoda. Međutim, gotovo polovina pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu ne slaže se s tom izjavom.

Bosna i Hercegovina prednjači po udjelu ispitanika koji smatraju da postoji povezanost između sivog tržišta duhanskih proizvoda i učestalosti pušenja (66 posto). S

druge strane, najveći udjeli ispitanika koji se ne slažu ili se u potpunosti ne slažu s tom izjavom zabilježeni su u Sjevernoj Makedoniji i Sloveniji, njih 61 posto i 58 posto.

Više od polovine građana općenito smatra da si **svi pušači ne mogu priuštiti legalne duhanske proizvode**. Stav da su cijene duhanskih proizvoda previsoke i da si svi pušači ne mogu priuštiti da ih kupuju na legalnom tržištu posebno je izražen među pušačima koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu. Tako tri od četiri pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu smatraju da si ne mogu svi pušači priuštiti legalne duhanske proizvode (slika 1.50.).

Slika 1.50. Ne mogu si svi pušači priuštiti legalne duhanske proizvode

Izvor: Anketni podaci.

Uz iznimku Kosova i Slovenije, gdje se manje od polovine svih građana slaže s tom izjavom, u svim ostalim zemljama prevladava udio ispitanika koji se slažu s izjavom. Bosna i Hercegovina ističe se sa 79 posto ispitanika koji dijele takvo mišljenje, a zatim slijede Srbija [71 posto] i Hrvatska [66 posto]. Kad je riječ o stavovima pušača, velika većina pušača u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji slaže se ili se u potpunosti slaže s tom izjavom, njih 80 posto, 77 posto i 71 posto.

Više od polovine građana općenito prepoznaje duhan kao važan usjev u njihovoj zemlji [slika 1.51.]. Stoga 52 posto svih građana smatra da bi **duhan trebalo uzgajati kao važan usjev u njihovoj zemlji**. Uz iznimku Slovenije i Crne Gore, gdje se manje od trećine građana slaže s tom izjavom, udio onih koji daju takav odgovor čini većinu u ostalim zemljama, od 54 posto u Hrvatskoj do 79 posto u Sjevernoj Makedoniji. Zanimljivo je da u Crnoj Gori najveći udio pušača nema posebno mišljenje o toj izjavi, njih 35 posto.

U Sloveniji skoro polovina građana smatra da duhan nije važan usjev. Međutim, podaci o raširenosti pušenja i međunarodnoj trgovini duhanskim proizvodima nude dva objašnjenja takvog mišljenja slovenskih građana. Prvo, raširenost pušenja u Sloveniji manja je nego u ostalim analiziranim zemljama i većina slovenskih pušača uglavnom kupuje duhanske proizvode na prodajnim mjestima u zemlji. Drugo, izvoz slovenskog duhana prilično

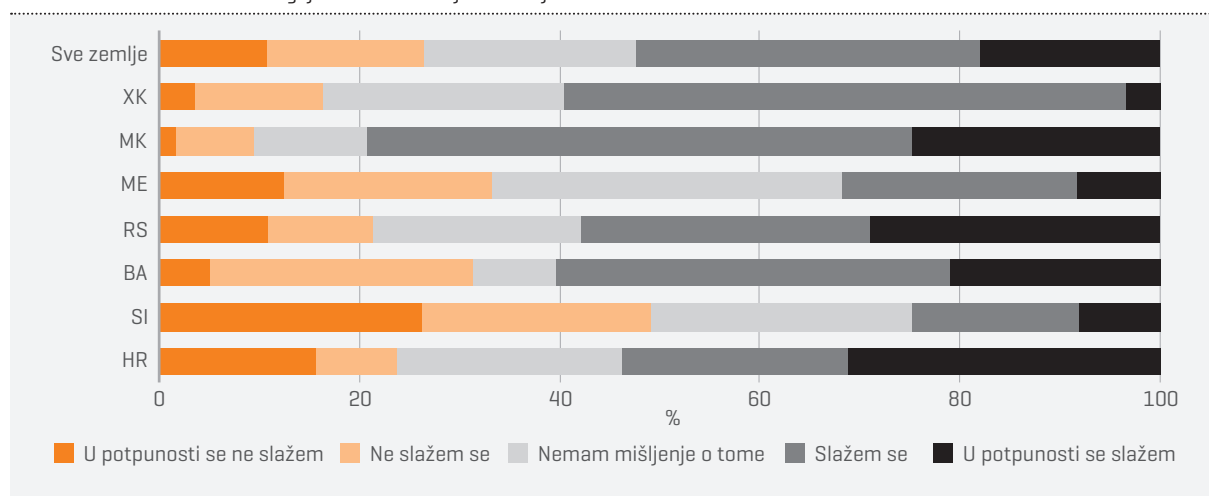
je malih razmjera i Slovenija je neto uvoznik duhanskih proizvoda.

Ispitanici su također iznijeli svoje mišljenje o podrijetlu duhanskih proizvoda na sivom tržištu. Prosječni podaci za analizirane zemlje pokazuju da se otprilike trećina građana ne slaže s tvrdnjom da su **duhanski proizvodi na sivom tržištu uglavnom domaćeg podrijetla**. No čini se da građani tom pitanju ne pridaju veliku važnost. Čak 39 posto pušača i 44 posto nepušača nema mišljenje o toj izjavi [slika 1.52.].

Slovenija se ističe s većinom ispitanika koji se ne slažu s tvrdnjom da su duhanski proizvodi na sivom tržištu uglavnom domaćeg podrijetla, što odgovara njihovoj prethodnoj izjavi o važnosti duhana kao usjeva u njihovoj zemlji. S druge strane, Bosna i Hercegovina ima najveći postotak ispitanika koji smatraju da su duhanski proizvodi na sivom tržištu uglavnom domaćeg podrijetla.

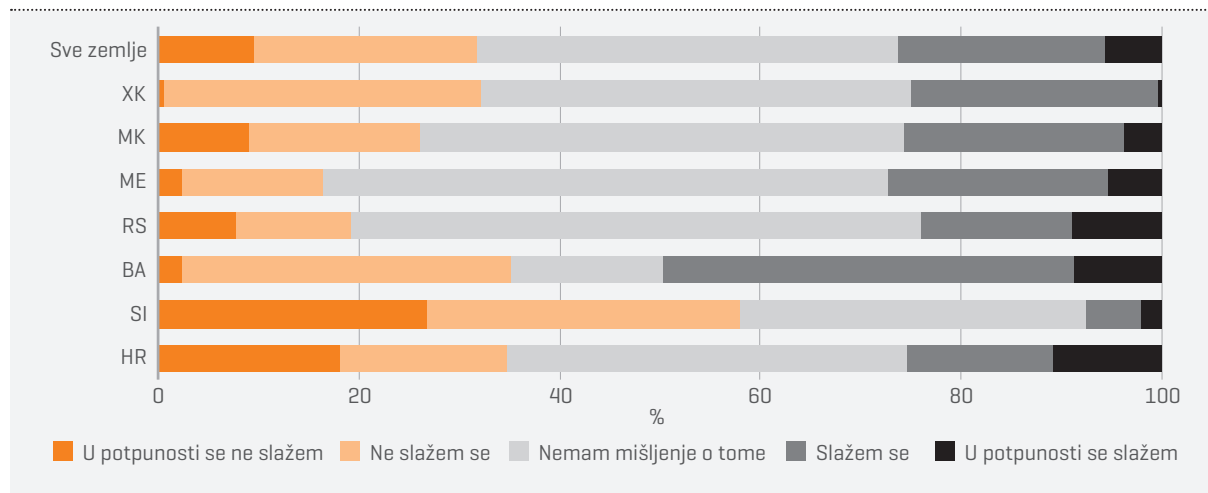
Kad je riječ o stavovima pušača duhanskih proizvoda kupljenih na sivom tržištu, postoje naglašenije razlike na razini zemalja. U Sloveniji se većina pušača koji kupuju ilegalne duhanske proizvode ne slaže ili u potpunosti ne slaže s tom tvrdnjom [68 posto], u Srbiji većina njih nema mišljenje o tome [59 posto], dok se u Bosni i Hercegovini većina pušača koji kupuju ilegalne duhanske proizvode slaže ili u potpunosti slaže s tom tvrdnjom [53 posto]. U Sjevernoj Makedoniji i Hrvatskoj najveći postotak pušača

Slika 1.51. Duhan bi trebalo uzgajati kao važan usjev u zemlji

Izvor: Anketni podaci.

Slika 1.52. Duhanski proizvodi na sivom tržištu uglavnom su domaćeg podrijetla

Izvor: Anketni podaci.

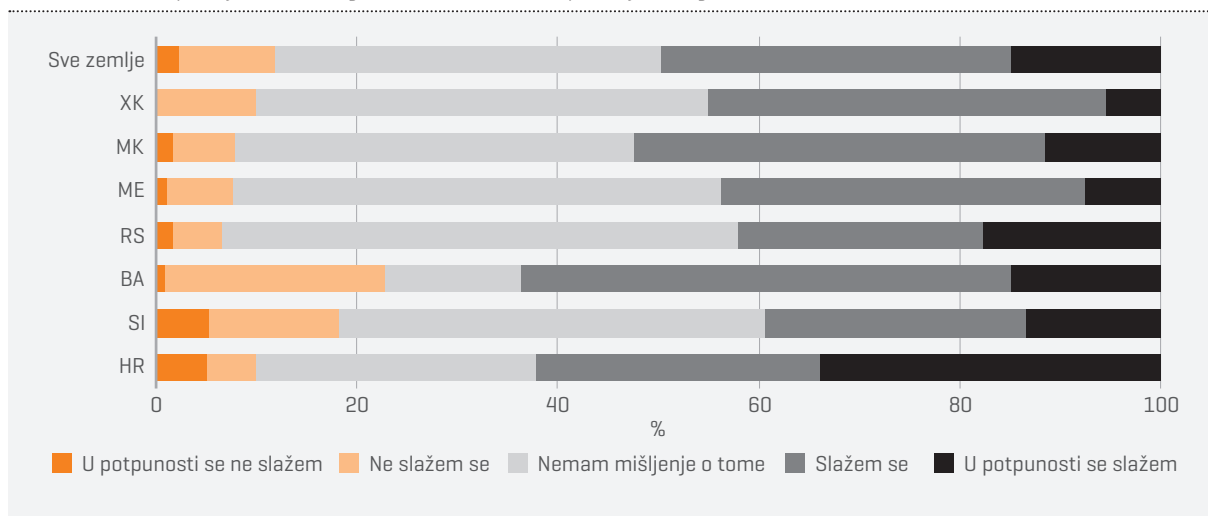
koji kupuju ilegalne duhanske proizvode podržava tu izjavu, 46 posto odnosno 38 posto.

Općenito, gotovo polovica građana u analiziranim zemljama smatra da **većina prokrijumčarenih cigareta i duhana dolazi iz područja blizu granice**, a otprilike trećina njih nema mišljenje o tome (slika 1.53.). U prosjeku 52 posto pušača koji kupuju duhanske proizvode na zakonitim mjestima kupnje i 39 posto onih koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu smatra da većina

prokrijumčarenih cigareta i duhana dolazi iz područja blizu granice.

U tri od sedam zemalja većina se ispitanika slaže ili u potpunosti slaže s tvrdnjom da većina prokrijumčarenih cigareta i duhana dolazi iz područja blizu granice. U Bosni i Hercegovini 64 posto ispitanika smatra da većina prokrijumčarenih cigareta i duhana dolazi iz područja blizu granice, u Hrvatskoj to smatra 62 posto, a u Sjevernoj Makedoniji 52 posto ispitanika. Najmanji udio ispitanika koji su dali taj odgovor zabilježen je u Sloveniji, 39 posto.

Slika 1.53. Većina prokrijumčarenih cigareta i duhana dolazi iz područja blizu granice

Izvor: Anketni podaci.

Bosna i Hercegovina ima najveći udio pušača koji se slažu s tom tvrdnjom, nakon koje slijede Hrvatska, Kosovo i Sjeverna Makedonija.

Uz iznimku Bosne i Hercegovine te Hrvatske, u kojima većina pušača koji kupuju ilegalne duhanske proizvode smatra da većina prokrijumčarenih cigareta i duhana dolazi iz područja blizu granice (69 posto odnosno 62

posto), udio ispitanika koji su dali taj odgovor značajno je manji u drugim zemljama. Crna Gora i Slovenija ističu se s najmanjim udjelom pušača koji kupuju ilegalne duhanske proizvode i koji se slažu s tom tvrdnjom, 19 posto odnosno 20 posto. Istovremeno, Sjeverna Makedonija i Srbija imaju najveći postotak pušača koji kupuju ilegalne duhanske proizvode i koji nemaju posebno mišljenje o tome, 66 posto odnosno 56 posto.

2. Duhanska industrija i trgovina

2.1. Regionalni pregled

Balkanske su zemlje već stoljećima proizvođači duhanskog lista i prerađenih duhanskih proizvoda. Proizvodnja duhanskog lista ima svoje posebne značajke i probleme koji se razlikuju ovisno o analiziranoj zemlji. U nastavku se navodi opis vrsta duhana koje se uzgajaju u Bosni i Hercegovini, zemlji koja je jednom bila poznata kao veliki proizvođač i trgovac duhanskim listom i rezanim duhanom u regiji.

Proizvodnja duhana u Bosni i Hercegovini ima stoljetnu tradiciju, a organizirana proizvodnja traje već skoro 140 godina. Duhan je dugo bio najvažniji usjev, a njegov uzgoj jedna od najvažnijih gospodarskih aktivnosti u Hercegovini. Duhan je bio vrlo važan usjev i u nekim dijelovima Bosne. U Bosni i Hercegovini uzgajaju se tri vrste duhana: Virginia i Burley u Bosni te hercegovački ravnjak u Hercegovini. Virginia i Burley, kao globalne vrste duhana, sudjeluju u trgovini na svjetskim tržištima, dok je hercegovački ravnjak lokalna vrsta duhana čije je tržište ograničeno [Beljo, Herceg i Nurkić, 2016, str. 49–50].

Suhi list duhana, farma u Virovitici, studeni 2017.

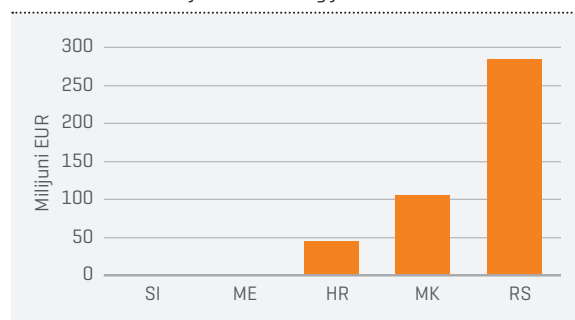
Autorica: Jelena Mihalj.

Uzgoj i proizvodnja duhanskog lista [neprerađenog duhana] uključuju uzgoj duhana, preliminarnu obradu,

berbu i sušenje duhanskog lista. Analiza duhanskog poljoprivrednog sektora izvan je opsega ove studije, iako čini sastavni dio duhanskog sektora u regiji. Krijumčarenje duhana i transakcije na sivom tržištu koji se razmatraju u ovoj studiji odnose se na proizvedene duhanske proizvode. To uključuje proizvodnju duhanskih proizvoda i proizvoda koji služe kao zamjena za duhan, cigareta, duhana za cigarete, cigara, duhana za lulu, sušenih listova duhana očišćenih od stabljiki ili narezanih na trake, duhana za pušenje, ostalog prerađenog duhana te duhanskih ekstrakta i esencija.

Podaci o proizvodnji duhana u regiji pokazuju da tri zemlje u regiji proizvode duhanske proizvode: Srbija, Sjeverna Makedonija i Hrvatska (slika 2.1.).

Slika 2.1. Proizvodnja duhana u regiji, 2017.

Napomene: Cigarete koje sadrže duhan ili mješavine duhana i zamjene za duhan – podaci nisu dostupni jer su označeni kao „povjerljivi” u Sjevernoj Makedoniji te Bosni i Hercegovini. Duhan za pušenje – podaci nisu dostupni jer su označeni kao „povjerljivi” u Srbiji te Bosni i Hercegovini. Prerađeni duhan – podaci nisu dostupni jer su označeni kao „povjerljivi” u Bosni i Hercegovini.

Izvor: Statistički podaci o proizvodnji proizvoda, Eurostat. Podaci Eurostata nisu dostupni za Kosovo te Bosnu i Hercegovinu.

Podaci o proizvodnji duhana su nepotpuni. Zbog „povjerljivih” podataka koji nedostaju nisu dostupni podaci o postojećoj proizvodnji za Bosnu i Hercegovinu. Statističkih podataka Eurostata o proizvodnji duhana nema niti za Kosovo. Službena statistika u Sloveniji i Crnoj Gori pokazuje da nacionalna proizvodnja duhana ne postoji. Unatoč određenim podacima koji nedostaju, Srbija se ističe kao glavni proizvođač u regiji s vrijednošću proizvodnje od približno 284 milijuna EUR, za kojom slijedi Sjeverna Makedonija sa svojom proizvodnjom prerađenog duhana. Hrvatska je jedina analizirana zemlja koja je u potpunosti obuhvaćena skupom podataka Eurostata. Hrvatska se ističe kao proizvođač duhanskih proizvoda u

Karta 2.1. Uvoz duhanskih proizvoda iz regije

Izvor: Izračuni ITC-a temeljeni na UN COMTRADE.

sve tri promatrane kategorije: cigarete, prerađeni duhan i (u manjoj mjeri) duhan za pušenje.

Nedostaju međunarodno usporedivi podaci o proizvodnji duhana za sedam analiziranih zemalja u regiji. Ako proizvodnja nije pravilno evidentirana u službenim statističkim podacima, dio proizvodnje mogao bi ostati neevidentiran te završiti na sivom tržištu.

U regiji je očita uzajamna trgovina duhanom. Glavni uvoznik iz drugih zemalja u regiji je Kosovo s preko 62 milijuna EUR vrijednosti uvoza duhanskih proizvoda u 2017. godini. Slovenija i Hrvatska zabilježile su niske vrijednosti uvoza duhanskih proizvoda od regionalnih trgovinskih partnera [karta 2.1.].

S druge strane, Srbija, Hrvatska i Sjeverna Makedonija su važni izvoznici duhanskih proizvoda u druge zemlje u regiji [karta 2.2.]. Godišnji izvoz Srbije regionalnim partnerima u trgovini duhanom iznosi preko 40 milijuna EUR, što je znatno više od izvoza Bosne i Hercegovine, Slovenije i Crne Gore [ispod 4 milijuna EUR u 2017.]. Kosovo uopće ne izvozi duhanske proizvode.

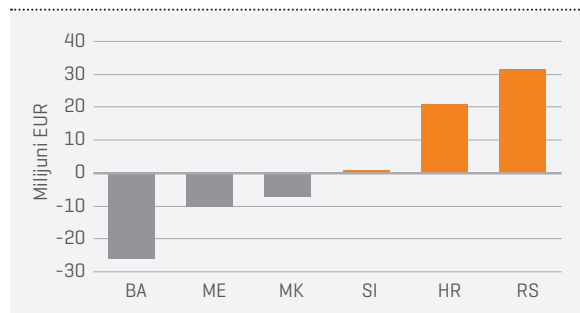
Tri zemlje imaju pozitivnu trgovinsku bilancu duhanskih proizvoda unutar regije. Srbija u trgovini duhanom ostvaruje godišnji suficit od preko 30 milijuna EUR, dok je izvoz Hrvatske u 2017. premašio uvoz za približno 20 milijuna EUR [slika 2.2.]. Trgovinska bilanca Slovenije je blago pozitivna. Sjeverna Makedonija i Crna Gora imaju umjereno negativnu trgovinsku bilancu s drugim zemljama u regiji, dok je trgovinski deficit Bosne i Hercegovine u 2017. iznosio preko 25 milijuna EUR.

Karta 2.2. Izvoz duhanskih proizvoda u regiju

Izvor: Izračuni ITC-a temeljeni na UN COMTRADE.

Slika 2.2. Trgovinska bilanca duhanskih proizvoda u regiji, 2017.

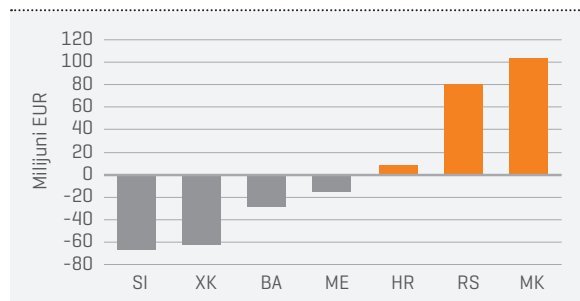

Napomena: Podaci za Kosovo nisu dostupni.

Izvor: Izračuni ITC-a temeljeni na UN COMTRADE.

Uvidom u ukupnu međunarodnu trgovinu duhanom po pojedinoj zemlji dobiva se potpuno drukčija slika. Analizirane zemlje trguju duhanskim proizvodima s drugim trgovinskim partnerima iz EU-a i prekomorskih zemalja, što doprinosi većoj i pozitivnoj ukupnoj trgovinskoj bilanci Sjeverne Makedonije [103 milijuna EUR] i Srbije [80 milijuna EUR] [slika 2.3.].

Slika 2.3. Trgovinska bilanca duhanskih proizvoda, 2017.

Izvor: Izračuni ITC-a temeljeni na UN COMTRADE.

Neto uvoznici duhanskih proizvoda su Slovenija i Kosovo, za kojima slijede Bosna i Hercegovina te Crna Gora. Struktura legalne trgovine duhanom znatno se razlikuje među zemljama u regiji, pa stoga valja predstaviti njihov profil trgovine duhanom.

2.2. Hrvatska

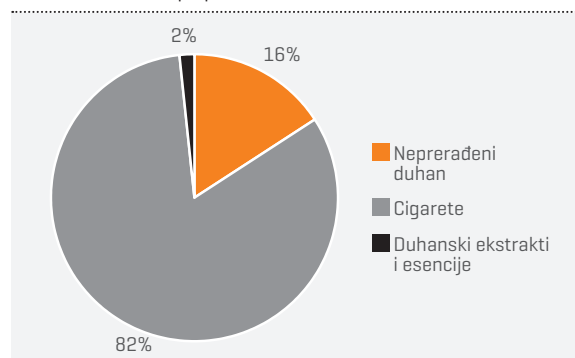
Iz analize tržišne pozicije Hrvatske u trgovini duhanom među zemljama zapadnog Balkana očito je da je **Hrvatska neto izvoznik**.

Hrvatska je u 2017. izvezla 23 milijuna EUR duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana, što predstavlja 20,3 posto njezina ukupnog izvoza duhanskih proizvoda¹. **Hrvatska trgovinska bilanca duhanskih proizvoda sa zemljama zapadnog Balkana iznimno je pozitivna.** Trgovinski suficit je 2017. godine iznosio 20,6 milijuna EUR.

U strukturi hrvatskog izvoza duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana najveći se udio odnosi na cigarete [82 posto], zatim neprerađeni duhan [16 posto] te duhanske ekstrakte i esencije [2 posto]. Međutim, važno je napomenuti kako se struktura izvoza u razdoblju od 2001. do 2017. promijenila u korist neprerađenog duhana. U tom se razdoblju udio neprerađenog duhana u ukupnom izvozu povećao s 1 posto na 16 posto. Istovremeno se udio cigareta smanjio s 99 posto na 82 posto (slika 2.4.).

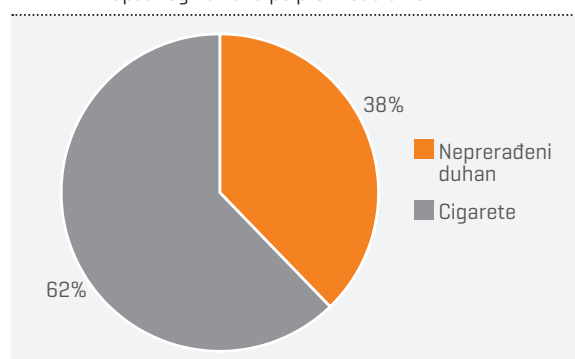
I u strukturi uvoza prevladavaju cigarete. One čine 62 posto ukupnog hrvatskog uvoza duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana. Za njima slijedi neprerađeni duhan s udjelom od 38 posto (slika 2.5.).

Slika 2.4. Hrvatski izvoz duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana po proizvodu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Slika 2.5. Hrvatski uvoz duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana po proizvodu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

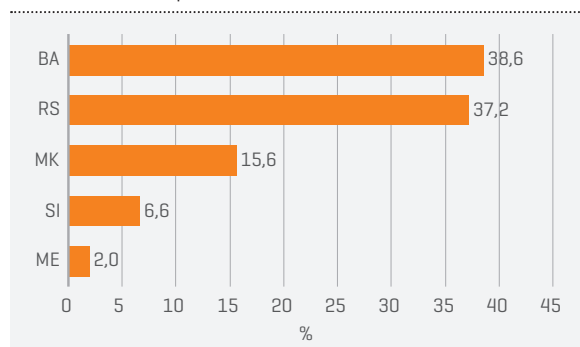
Iako zemlje zapadnog Balkana čine relativno velik udio ukupnog hrvatskog izvoza duhanskih proizvoda, analiza trendova pokazuje da se izvoz u zemlje zapadnog Balkana smanjuje. Istodobno raste izvoz u zemlje EU-a te na druga tržišta.

U razdoblju od 2001. do 2017. **hrvatski izvoz duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana smanjivao** se za prosječno 7,7 posto godišnje, s 88,2 milijuna EUR na 23 milijuna EUR. Među analiziranim zemljama zapadnog Balkana Hrvatska najviše duhanskih proizvoda izvozi u Bosnu i Hercegovinu (slika 2.6.). Glavni razlog za znatno smanjenje izvoza u zemlje zapadnog Balkana jest pad hrvatskog izvoza duhanskih proizvoda u Bosnu i Hercegovinu. U razdoblju od 2001. do 2017. hrvatski

¹ Međutim, EU-15 je najvažnije izvezno odredište za hrvatske duhanske proizvode. U 2017. Hrvatska je 60,2 posto svojeg ukupnog izvoza duhanskih proizvoda izvezla u zemlje EU-15.

izvoz duhanskih proizvoda u Bosnu i Hercegovinu pao je s 51,2 milijuna EUR na 8,9 milijuna EUR.

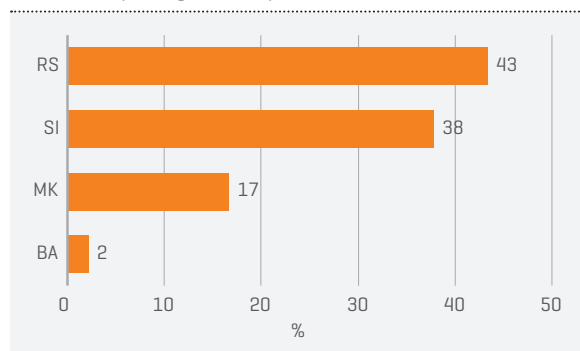
Slika 2.6. Hrvatski izvoz duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana po tržištu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Hrvatski uvoz duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana je nizak i prilično stabilan (slika 2.8.). Većina hrvatskog uvoza duhanskih proizvoda dolazi iz Srbije (43 posto) i Slovenije (38 posto) (slika 2.7.).

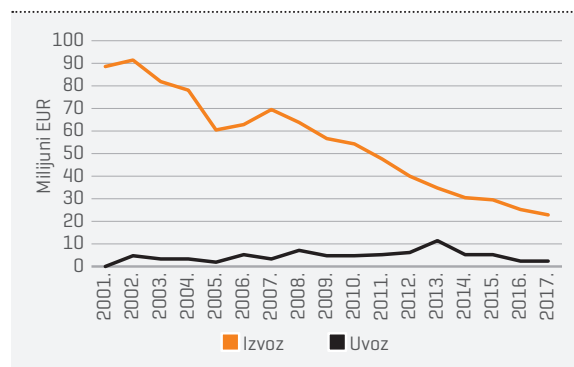
Slika 2.7. Hrvatski uvoz duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana po tržištu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

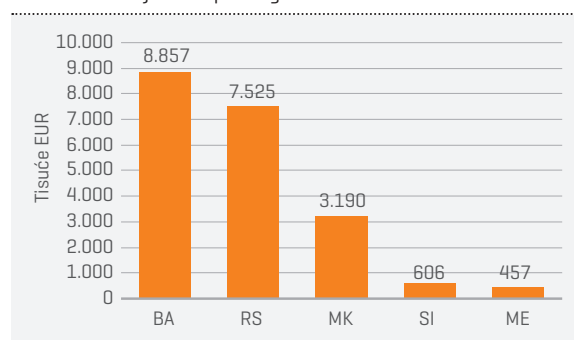
Unatoč znatnom padu izvoza duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana, Hrvatska i dalje ima relativno dobru poziciju na tim tržištima u smislu pozitivne trgovinske bilance (slika 2.9.). Ukupni trgovinski suficit sa zemljama zapadnog Balkana je u 2017. iznosio 20,6 milijuna EUR.

Slika 2.8. Hrvatska trgovina duhanom sa zemljama zapadnog Balkana

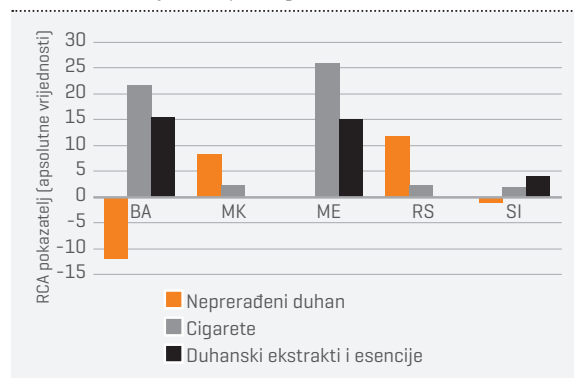
Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Slika 2.9. Hrvatska trgovinska bilanca duhanskih proizvoda sa zemljama zapadnog Balkana u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Slika 2.10. RCA pokazatelj hrvatske trgovine duhanom sa zemljama zapadnog Balkana

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

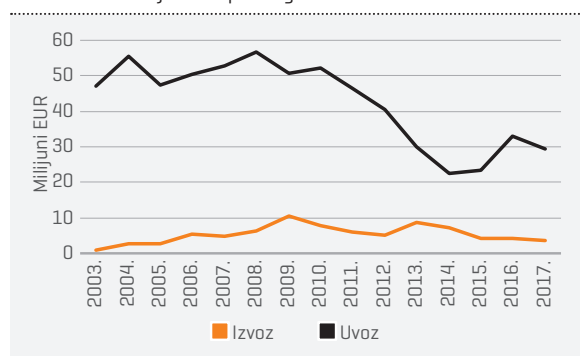
Na gotovo svim zapadnobalkanskim tržištima i u gotovo svim skupinama proizvoda, Hrvatska ima komparativne prednosti koje su izmjerene pokazateljem otkrivenih komparativnih prednosti [*revealed comparative advantages, RCA*]² [slika 2.10.]. Komparativne prednosti nisu prisutne u trgovini neprerađenim duhanom na tržištima Bosne i Hercegovine te Slovenije [RCA pokazatelj je negativan].

2.3. Bosna i Hercegovina

Bosna i Hercegovina je neto uvoznik duhanskih proizvoda. Bosna i Hercegovina je u 2017. uvezla 29,3 milijuna EUR duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana (80 posto ukupnog uvoza duhanskih proizvoda). Bosanskohercegovačka trgovinska bilanca duhanskih proizvoda sa zemljama zapadnog Balkana je iznimno negativna. Trgovinski deficit je 2017. godine iznosio 25,8 milijuna EUR.

Bosna i Hercegovina je u 2017. izvezla 3,5 milijuna EUR duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana. Cigarete čine 98 posto i izvoza i uvoza Bosne i Hercegovine sa zemljama u regiji.

Slika 2.11. Bosanskohercegovačka trgovina duhanom sa zemljama zapadnog Balkana

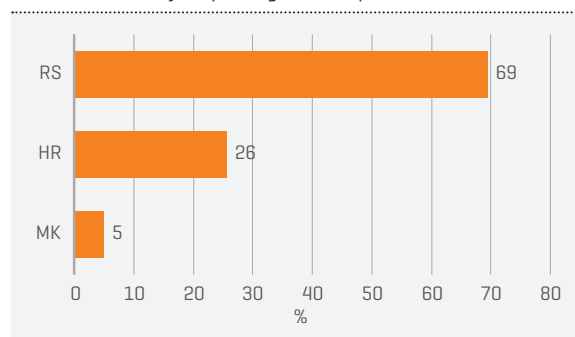
Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Iako zemlje zapadnog Balkana čine relativno velik udio u strukturi ukupnog uvoza, analiza trendova pokazuje da se

uvoz duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana znatno smanjio u promatranom razdoblju (slika 2.11.). Isti je trend prisutan kod uvoza iz zemalja EU-a i drugih tržišta. Smanjenje uvoza bilo je posebno naglašeno tijekom i nakon globalne gospodarske krize 2008. godine. Ti bi trendovi mogli upućivati na pad potrošnje duhanskih proizvoda na domaćem tržištu, povećanje domaće proizvodnje duhanskih proizvoda ili povećanje kupovine na sivom tržištu.

U apsolutnom smislu se u razdoblju 2008.–2017. ukupni uvoz duhanskih proizvoda Bosne i Hercegovine smanjio sa 78,6 milijuna EUR na 36,5 milijuna EUR, dok se uvoz iz zemalja zapadnog Balkana smanjio s 56,6 milijuna EUR na 29,3 milijuna EUR. Među analiziranim zemljama zapadnog Balkana Bosna i Hercegovina najviše duhanskih proizvoda uvozi iz Srbije (70 posto), Hrvatske (26 posto) i Sjeverne Makedonije (5 posto) (slika 2.12.).

Slika 2.12. Bosanskohercegovački uvoz duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana po tržištu u 2017.

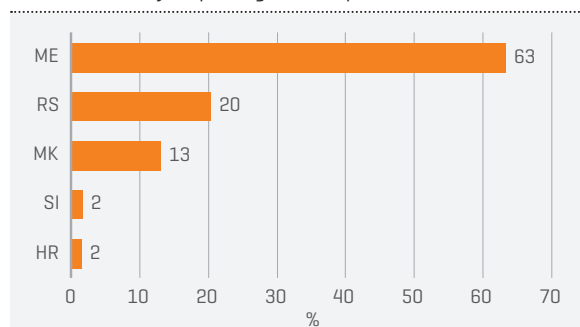
Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Izvoz duhanskih proizvoda iz Bosne i Hercegovine u zemlje zapadnog Balkana znatno se smanjio nakon 2013. (slika 2.13.). U razdoblju od 2013. do 2017. izvoz se smanjio s 8,5 milijuna EUR na 3,5 milijuna EUR. U 2017. Bosna i Hercegovina najviše je izvezla u Crnu Goru (64 posto), Srbiju (20 posto) i Sjevernu Makedoniju (13 posto).

² Za RCA metodologiju vidjeti Balassa [1965].

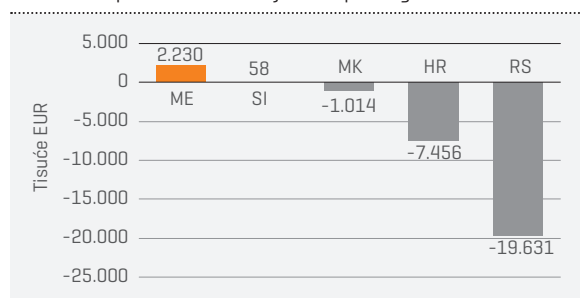
Slika 2.13. Bosanskohercegovački izvoz duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana po tržištu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

U 2017. Bosna i Hercegovina imala je negativnu trgovinsku bilancu duhanskih proizvoda sa Srbijom [19,6 milijuna EUR], Hrvatskom [7,4 milijuna EUR] i Sjevernom Makedonijom [1,0 milijuna EUR]. Istovremeno je imala pozitivnu trgovinsku bilancu s Crnom Gorom [2,2 milijuna EUR] i Slovenijom [58.000 EUR] (slika 2.14.).

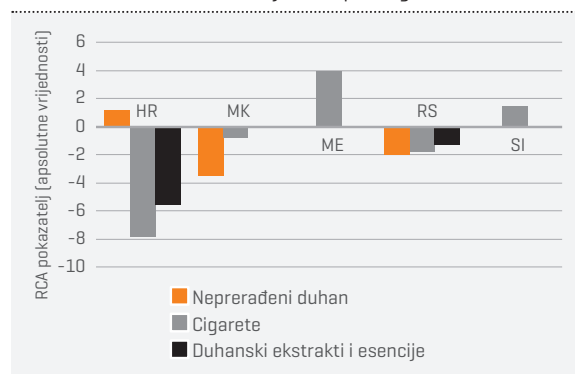
Slika 2.14. Bosanskohercegovačka trgovinska bilanca duhanskih proizvoda sa zemljama zapadnog Balkana u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Uzimajući u obzir da je Bosna i Hercegovina neto uvoznik duhanskih proizvoda, ne očekuje se da ima značajne komparativne prednosti na tržištima zapadnog Balkana. Komparativne prednosti prisutne su samo u trgovini neprerađenim duhanom na hrvatskom tržištu te u trgovini cigaretama na tržištima Crne Gore i Slovenije (slika 2.15.).

Slika 2.15. RCA pokazatelj bosanskohercegovačke trgovine duhanom sa zemljama zapadnog Balkana

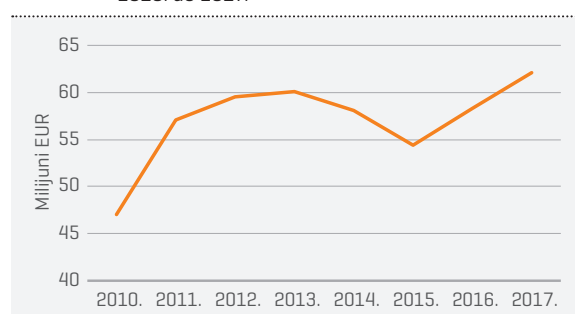

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

2.4. Kosovo

Kosovska trgovina duhanom temelji se isključivo na uvozu te je Kosovo **apsolutni neto uvoznik duhanskih proizvoda**. Uvoz duhanskih proizvoda na Kosovo je u 2017. iznosio 62,1 milijun EUR. Analiza trendova pokazuje da je, nakon smanjenja uvoza od 2013. do 2015., uvoz ponovo dobio zamah nakon 2015. te nastavio postupno rasti do 2017. (slika 2.16.).

Slika 2.16. Kosovski uvoz duhanskih proizvoda u razdoblju od 2010. do 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Trgovinska bilanca je negativna u svim promatranim godinama [2010.–2017.], dok je trgovinski deficit bio najveći 2017. godine kad je iznosio 62,1 milijun EUR.

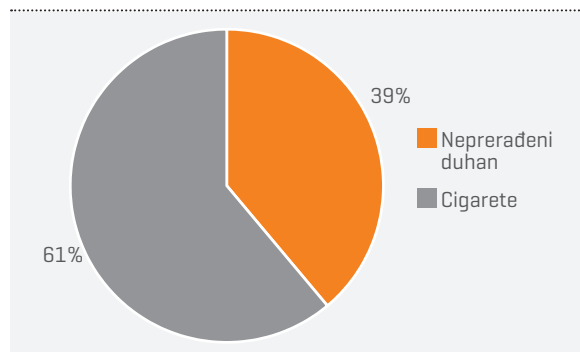
2.5. Crna Gora

U trgovini duhanom sa zemljama zapadnog Balkana Crna Gora je neto uvoznik. U 2017. Crna Gora je uvezla 10,7 milijuna EUR duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana [68 posto ukupnog crnogorskog uvoza duhanskih proizvoda]. Crnogorska trgovinska bilanca duhanskih proizvoda sa zemljama zapadnog Balkana je negativna. Trgovinski deficit je 2017. godine iznosio 10,2 milijuna EUR.

Od svih duhanskih proizvoda Crna Gora s tržišta zemalja zapadnog Balkana uvozi samo cigarete, i to većinom iz Srbije [86,5 posto].

Crnogorski izvoz duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana vrlo je skroman. U 2017. iznosio je 542.000 EUR. U strukturi izvoza cigarete čine 61 posto, a neprerađeni duhan 39 posto izvoza duhanskih proizvoda [slika 2.17.].

Slika 2.17. Crnogorski izvoz duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana po proizvodu u 2017.

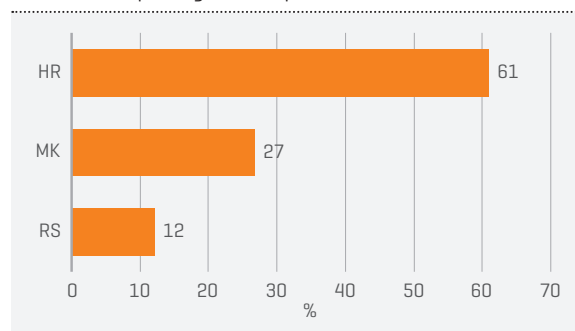
Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Većina tog izvoza završila je u Hrvatskoj [61 posto], Sjevernoj Makedoniji [27 posto] i Srbiji [12 posto] (slika 2.18.).

Analiza uvoznih trendova pokazuje da se uvoz iz zemalja zapadnog Balkana znatno smanjio u razdoblju 2009.–2014. Srbija je glavni uvozni partner Crne Gore u regiji (slika 2.19.).

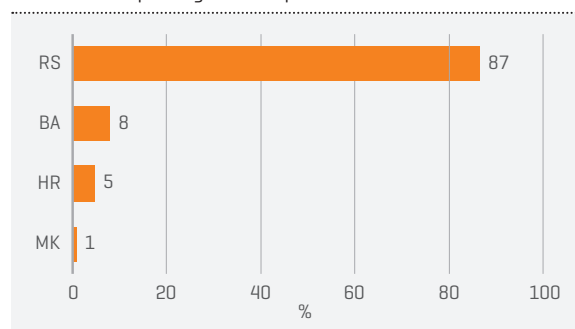
Uvoz se u relativnom smislu smanjio za 43,4 posto u razdoblju 2009.–2014. Uvoz se nakon 2014. postupno oporavlja. U razdoblju 2014.–2017. uvoz se povećao za 24,1 posto (slika 2.20.).

Slika 2.18. Crnogorski izvoz duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana po tržištu u 2017.

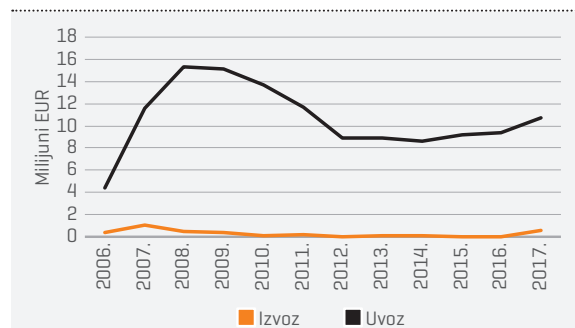
Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Slika 2.19. Crnogorski uvoz duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana po tržištu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

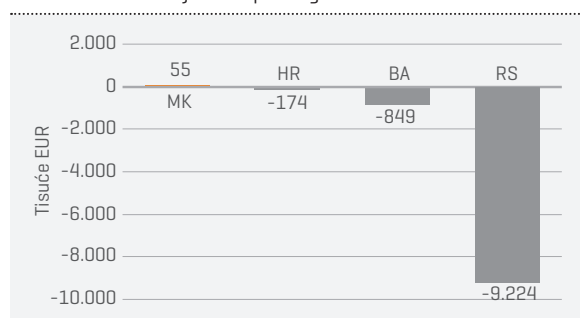
Slika 2.20. Crnogorska trgovina duhanom sa zemljama zapadnog Balkana

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Crna Gora ima negativnu trgovinsku bilancu sa skoro svim zemljama zapadnog Balkana (slika 2.21.). Najveću negativnu bilancu ima sa Srbijom (9,2 milijuna EUR), zatim Bosnom i Hercegovinom (842.000 EUR) i Hrvatskom (174.000 EUR). Sjeverna Makedonija je jedina zemlja zapadnog Balkana s kojom Crna Gora ima pozitivnu trgovinsku bilancu duhanskih proizvoda.

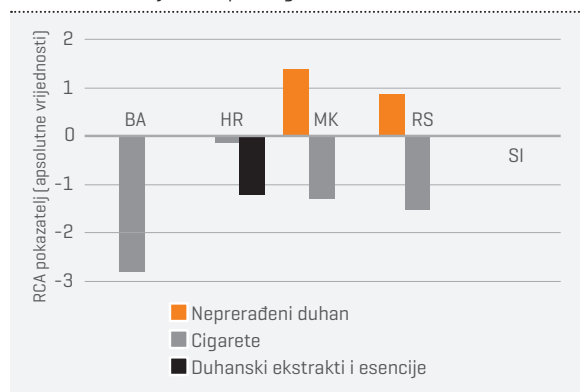
Slika 2.21. Crnogorska trgovinska bilanca duhanskih proizvoda sa zemljama zapadnog Balkana u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Crna Gora nema komparativnih prednosti gotovo ni u jednoj skupini proizvoda niti na jednom tržištu zemalja zapadnog Balkana. Komparativne prednosti prisutne su samo u trgovini neprerađenim duhanom na tržištima Sjeverne Makedonije i Srbije (slika 2.22.).

Slika 2.22. RCA pokazatelj crnogorske trgovine duhanom sa zemljama zapadnog Balkana

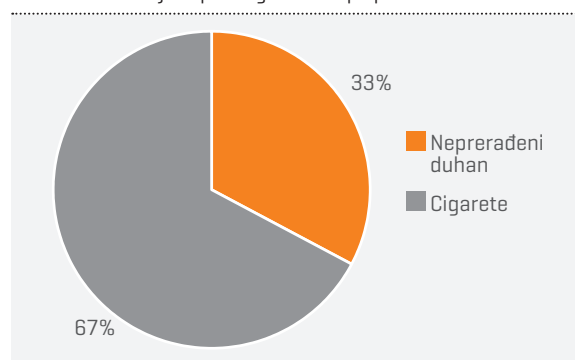
Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

2.6. Sjeverna Makedonija

U trgovini duhanom sa zemljama zapadnog Balkana Sjeverna Makedonija je neto uvoznik. U 2017. Sjeverna Makedonija je uvezla 18,1 milijun EUR duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana. Istovremeno je izvoz u zemlje zapadnog Balkana iznosio 10,9 milijuna EUR. **Sjevernomakedonska trgovinska bilanca duhanskih proizvoda sa zemljama zapadnog Balkana je negativna.** Trgovinski deficit je 2017. godine iznosio 7,2 milijuna EUR.

U strukturi izvoza prevladavaju cigarete (67 posto). Preostala trećina izvoza odnosi se na neprerađeni duhan (slika 2.23.).

Slika 2.23. Sjevernomakedonski izvoz duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana po proizvodu u 2017.

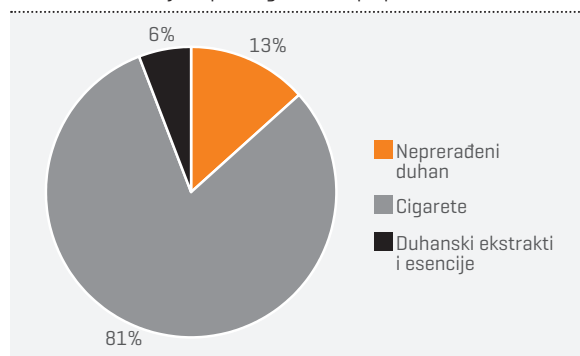

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

U strukturi uvoza najveći udio imaju cigarete (81 posto), nakon čega slijede neprerađeni duhan (13 posto) te duhanski ekstrakti i esencije (6 posto) (slika 2.24.).

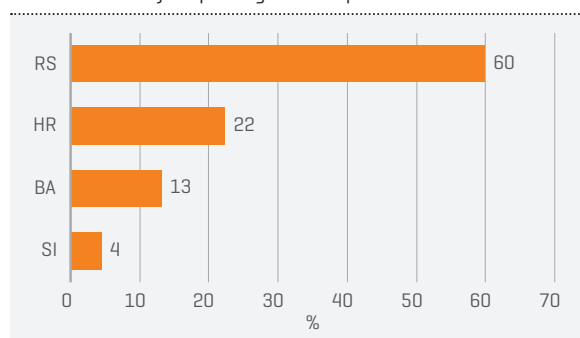
Glavni partner Sjeverne Makedonije u trgovini duhanskim proizvodima među zemljama zapadnog Balkana je Srbija. Od ukupnog izvoza duhanskih proizvoda na ta tržišta Sjeverna Makedonija izvozi 60 posto u Srbiju, 22,4 posto u Hrvatsku i 13,2 posto u Bosnu i Hercegovinu (slika 2.25.).

Slika 2.24. Sjevernomakedonski uvoz duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana po proizvodu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

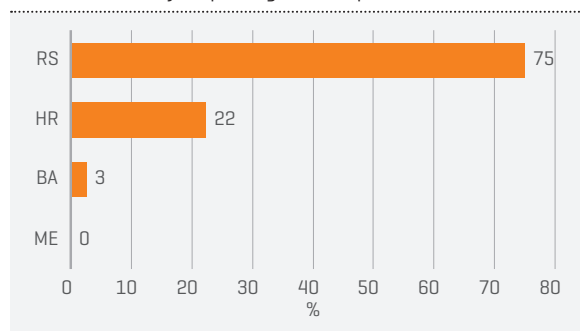
Slika 2.25. Sjevernomakedonski izvoz duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana po tržištu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Sjeverna Makedonija duhanske proizvode uvozi uglavnom iz Srbije [75 posto], zatim iz Hrvatske [22 posto] te Bosne i Hercegovine [2,6 posto] (slika 2.26.).

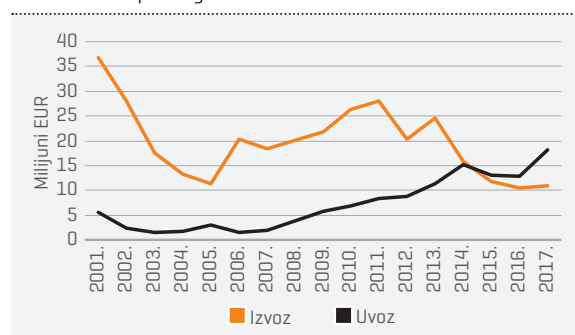
Slika 2.26. Sjevernomakedonski uvoz duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana po tržištu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Analiza trendova za razdoblje 2001.–2017. pokazuje da se pozicija Sjeverne Makedonije na tržištima zapadnog Balkana promijenila iz neto izvoznika u neto uvoznika. U tom se razdoblju sjevernomakedonski izvoz u zemlje zapadnog Balkana smanjio s 36,7 milijuna EUR na 10,9 milijuna EUR. Istodobno je uvoz porastao s 5,5 milijuna EUR na 18,1 milijun EUR (slika 2.27.).

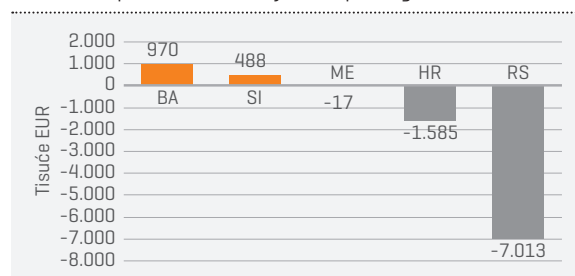
Slika 2.27. Sjevernomakedonska trgovina duhanom sa zemljama zapadnog Balkana

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Sjeverna Makedonija je 2017. imala negativnu trgovinsku bilancu duhanskih proizvoda sa Srbijom [7 milijuna EUR], Hrvatskom [1,6 milijuna EUR] i Crnom Gorom [17.000 EUR] (slika 2.28.). Istovremeno je imala pozitivnu trgovinsku bilancu s Bosnom i Hercegovinom [970.000 EUR] i Slovenijom [488.000 EUR].

Slika 2.28. Sjevernomakedonska trgovinska bilanca duhanskih proizvoda sa zemljama zapadnog Balkana u 2017.

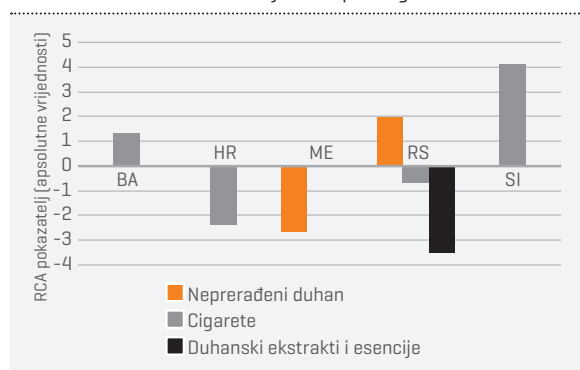

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Sjeverna Makedonija ima komparativne prednosti na tržištima zapadnog Balkana – u trgovini nepererađenim

duhanom na tržištu Srbije te u trgovini cigaretama na tržištima Bosne i Hercegovine te Slovenije (slika 2.29.).

Slika 2.29. RCA pokazatelj sjevernomakedonske trgovine duhanom sa zemljama zapadnog Balkana

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

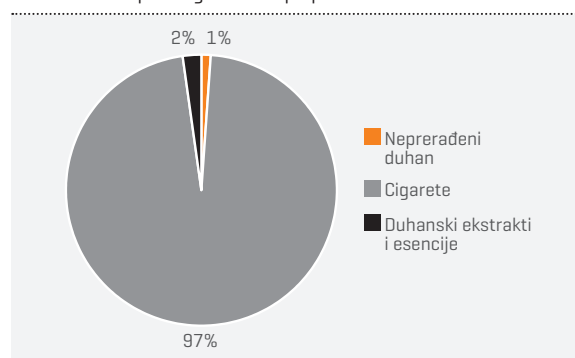
2.7. Srbija

Iz analize tržišne pozicije Srbije u trgovini duhanom sa zemljama zapadnog Balkana jasno je da je **Srbija neto izvoznik**. Srbija je u 2017. izvezla 40,1 milijun EUR duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana. To predstavlja 15,7 posto ukupnog izvoza duhanskih proizvoda iz Srbije. Srbijanska trgovinska bilanca duhanskih proizvoda sa zemljama zapadnog Balkana iznimno je pozitivna. Trgovinski suficit je 2017. godine iznosio 31,5 milijuna EUR.

U strukturi srbijanskog izvoza duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana najveći udio imaju cigarete [97 posto]. Preostale skupine proizvoda [neprerađeni duhan te duhanski ekstrakti i esencije] imaju vrlo male udjele u strukturi ukupnog izvoza. Udio duhanskih ekstrakta i esencija iznosi 2 posto, a udio neprerađenog duhana 1 posto (slika 2.30.).

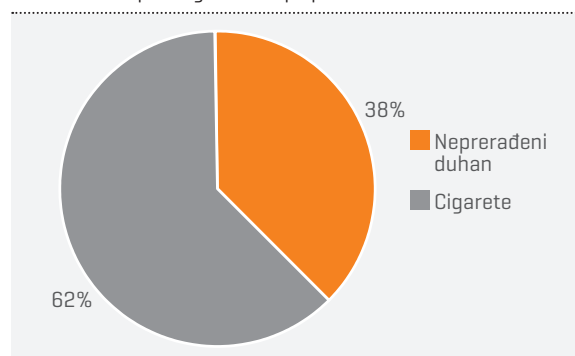
U strukturi uvoza opet prevladavaju cigarete koje čine 62 posto ukupnog srbijanskog uvoza duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana. Udio neprerađenog duhana u uvozu duhanskih proizvoda iznosi 38 posto (slika 2.31.).

Slika 2.30. Srbijanski izvoz duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana po proizvodu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

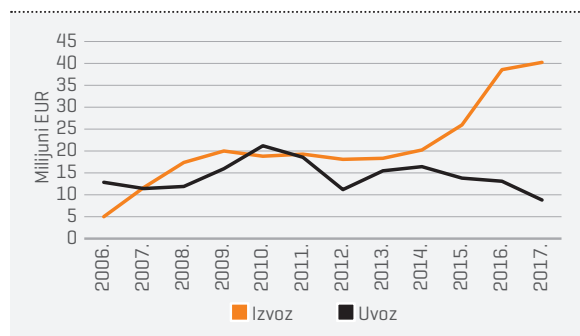
Slika 2.31. Srbijanski uvoz duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana po proizvodu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Analiza trendova pokazuje da je Srbija ojačala svoju poziciju neto izvoznika na tržištima zapadnog Balkana. To je rezultat snažnog rasta srbijanskog izvoza duhanskih proizvoda na ta tržišta u zadnjih nekoliko godina. Istovremeno se uvoz smanjio. U razdoblju 2014.–2017. srbijanski izvoz duhanskih proizvoda na tržišta zapadnog Balkana gotovo se udvostručio. Porastao je s 20,1 milijun EUR na 40,1 milijun EUR. S druge strane, uvoz se smanjio sa 16,4 milijuna EUR na 8,4 milijuna EUR (slika 2.32.).

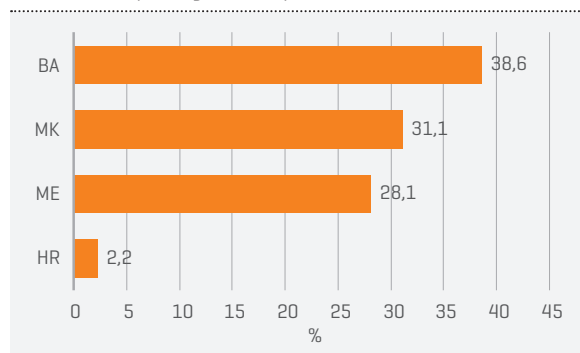
Slika 2.32. Srbijanska trgovina duhanom sa zemljama zapadnog Balkana

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Među analiziranim zemljama zapadnog Balkana Srbija najviše duhanskih proizvoda izvozi u Bosnu i Hercegovinu [38,6 posto]. Nakon toga slijedi izvoz u Sjevernu Makedoniju [31,1 posto] i Crnu Goru [28,1 posto]. Istodobno, Srbija ostvaruje skromni izvoz duhanskih proizvoda u Hrvatsku [2,2 posto] (slika 2.33.).

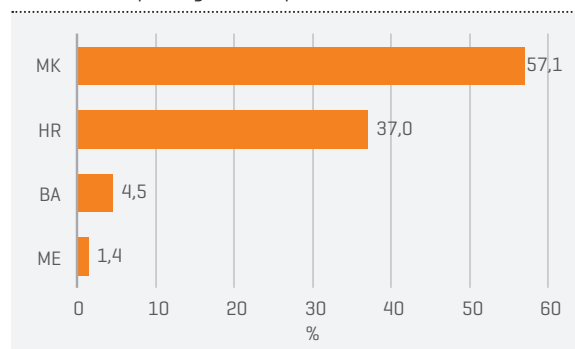
Slika 2.33. Srbijanski izvoz duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana po tržištu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Analiza strukture uvoza pokazuje da Srbija najviše duhanskih proizvoda uvozi iz Sjeverne Makedonije [57 posto] i Hrvatske [37 posto] (slika 2.34.).

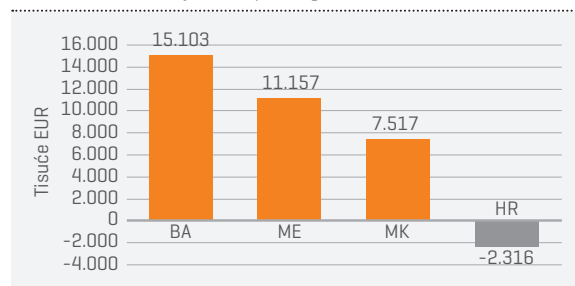
Slika 2.34. Srbijanski uvoz duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana po tržištu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Srbija ima pozitivnu trgovinsku bilancu sa svim zemljama zapadnog Balkana osim Hrvatske. Najveći trgovinski suficit ima s Bosnom i Hercegovinom [15,1 milijun EUR], nakon čega slijede Crna Gora [11,2 milijuna EUR] i Sjeverna Makedonija [7,5 milijuna EUR]. Trgovinski deficit s Hrvatskom iznosi 2,3 milijuna EUR (slika 2.35.).

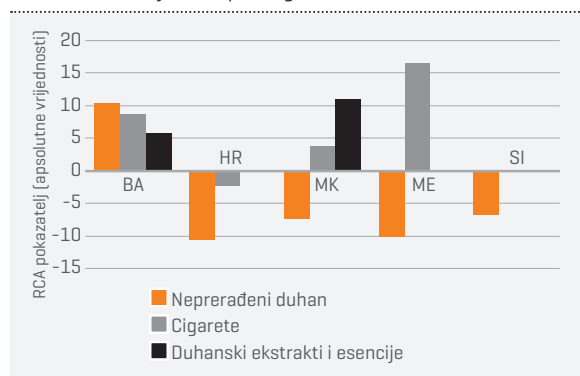
Slika 2.35. Srbijanska trgovinska bilanca duhanskih proizvoda sa zemljama zapadnog Balkana u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

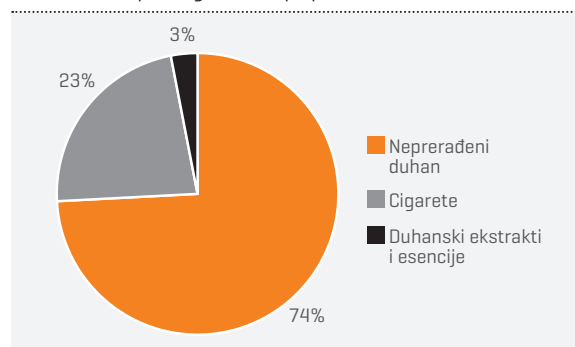
Srbija ima velike komparativne prednosti na tržištima zapadnog Balkana u trgovini cigaretama te duhanskim ekstraktima i esencijama. Iznimka je hrvatsko tržište na kojem Srbija nema komparativnu prednost ni u jednoj skupini analiziranih proizvoda. U trgovini neprerađenim duhanom Srbija ima komparativne prednosti samo na tržištu Bosne i Hercegovine (slika 2.36.).

Slika 2.36. RCA pokazatelj srbijanske trgovine duhanom sa zemljama zapadnog Balkana

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Slika 2.37. Slovenski izvoz duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana po proizvodu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

2.8. Slovenija

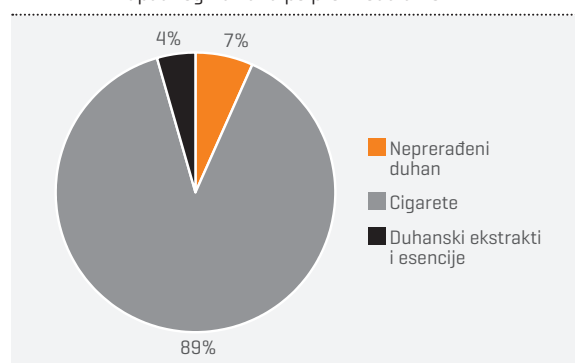
Obujam vanjske trgovine Slovenije u sektoru duhanskih proizvoda je relativno mali. Iako je Slovenija neto uvoznik u trgovini duhanskim proizvodima sa svijetom, u trgovini duhanom sa zemljama zapadnog Balkana Slovenija je neto izvoznik.

U 2017. Slovenija je izvezla 1,5 milijuna EUR duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana, što predstavlja 83 posto njezina ukupnog izvoza duhanskih proizvoda na svjetska tržišta. Slovenska trgovinska bilanca duhanskih proizvoda sa zemljama zapadnog Balkana je pozitivna, a trgovinski suficit je 2017. iznosio 968.000 EUR.

U strukturi slovenskog izvoza duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana najveći udio čini neobrađeni duhan (74 posto). Udio cigareta iznosi 23 posto, a udio duhanskih ekstrakta i esencija 3 posto (slika 2.37.).

Slovenski uvoz duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana vrlo je nizak. U 2017. iznosio je 550.000 EUR. U strukturi uvoza cigarete čine 89 posto uvezenih duhanskih proizvoda. U isto vrijeme neobrađeni duhan čini 7 posto, a duhanski ekstrakti i esencije 4 posto uvoza (slika 2.38.).

Slika 2.38. Slovenski uvoz duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana po proizvodu u 2017.

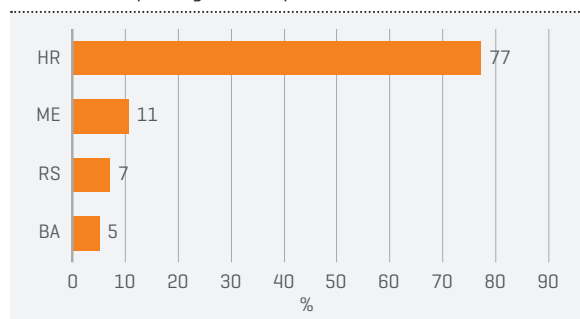

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Analiza strukture izvoza po zemlji ukazuje na visoku koncentraciju izvoza. U 2017. 77 posto slovenskog izvoza duhanskih proizvoda završilo je na hrvatskom tržištu (slika 2.39.). Ostale analizirane zemlje imaju manje udjele u strukturi izvoza Slovenije (Crna Gora 11 posto, Srbija 7 posto, Bosna i Hercegovina 5 posto).

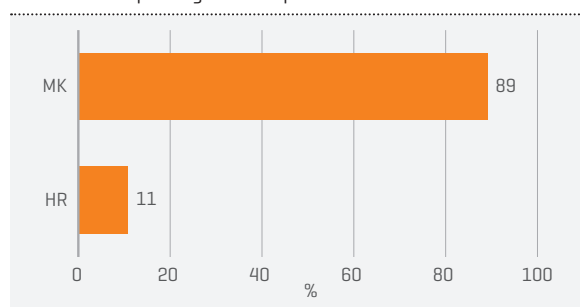
Visoka koncentracija čak je i naglašenija u strukturi uvoza (slika 2.40.). Među zemljama zapadnog Balkana Slovenija duhanske proizvode uvozi samo iz Sjeverne Makedonije i Hrvatske. Udio Sjeverne Makedonije u strukturi uvoza u 2017. iznosio je 89 posto, a udio Hrvatske 11 posto.

Slika 2.39. Slovenski izvoz duhanskih proizvoda u zemlje zapadnog Balkana po tržištu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

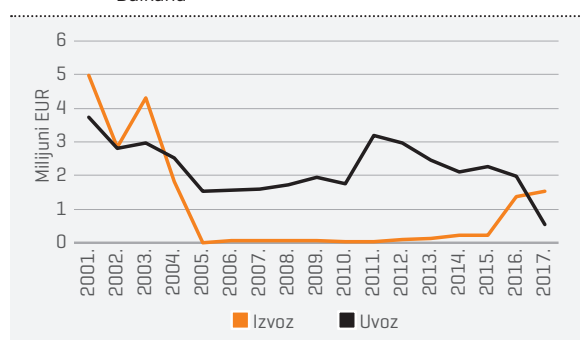
Slika 2.40. Slovenski uvoz duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana po tržištu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Analiza trendova pokazuje da se pozicija Slovenije na tržištima zapadnog Balkana promijenila iz neto uvoznika u neto izvoznika. To je rezultat rasta izvoza u zadnjih nekoliko godina uz istovremeni pad uvoza (slika 2.41.).

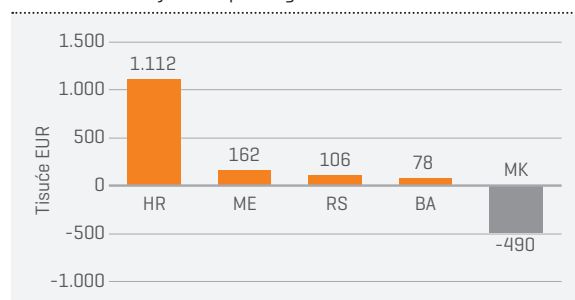
Slika 2.41. Slovenska trgovina duhanom sa zemljama zapadnog Balkana

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Slovenija ima pozitivnu trgovinsku bilancu sa svim zemljama zapadnog Balkana osim Sjeverne Makedonije (slika 2.42.). Najveću pozitivnu bilancu ima s Hrvatskom (1,1 milijuna EUR).

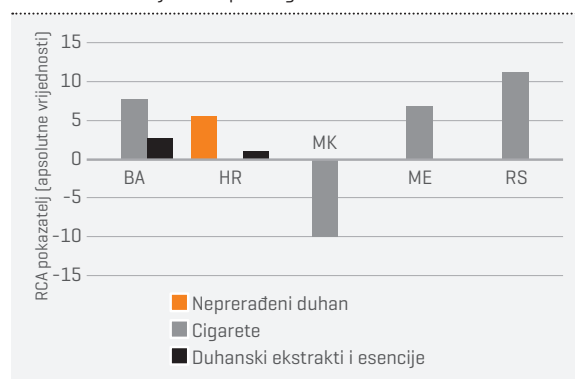
Slika 2.42. Slovenska trgovinska bilanca duhanskih proizvoda sa zemljama zapadnog Balkana u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Slovenija ima komparativne prednosti u trgovini cigaretama na tržištima Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Komparativne prednosti također su prisutne u trgovini duhanskim ekstraktima i esencijama na tržištima Bosne i Hercegovine te Hrvatske. Osim toga, Slovenija ima komparativne prednosti u trgovini neprerađenim duhanom samo na tržištu Hrvatske (slika 2.43.).

Slika 2.43. RCA pokazatelj slovenske trgovine duhanom sa zemljama zapadnog Balkana

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

2.9. Uzajamna trgovina

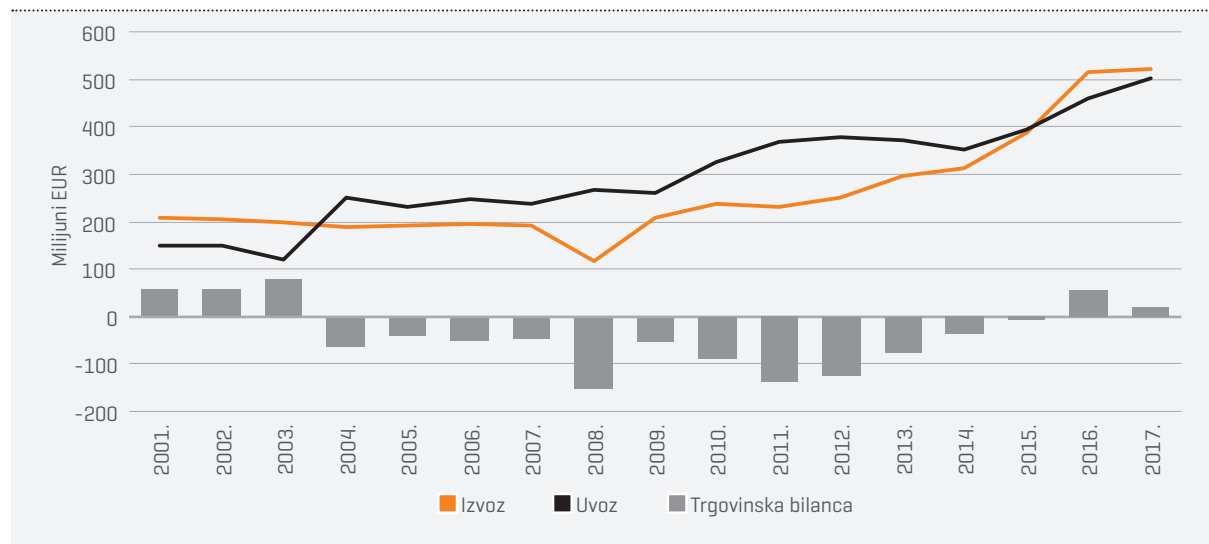
U 2017. sve zemlje zapadnog Balkana zajedno ostvarile su izvoz duhanskih proizvoda u iznosu od 520,7 milijuna EUR. Te je godine izvoz bio malo veći od uvoza te je stoga trgovinska bilanca bila pozitivna. Trgovinski suficit iznosio je 19,7 milijuna EUR.

Analiza izvoznih trendova pokazuje neujednačena kretanja u promatranom razdoblju od 2001. do 2017. [slika 2.44.].

Nakon stagnacije izvoza u razdoblju 2001.–2007. došlo je do pada izvoza u 2008. To se može djelomično objasniti padom inozemne potražnje u vodećim duhanskim izvoznim odredištima zbog gospodarske krize.

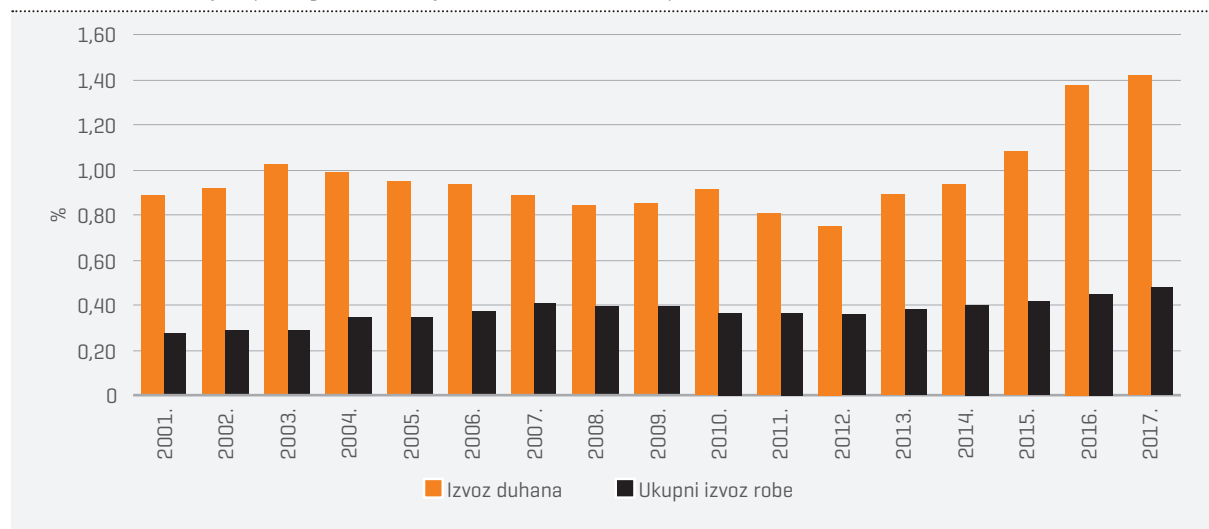
U razdoblju 2009.–2017. izvoz duhanskih proizvoda iz zemalja zapadnog Balkana postupno je rastao. U tom je razdoblju rast izvoza bio malo veći od rasta uvoza, što je dovelo do pozitivne trgovinske bilance duhanskih proizvoda u 2016. i 2017. godini.

Slika 2.44. Trgovina duhanom u zemljama zapadnog Balkana – izvoz, uvoz i trgovinska bilanca

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Slika 2.45. Udio zemalja zapadnog Balkana u svjetskom izvozu duhanskih proizvoda

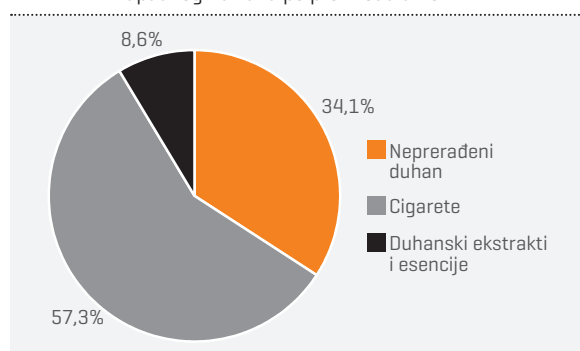
Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Rast izvoza duhanskih proizvoda zemalja zapadnog Balkana pridonio je jačanju izvozne konkurentnosti u zadnjih nekoliko godina. Udio zemalja zapadnog Balkana u svjetskom izvozu duhanskih proizvoda se u razdoblju 2012.–2017. povećao s 0,75 na 1,42 posto. Tome je najviše pridonijela Srbija, koja je najveći izvoznik duhanskih proizvoda u analiziranoj skupini zemalja, nakon čega slijede Hrvatska i Sjeverna Makedonija [slika 2.45].

Ako izvoz duhanskih proizvoda promatramo u kontekstu ukupnog robnog izvoza zemalja zapadnog Balkana, vidljivo je da je konkurentnost izvoza duhanskih proizvoda znatno bolja od konkurentnosti ukupnog robnog izvoza.

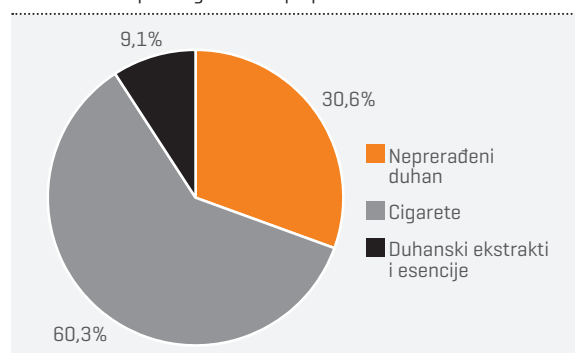
Analiza strukture trgovine duhanom po proizvodu za sve zemlje zapadnog Balkana zajedno pokazuje otprilike sličnu strukturu izvoza i uvoza. Kao što se i očekivalo, u strukturi izvoza i uvoza prevladavaju cigarete. Njihov udio u izvozu iznosi 57,3 posto, a u uvozu 60,3 posto. Osim cigareta, važnu ulogu u ukupnom izvozu duhanskih proizvoda zemalja zapadnog Balkana ima neprerađeni duhan. Njegov je udio u izvozu 34,1 posto. Preostalih 8,6 posto ukupnog izvoza duhanskih proizvoda odnosi se na duhanske ekstrakte i esencije [slika 2.46.]. U strukturi uvoza neprerađeni duhan čini 30,6 posto, a duhanski ekstrakti i esencije 9,1 posto [slika 2.47.].

Slika 2.46. Struktura izvoza duhanskih proizvoda zemalja zapadnog Balkana po proizvodu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

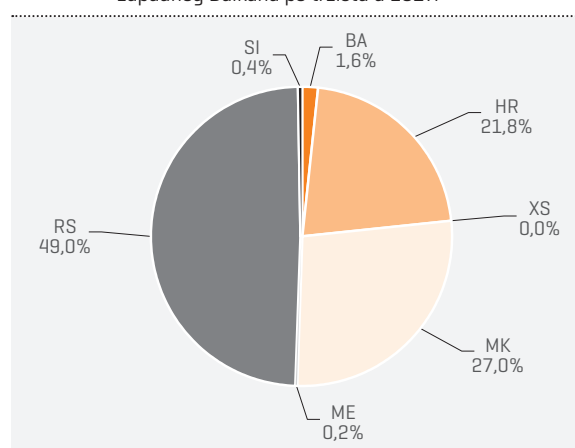
Slika 2.47. Struktura uvoza duhanskih proizvoda zemalja zapadnog Balkana po proizvodu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Strukturu izvoza duhanskih proizvoda po zemljama karakterizira snažna koncentracija izvoza. **Srbija, Sjeverna Makedonija i Hrvatska čine približno 98 posto ukupnog izvoza duhanskih proizvoda analiziranih zemalja.** Preostalih 2 posto raspodijeljeno je između Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Slovenije. Kosovo ne izvozi duhan niti duhanske proizvode. **Najveći izvoznik duhanskih proizvoda u analiziranoj skupini zemalja je Srbija** s 49 posto ukupnog izvoza duhanskih proizvoda zemalja zapadnog Balkana [slika 2.48.].

Slika 2.48. Struktura izvoza duhanskih proizvoda zemalja zapadnog Balkana po tržištu u 2017.

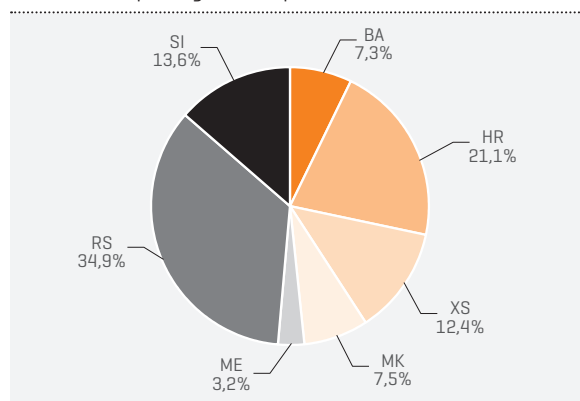

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Nakon Srbije slijedi Sjeverna Makedonija s 27 posto ukupnog izvoza te Hrvatska s 22 posto. Struktura uvoza

nije koncentrirana kao struktura izvoza (slika 2.49.). U analiziranoj skupini zemalja najviše duhanskih proizvoda uvozi Srbija (35 posto), nakon koje slijede Hrvatska (21 posto), Slovenija (14 posto), Kosovo (12 posto), Sjeverna Makedonija (7,5 posto), Bosna i Hercegovina (7 posto) i Crna Gora (3 posto).

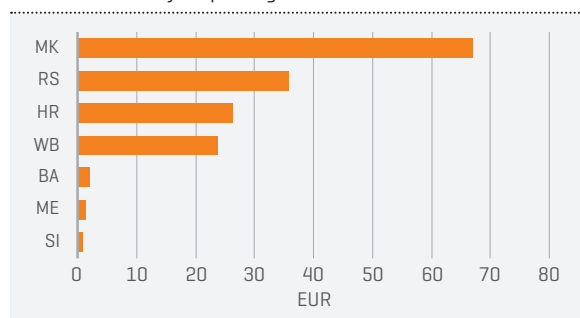
Slika 2.49. Struktura uvoza duhanskih proizvoda zemalja zapadnog Balkana po tržištu u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Usporedna analiza vrijednosti izvoza i uvoza među zemljama zapadnog Balkana standardizirana je prema broju stanovnika. Zemlje zapadnog Balkana godišnje ostvaruju izvoz duhanskih proizvoda u iznosu od 24 EUR po glavi stanovnika. Među analiziranim zemljama najviše duhanskih proizvoda po glavi stanovnika izvozi Sjeverna Makedonija (67 EUR), nakon koje slijede Srbija (36 EUR), Hrvatska (27 EUR), Bosna i Hercegovina (2 EUR), Crna Gora (1 EUR) i Slovenija (manje od 1 EUR) (slika 2.50.).

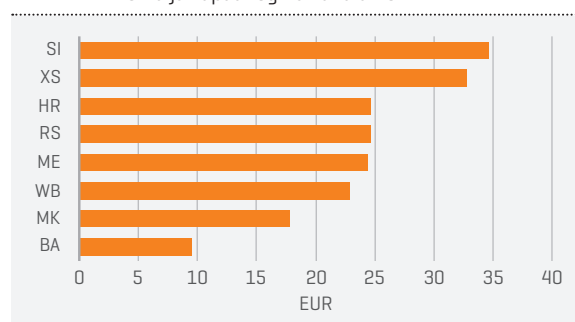
Slika 2.50. Izvoz duhanskih proizvoda po glavi stanovnika zemalja zapadnog Balkana u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Istodobno, zemlje zapadnog Balkana godišnje uvoze duhanske proizvode u iznosu od 23 EUR po glavi stanovnika. Najveći uvoznik po glavi stanovnika je Slovenija (35 EUR), nakon koje slijede Kosovo (33 EUR), Hrvatska (25 EUR), Srbija (25 EUR), Crna Gora (25 EUR), Sjeverna Makedonija (18 EUR) te Bosna i Hercegovina (10 EUR) (slika 2.51.).

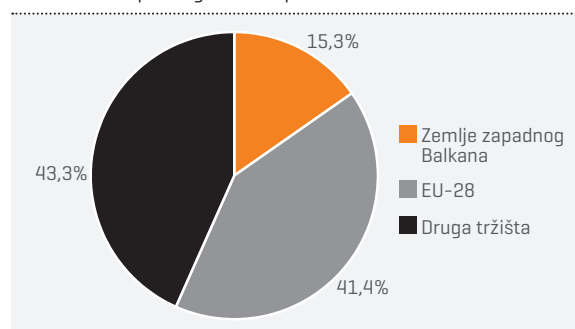
Slika 2.51. Uvoz duhanskih proizvoda po glavi stanovnika zemalja zapadnog Balkana u 2017.

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Analiza strukture izvoza duhanskih proizvoda po tržištu pokazuje da analizirane zemlje usmjeravaju 15,3 posto svojeg izvoza duhanskih proizvoda na tržišta zapadnog Balkana (slika 2.52.). U apsolutnom smislu to iznosi 79,7 milijuna EUR.

Slika 2.52. Struktura izvoza duhanskih proizvoda zemalja zapadnog Balkana po tržištu

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

Među analiziranim zemljama Srbija je najveći izvoznik u zemlje zapadnog Balkana. U 2017. Srbija je na ta tržišta izvezla 40,1 milijun EUR duhanskih proizvoda. Hrvatska je drugi najveći izvoznik duhanskih proizvoda u zemlje

Tablica 2.1. Izvoz duhanskih proizvoda zemalja zapadnog Balkana u 2017., u milijunima EUR

	Zemlje zapadnog Balkana	EU-15	NMS-12	EU-28	Ostala tržišta	Svijet
Bosna i Hercegovina	3,520	1,376	0,087	1,463	3,345	8,328
Hrvatska	23,087	68,417	17,349	85,766	4,857	113,710
Sjeverna Makedonija	10,923	64,602	24,452	89,054	41,045	141,022
Crna Gora	0,542	0,012	0	0,012	0,271	0,825
Srbija	40,155	23,238	15,705	38,973	175,906	255,004
Slovenija	1,518	0,098	0,014	0,112	0,199	1,829
Zemlje zapadnog Balkana	79,745	157,743	57,607	215,350	225,623	520,718

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

zapadnog Balkana s 23 milijuna EUR izvoza duhanskih proizvoda (tablica 2.1.).

U tablici 2.2. prikazani su podaci o trgovini duhanom u analiziranim zemljama zapadnog Balkana: izvoz, uvoz, ukupna trgovina i trgovinska bilanca. Kao što se i očekivalo, u usporedbi s drugim skupinama duhanskih proizvoda **analizirane zemlje zapadnog Balkana uzajamno najviše trguju cigaretama**. Cigarete čine 87,4 posto uzajamne trgovine duhanom među tim zemljama. **Najveći izvoznik cigareta na tržišta zapadnog Balkana je Srbija** (38,8 milijuna EUR). Osim toga, Srbija na ta tržišta izvozi i najviše duhanskih ekstrakta i esencija (891.000 EUR).

Istodobno, **Hrvatska je najveći izvoznik neprerađenog duhana u zemlje zapadnog Balkana** (3,6 milijuna EUR). **Najveći uvoznik cigareta iz zemalja zapadnog Balkana je Bosna i Hercegovina** (28,6 milijuna EUR). Neprerađeni duhan najviše uvozi Srbija (3,2 milijuna EUR), a duhanske ekstrakte i esencije Sjeverna Makedonija (1,0 milijuna EUR). Među analiziranim zemljama pozitivnu trgovinsku bilancu duhanskih proizvoda na tržištu zapadnog Balkana ostvaruju Srbija (31,4 milijuna EUR), Hrvatska (20,6 milijuna EUR) i Slovenija (968.000 EUR).

Tablica 2.3. prikazuje izvoznu matricu kojom se mjeri i uspoređuje uzajamna trgovina duhanom među analiziranim

Tablica 2.2. Trgovina duhanom među analiziranim zemljama zapadnog Balkana, u milijunima EUR

Izvoz				
Zemlja	Neprerađeni duhan	Cigarete	Duhanski ekstrakti i esencije	Ukupni izvoz
Bosna i Hercegovina	0,066	3,453	0,001	3,520
Hrvatska	3,666	19,049	0,372	23,087
Kosovo				
Sjeverna Makedonija	3,565	7,344	0,014	10,923
Crna Gora	0,211	0,331	-	0,542
Srbija	0,471	38,793	0,891	40,155
Slovenija	1,126	0,345	0,047	1,518
Sve zemlje	9,105	69,315	1,325	79,745
Uvoz				
Zemlja	Neprerađeni duhan	Cigarete	Duhanski ekstrakti i esencije	Ukupni uvoz
Bosna i Hercegovina	0,417	28,607	0,309	29,333
Hrvatska	0,927	1,525	-	2,452
Kosovo				
Sjeverna Makedonija	2,396	14,610	1,074	18,080
Crna Gora	-	10,729	0,005	10,734
Srbija	3,261	5,418	0,015	8,694
Slovenija	0,036	0,490	0,024	0,550
Sve zemlje	7,037	61,379	1,427	69,843

Ukupna trgovina				
Zemlja	Neprerađeni duhan	Cigarete	Duhanski ekstrakti i esencije	Ukupna trgovina
Bosna i Hercegovina	0,483	32,060	0,310	32,853
Hrvatska	4,593	20,574	0,372	25,539
Kosovo	-	-	-	-
Sjeverna Makedonija	5,961	21,954	1,088	29,003
Crna Gora	0,211	11,060	0,005	11,276
Srbija	3,732	44,211	0,906	48,849
Slovenija	1,162	0,835	0,071	2,068
Sve zemlje	16,142	130,694	2,752	149,588
Trgovinska bilanca				
Zemlja	Neprerađeni duhan	Cigarete	Duhanski ekstrakti i esencije	Ukupna trgovinska bilanca
Bosna i Hercegovina	-0,351	-25,154	-0,308	-25,813
Hrvatska	2,739	17,524	0,372	20,635
Kosovo	-	-	-	-
Sjeverna Makedonija	1,169	-7,266	-1,060	-7,157
Crna Gora	0,211	-10,398	-0,005	-10,192
Srbija	-2,790	33,375	0,876	31,461
Slovenija	1,090	-0,145	0,023	0,968
Sve zemlje	2,068	7,936	-0,102	9,902

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

zemljama. U usporedbi s drugim analiziranim zemljama, **najveća uzajamna trgovina duhanom ostvaruje se između Srbije i Bosne i Hercegovine.**

Trgovinu duhanom u svim zemljama zapadnog Balkana zajedno karakterizira rast izvoza i uvoza, trgovinski suficit, jačanje izvozne konkurentnosti i relativno visoka koncentracija izvoza. Najveći udio trgovine duhanom među zemljama zapadnog Balkana ostvaruju Srbija, Hrvatska i Sjeverna Makedonija. Te su zemlje i neto izvoznici duhana, a jačanju izvozne konkurentnosti u trgovini duhanom najviše

doprinosi Srbija. Ostale analizirane zemlje u regiji (Bosna i Hercegovina, Kosovo, Crna Gora i Slovenija) uglavnom su neto uvoznici, a Kosovo je apsolutni neto uvoznik duhana.

Uzimajući u obzir blizinu tržišta, procese sve veće otvorenosti i tržišne integracije, prisutnost velikih duhanskih kompanija, postojeće poslovne odnose te uvide u pušačke navike i ukuse potrošača, uzajamna trgovina duhanom među analiziranim zemljama ima značajan potencijal za razvoj u nadolazećem razdoblju.

Tablica 2.3. Uzajamna trgovina – izvozna matrica, u milijunima EUR

	Bosna i Hercegovina	Hrvatska	Sjeverna Makedonija	Crna Gora	Srbija	Slovenija	Zemlje zapadnog Balkana
Bosna i Hercegovina	-	0,056	0,458	2,230	0,717	0,059	3,520
Hrvatska	8,910	-	3,599	0,457	8,588	1,533	23,087
Sjeverna Makedonija	1,438	2,446	-	0	6,551	0,488	10,923
Crna Gora	0	0,331	0,145	-	0,066	0	0,542
Srbija	15,495	0,903	12,478	11,279	-	0	40,155
Slovenija	0,078	1,172	0	0,162	0,106	-	1,518
Zemlje zapadnog Balkana	25,921	4,908	16,680	14,128	16,028	2,080	79,745

Izvor: Izračuni autora temeljeni na UN COMTRADE i statističkim podacima ITC-a.

3. Hrvatski duhanski sektor

Hrvatski duhanski sektor obuhvaća sve postupke proizvodnje duhana, počevši od uzgoja duhana do prerade duhana te distribucije gotovih duhanskih proizvoda. U tablici 3.1. sažeto su prikazane osnovne karakteristike poduzeća uključenih u sve razine duhanskog sektora u Hrvatskoj u 2017. Struktura svih razina duhanskog sektora u Hrvatskoj u 2017. prikazana je na slici 3.1.

U 2017. godini postojala su dva poduzeća registrirana u industriji uzgoja duhana, oba u domaćem vlasništvu. Agroduhan drži 99,7 posto tržišta, dok Agroplan drži preostali dio tržišta. Ukupni prihod u 2017. godini povećao se na godišnjoj razini za jednu trećinu na 7,2 milijuna EUR. Istovremeno, broj zaposlenika smanjio se za 6,3 posto.

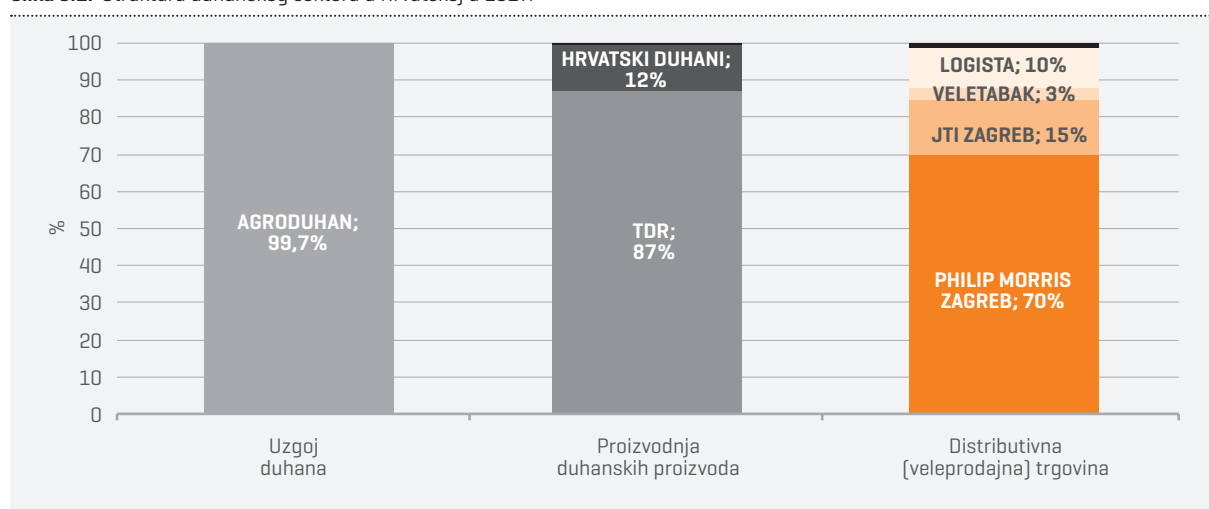
Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, ukupna proizvodnja duhana u Hrvatskoj iznosila je 9.413 tona duhana u 2017. godini te je porasla za 5 posto u odnosu na razinu proizvodnje u 2016.⁴ Kao jedna od dvanaest država EU-a koje uzgajaju duhan, proizvodnja duhana u Hrvatskoj predstavlja približno 4 – 5 posto proizvodnje u EU-u [Europska komisija, 2014a]. Proizvedene količine sirovog duhana stabilne su zahvaljujući odnosu između primarne proizvodnje i proizvodnje cigareta [Bajo i Jurinec, 2016]. Kada je riječ o skupinama sorti duhana, hrvatska se proizvodnja usredotočila na sorte duhana Burley i Virginia te na hercegovački duhan. U 2014. godini 1.190 poljoprivrednika uzgajalo je navedene skupine sorti [Europska komisija, 2014a].

Tablica 3.1. Duhanski sektor u Hrvatskoj u 2017.

Razina duhanskog sektora ³	Poduzeća			Zaposlenici		Prihodi	
	Broj	Domaće vlasništvo (u %)	Strano vlasništvo (u %)	Broj	g/g (u %)	U milijunima EUR	g/g (u %)
Industrija uzgoja duhana	2	100	-	84	-6,3	7,2	34
Proizvodnja duhanskih proizvoda	3	66,7	33,3	718	8,5	183,5	-17
Distributivna (veleprodajna) trgovina duhanskim proizvodima	18	66,7	33,3	464	-0,9	466,5	-10

Izvor: Skup podataka Financijske agencije, izračuni autora.

Slika 3.1. Struktura duhanskog sektora u Hrvatskoj u 2017.

Izvor: Skup podataka Financijske agencije, izračun autora.

³ Klasifikacija poduzeća unutar različitih podsektora odgovara klasifikaciji Financijske agencije.

⁴ Za više informacija vidjeti Državni zavod za statistiku [2018].

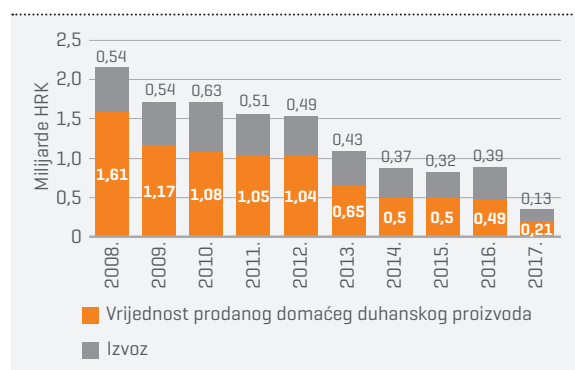
Poljoprivrednici isporučuju sušeni list duhana proizvođaču, Pitomača, studeni 2017.

Autorica: Jelena Mihalj.

Proizvodnja duhana uključuje tri poduzeća, jedno od kojih je TDR u stranom vlasništvu, a preuzelo ga je društvo British American Tobacco 2015. godine. Vrijednost ukupnog tržišta u 2017. godini iznosila je 183,5 milijuna EUR, što čini pad od 17 posto u usporedbi s 2016. Kada je riječ o strukturi tržišta, TDR u stranom vlasništvu drži 87 posto udjela na tržištu, dok je ostatak tržišta podijeljen između Hrvatskih duhana [12 posto] i Tvornice duhana Udbina [1 posto]. Broj zaposlenika na godišnjoj razini porastao je za 8,5 posto, uglavnom zahvaljujući TDR-u, koji je povećao broj svojih zaposlenika za 12,7 posto u 2017. U posljednjih deset godina, vrijednost prodanih duhanskih proizvoda⁵ slijedila je silazno kretanje i, u usporedbi s 2008. godinom, u 2017. pala za 84 posto [slika 3.2.]. Udio izvoza

u vrijednosti prodanih proizvoda bio je prilično stabilan u razdoblju 2008. – 2017. i 2017. godine iznosio je 39 posto. Pad vrijednosti prodanih duhanskih proizvoda mogao bi se djelomično pripisati povećanju trošarina i usklađivanju trošarina sa zakonima EU-a [Bajo i Jurinec, 2016].

Slika 3.2. Vrijednost duhanskih proizvoda prodanih u razdoblju 2008. – 2017.

Izvor: Državni zavod za statistiku.

U Hrvatskoj je u 2017. godini u distributivnu (veleprodajnu) trgovinu duhanskim proizvodima bilo uključeno 18 poduzeća, koja su ukupno zapošljavala 464 osobe. Poduzeća u stranom vlasništvu čine jednu trećinu svih poduzeća u sektoru distribucije i zapošljavaju polovicu ukupnog broja zaposlenika. Ukupan prihod u 2017. godini iznosio je 466,5 milijuna EUR, 10 posto manje u usporedbi s 2016. U 2017. godini, Philip Morris Zagreb osvojio je 70 posto tržišta. Ostatak tržišta bio je podijeljen između društava JT International Zagreb [15 posto], Logista [10 posto]⁶, Veletabak [3,2 posto], Imperial Tobacco Zagreb [0,2 posto] i BAT Hrvatska [0,04 posto]. Sektorom distribucije duhana dominiraju globalni igrači, iako je nedavno došlo do manjeg preslagivanja. Točnije, u 2016. godini, BAT Hrvatska imao je 14 posto udjela u ukupnom tržištu⁷, dok su Philip Morris Zagreb i JT International Zagreb imali 60 posto odnosno 11 posto.

⁵ Prema PRODCOM-ovom Istraživanju o industrijskoj proizvodnji u 2017. [Državni zavod za statistiku, 2019]. Izvještajne jedinice u PRODCOM-ovom Istraživanju o industrijskoj proizvodnji trgovačka su društva i drugi pravni subjekti i fizičke osobe te njihovi dijelovi koji zapošljavaju deset i više osoba, a koji su bili uključeni u industrijsku proizvodnju i/ili usluge [vlastita proizvodnja ili proizvodnja na temelju ugovora] u referentnom godišnjem razdoblju, kako je definirano Nacionalnom klasifikacijom djelatnosti (NKD) za 2007. [vidjeti https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_06_58_1870.html].

⁶ Logista je distributer društva Japan International Tobacco Products.

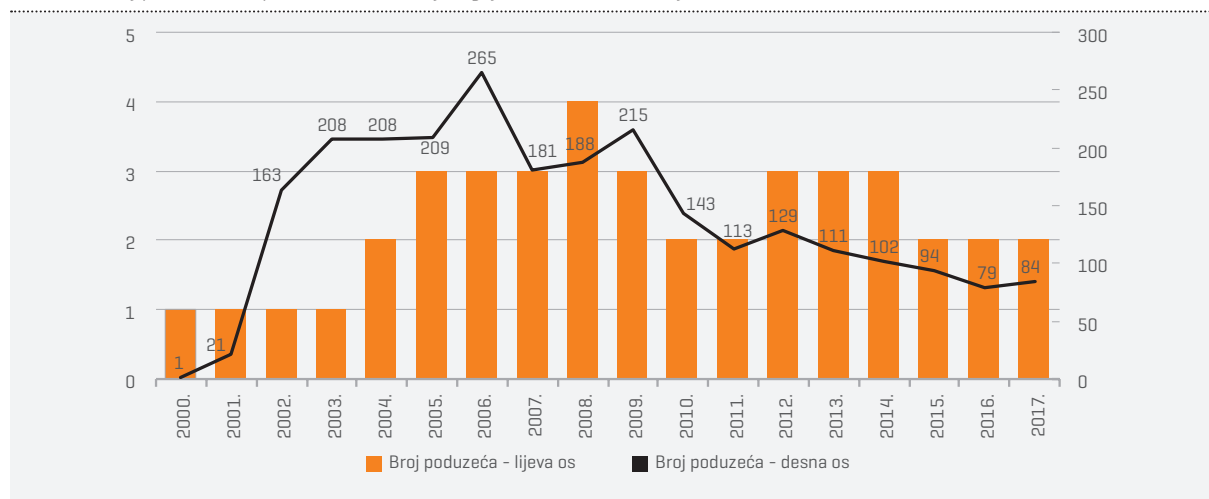
⁷ BAT Hrvatska je u postupku likvidacije.

3.1. Industrija uzgoja duhana

Podrobnija analiza sva tri podsektora u razdoblju između 2000. i 2017. godine pokazuje da je u sektor uzgoja duhana u 2008. godini bilo uključeno najviše četiri poduzeća. Očekivano, pad broja poduzeća u razdoblju nakon 2008. pratio je pad broja zaposlenika. Ukupan prihod doživio je vrhunac 2009. godine i dosegao iznos od 10,2 milijuna EUR (slika 3.3.).

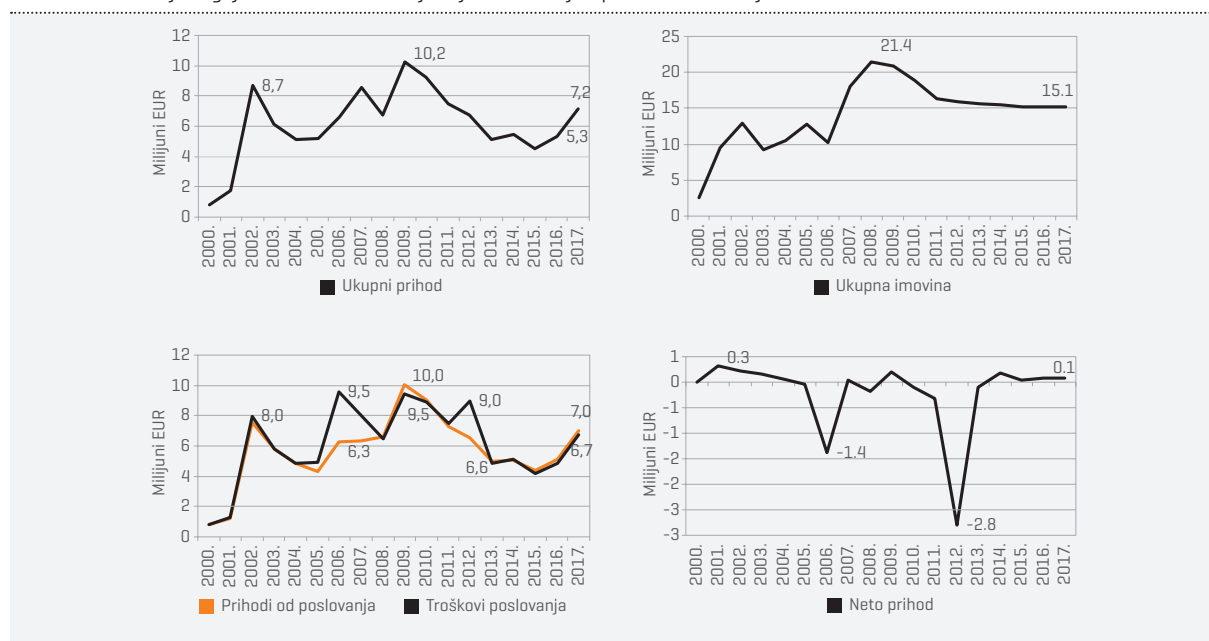
U razdoblju između 2009. i 2015. godine, prihodi su slijedili silazno kretanje, koje se 2016. pretvorilo u rast (slika 3.4.). Neto prihod bio je negativan u razdoblju između 2010. i 2013. godine. U razdoblju između 2014. i 2017. godine, sektor uzgoja duhana donosio je skroman, no pozitivan neto prihod.

Slika 3.3. Broj poduzeća i zaposlenika u industriji uzgoja duhana u Hrvatskoj

Izvori: Skup podataka Financijske agencije i izračun autora.

Slika 3.4. Industrija uzgoja duhana u Hrvatskoj – ključni financijski podaci za razdoblje 2000. – 2017.

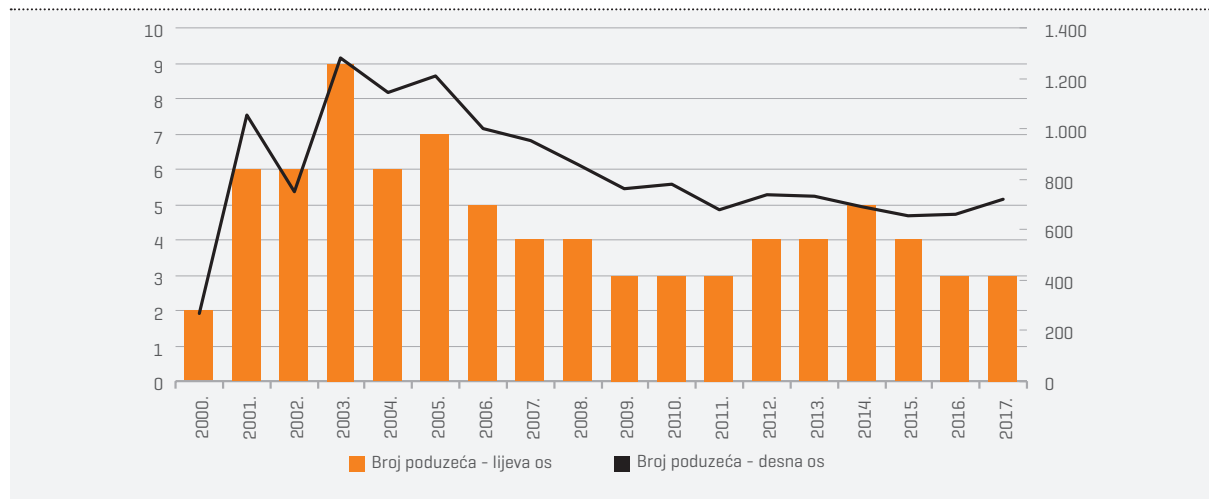
Izvori: Skup podataka Financijske agencije i izračun autora.

3.2. Proizvodnja duhanskih proizvoda

Kada je riječ o proizvodnji duhanskih proizvoda, broj poduzeća u promatranom razdoblju varirao je između dva i devet te naposljetku stao na dva poduzeća u sektoru u 2017. godini (slika 3.5.). Proizvodnja duhanskih proizvoda zapošljavala je najveći broj ljudi 2003. [1.279]. Smanjenje broja zaposlenih zabilježeno je u razdoblju između 2012. i 2015. godine. Nova zapošljavanja zabilježena su nakon 2015. godine, uglavnom zahvaljujući TDR-u.

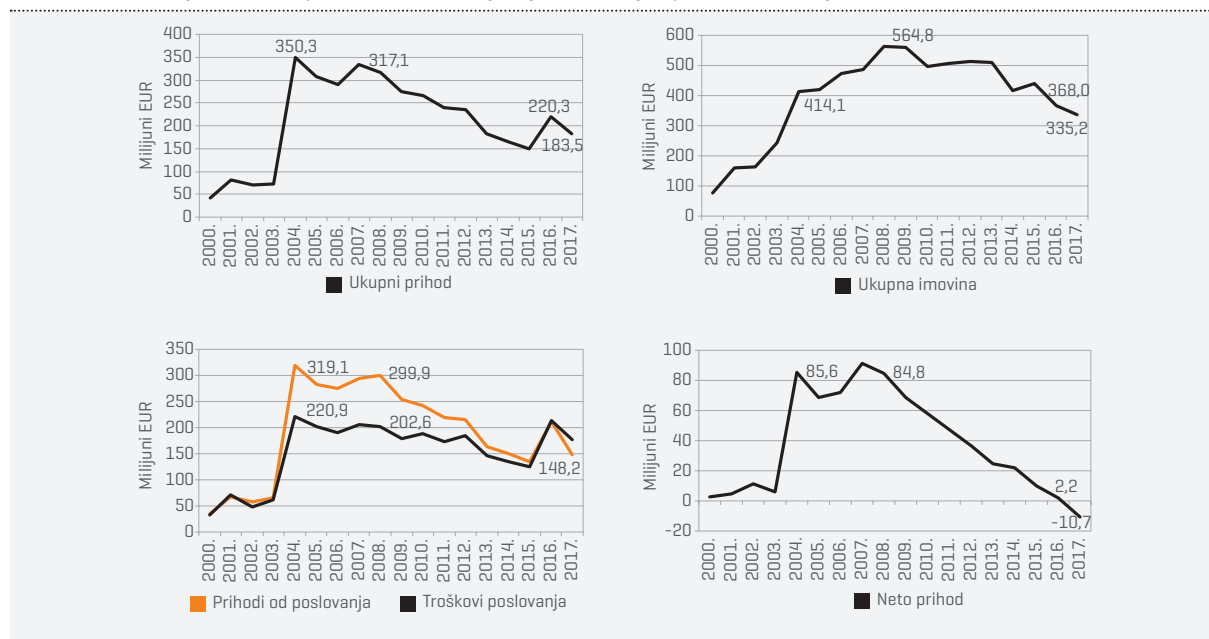
Ukupni prihodi slijedili su sličan obrazac (slika 3.6.). Ukupni prihodi dosegli su vrhunac u 2004. godini, dok je pad zabilježen u razdoblju između 2007. i 2015. godine. Nakon rasta u 2016. godini, u 2017. ukupni su prihodi počeli padati. Iako su na godišnjoj razini sva tri tržišna igrača zabilježila pad prihoda u 2017. godini, ukupni prihodi TDR-a smanjili su se za gotovo 20 posto, povlačeći za sobom ukupne prihode sektora. Neto prihod uglavnom je u padu od 2007. godine, pri čemu je 2017. postao negativan zbog TDR-ova gubitka od 10,7 milijuna EUR.

Slika 3.5. Broj poduzeća i zaposlenika u proizvodnji duhanskih proizvoda u Hrvatskoj

Izvori: Skup podataka Financijske agencije i izračun autora.

Slika 3.6. Proizvodnja duhanskih proizvoda u Hrvatskoj – ključni financijski podaci za razdoblje 2000. – 2017.

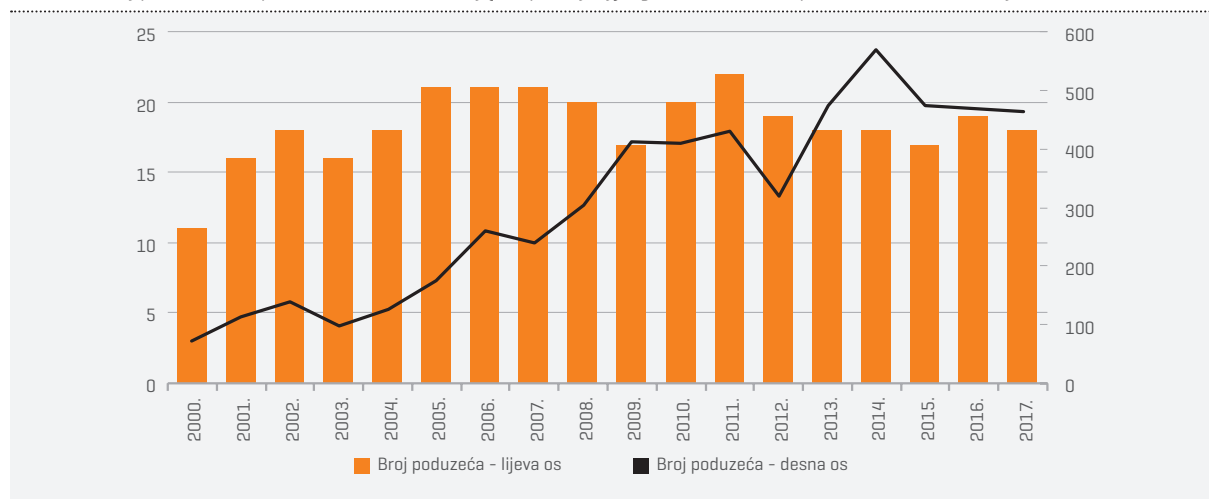
Izvori: Skup podataka Financijske agencije i izračun autora.

3.3. Distributivna [veleprodajna] trgovina duhanskim proizvodima

Broj poduzeća uključenih u distributivnu [veleprodajnu] trgovinu duhanskim proizvodima kretao se od 11 u 2000. godini do 22 u 2011. godini (slika 3.7.). Iako se broj zaposlenika u distributivnoj trgovini duhanskim proizvodima u Hrvatskoj povećao 6,5 puta u promatranom razdoblju, broj se počeo smanjivati u 2015. godini i pao za gotovo 100 ljudi u 2017. u usporedbi s 2014.

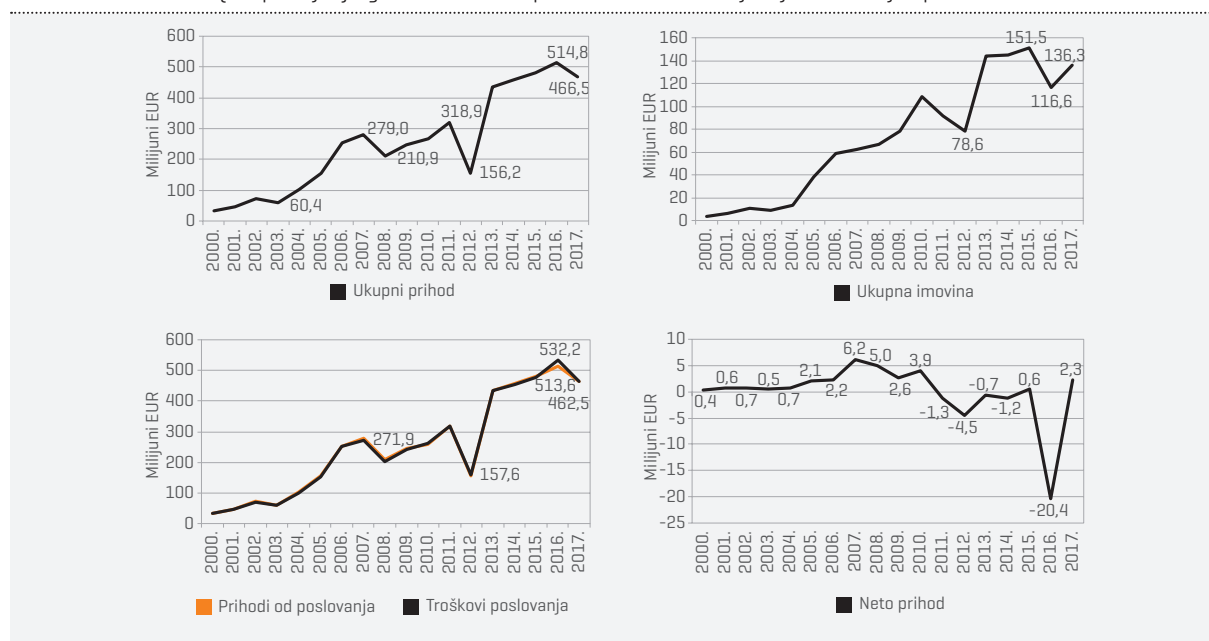
Ukupni su prihodi u promatranom razdoblju slijedili uzlazno kretanje, usporivši 2003., 2008., 2012. i 2017. godine. Ukupni prihodi ostvarili su rekordni rast od 514,8 milijuna EUR 2016. godine, a zatim počeli padati u 2017., smanjivši se na godišnjoj razini za 9,4 posto (slika 3.8.). Neto prihod rastao je u razdoblju između 2000. i 2007. godine, kada je počeo padati. U 2011. godini poduzeća u distributivnoj [veleprodajnoj] trgovini duhanskim proizvodima ostvarila su gubitak. Neto prihod ostao je negativan do 2017. godine s blagim pozitivnim rastom 2015. Gubitak u 2016. godini

Slika 3.7. Broj poduzeća i zaposlenika u distributivnoj [veleprodajnoj] trgovini duhanskim proizvodima u Hrvatskoj

Izvori: Skup podataka Financijske agencije i izračun autora.

Slika 3.8. Distributivna [veleprodajna] trgovina duhanskim proizvodima u Hrvatskoj – ključni financijski podaci

Izvori: Skup podataka Financijske agencije i izračun autora.

dosegnuo je rekordnih 20,4 milijuna EUR zbog gubitka društva BAT Hrvatska, koji je iznosio 22,04 milijuna EUR.

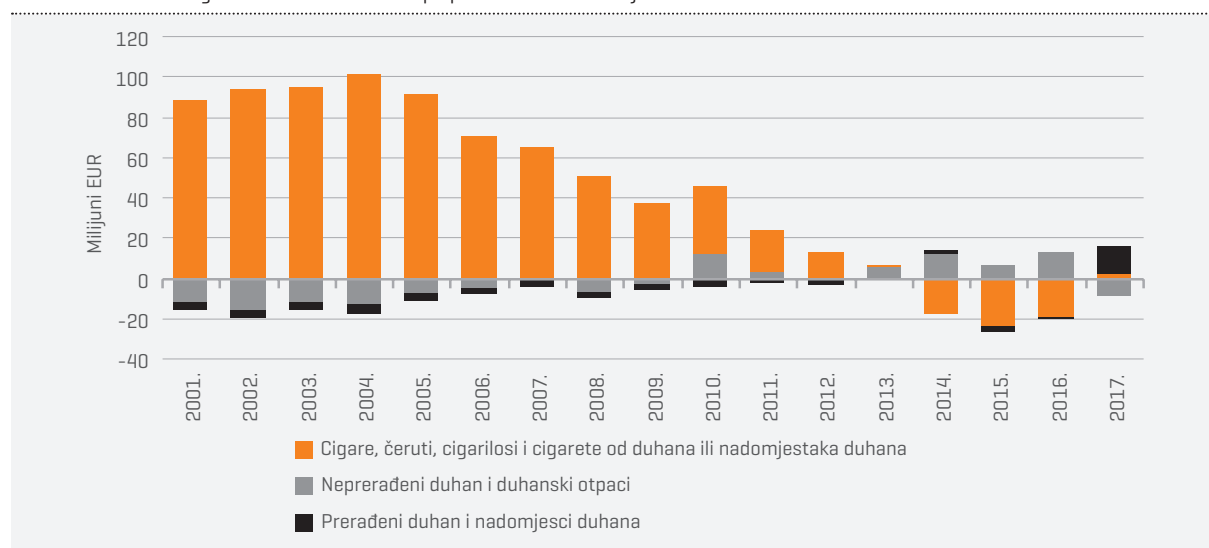
Trgovinska bilanca za duhanske proizvode prikazana je na slici 3.9. Hrvatska je u razdoblju 2001. – 2013. i u 2017. godini uglavnom bila neto izvoznik duhanskih proizvoda, a u razdoblju 2014. – 2016. uvozila je više duhanskih proizvoda u odnosu na izvoz. Kada je riječ o različitim kategorijama duhanskih proizvoda, u razdoblju 2001. – 2013. Hrvatska je bila neto izvoznik cigara, čeruta, cigarilosa i cigareta od duhana i nadomjestaka duhana. Trend se preokrenuo u razdoblju 2014. – 2016., dok je 2017. godine ponovno zabilježena pozitivna neto bilanca u prodaji cigara, čeruta, cigarilosa i cigareta od duhana i nadomjestaka duhana. Kada je riječ o trgovini neprerađenim duhanom i otpacima duhana, u razdoblju 2001. – 2009. došlo je do trgovinskog deficita. S druge strane, Hrvatska je bila neto izvoznik neprerađenog duhana i otpadaka duhana u razdoblju 2014. – 2016., a zatim neto uvoznik 2017. U 2017. godini, hrvatska trgovinska bilanca duhanskih proizvoda ponovno je postala pozitivna zahvaljujući neto izvozu prerađenog duhana i nadomjestaka duhana.

Hrvatski duhanski sektor suočen je s mnogim izazovima zbog trošarina i ilegalne trgovine, a neki od izazova, kao što su učinci ilegalne trgovine duhanskim proizvodima, izneseni su u poglavljima koja slijede. Kao što je pobliže objašnjeno u ovoj studiji, Hrvatska na oporezivanje duhanskih proizvoda primjenjuje zakonodavstvo EU-a,

zbog čega je razina cijene znatno viša u usporedbi sa susjednim gospodarstvima. Kada je riječ o porezima, treba napomenuti da je usklađivanje s propisima EU-a u sklopu postupka pristupanja Hrvatske EU-u prouzročilo mnoge izmjene poreza i trošarina. Točnije, došlo je do promjene razine i strukture trošarina, što je prouzročilo povećanje cijene duhanskih proizvoda [Bajo i Jurinec, 2016].

Osim toga, otkako hrvatskim duhanskim sektorom dominiraju globalni igrači, ključno je analizirati lokalni sektor u kontekstu globalnog razvoja događaja. Veliki igrači, poput društava British American Tobacco, Philip Morris i Japan Tobacco, suočeni su s mnogim rizicima povezanim s provedbom zakonodavstva o zabrani pušenja na globalnoj razini, povećanjem cijena duhanskih proizvoda zbog poreza, subvencija, trgovinskih carina i drugih politika, kao i usporenom prodajom alternativnih proizvoda za pušenje, kao što su e-cigarete (nikotinske pare) i proizvodi u kojima se duhan ne pali već zagrijava. U skladu sa studijom koju su proveli Levy, Rodríguez-Buño, Hu i Moran [2014], preko 53 milijuna ljudi na globalnoj razini prestalo je pušiti zbog provedbe propisa o duhanu u razdoblju između 2008. i 2014. Čak i zemlje u razvoju, za koje se smatralo da predstavljaju jedino pouzdano područje budućeg rasta za industriju, povećavaju poreze na duhan i uvode zabrane [Williams, 2018]. Navedeni se izazovi odnedavna odražavaju u kretanju cijena dionica velikih duhanskih multinacionalnih kompanija [slika 3.10.]. Većina globalnih duhanskih kompanija doživjela

Slika 3.9. Hrvatska trgovinska bilanca duhana po proizvodu za razdoblje 2000.–2017.

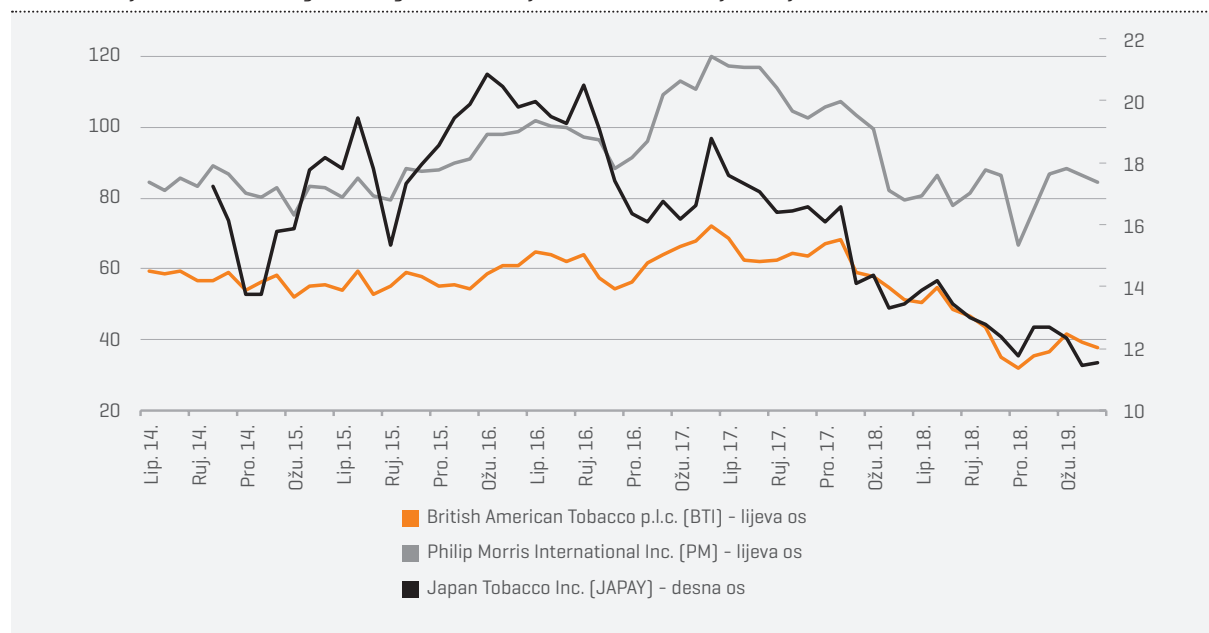
Izvor: Izračun autora temeljen na podacima baze UN Comtrade i statističkim podacima ITC-a.

je strmi pad cijena dionica pred kraj 2018. godine, čak i u razdobljima kada je šire tržište ostvarilo rast.

Ukratko, hrvatski duhanski sektor uključuje poduzeća koja su uključena u sve faze proizvodnje duhana, od uzgoja duhana do proizvodnje i distribucije. Hrvatska je jedna od dvanaest zemalja EU-a koje uzgajaju duhan, **pridonoseći cjelokupnoj proizvodnji neprerađenog duhana u EU-u udjelom od 4 – 5 posto**. Veliki je tržišni igrač Agroduhan u domaćem vlasništvu, dok su mali poljoprivrednici također uključeni u uzgoj duhana. Proizvodnjom duhanskih proizvoda dominira TDR, koji je u rukama društva British American Tobacco još od 2015. Nakon promjene vlasničke strukture, TDR je povećao broj zaposlenika. Istovremeno, prihodi društva bili su prilično nestabilni, pa su krajem 2017. godine bili na jednakoj razini kao i 2013. Cjelokupni neto prihod proizvođača duhanskih proizvoda uglavnom

je u padu od 2007. godine, pri čemu je 2017. bio negativan zbog TDR-ova gubitka od 10,7 milijuna EUR. Distributivna trgovina duhanskim proizvodima uključivala je 18 poduzeća u 2017., od čega je jedna trećina u stranom vlasništvu. Philip Morris Zagreb osvojio je 70 posto tržišta u vrijednosti od 466,5 milijuna EUR u 2017. godini, dok je ostatak tržišta većinom raspodijeljen među ostalim globalnim igračima, kao što su JT International Zagreb, Imperial Tobacco Zagreb i BAT Hrvatska. Imajući u vidu rastuću **važnost globalnih igrača u proizvodnji i distribuciji duhanskih proizvoda i izvozu usmjerenost hrvatskog duhanskog sektora**, važno je analizirati sektor u okviru lokalnih i globalnih rizika, kao što su izmjene poreza i povezani cjenovni pritisci, ilegalna trgovina, primjena zakona o zabrani pušenja na globalnoj razini i nedovoljan uspjeh alternativnih duhanskih proizvoda. Porezi i politike o trošarinama ovdje imaju važnu ulogu.

Slika 3.10. Cijene dionica velikih globalnih igrača u razdoblju 2014. – 2017. na mjesečnoj razini

Izvor: Bloomberg.

4. Trošarine na cigarete u zemljama zapadnog Balkana

4.1. Usporedba sustava trošarina u regiji

Ova analiza predstavlja paralelne sustave stopa trošarina na cigarete u svim prethodno analiziranim zemljama. Analizom su uzete u obzir sve izmjene i dopune zakona i odredbe pravilnika koji su stupili na snagu do kraja rujna 2018. Za neke zemlje, a osobito Sjevernu Makedoniju i Kosovo, uzete su u obzir procijenjene i pretpostavljene vrijednosti, s obzirom na to da je povećanje trošarina u već nekom obliku definirano prethodnih godina, a nije bilo novih zakona koji određuju stope trošarina. Stoga se pretpostavlja da su trošarine doista povećane na način opisan u ranijim zakonskim odredbama.

U skladu s izmjenama i dopunama Zakona o trošarinama u Sjevernoj Makedoniji iz 2013., utvrđena su sljedeća povećanja:

- od 1. srpnja 2014. do 1. srpnja 2015. – stope specifičnih i minimalnih trošarina na cigarete povećane su za 0,15 makedonskih denara po komadu godišnje
- od 1. srpnja 2016. do 1. srpnja 2023. – stope specifičnih i minimalnih trošarina na cigarete povećavaju se za 0,20 makedonskih denara po komadu godišnje
- od 1. srpnja 2014. do 1. srpnja 2023. – iznos trošarina za rezani duhan povećavaju se za 50 denara po kilogramu godišnje.⁸

Sukladno tome, trošarina se povećava na godišnjoj razini pa je izrađena procjena iznosa trošarina na cigarete za 2018.

Kada je riječ o Kosovu, u prosincu 2015., vlada Kosova usvojila je odluku o utvrđivanju stopa trošarina na cigarete do 2019.⁹ Pod pretpostavkom da je navedena odluka ostala na snazi, s obzirom na to da nisu usvojene druge odluke koje bi ovu odluku stavile van snage, izradili smo procjenu stope trošarina na cigarete za 2018.

U zakonima Srbije¹⁰, trošarine na cigarete utvrđene su za pakiranja od 20 cigareta. Usporedni pregled temelji se na trošarini za 1.000 komada.

Gotovo sve promatrane zemlje trenutačno se služe sustavom kombinacije poreza na cigarete, odnosno kombinacijom specifične trošarine procijenjene za 1.000 cigareta i proporcionalne trošarine koja se računa prema maloprodajnoj cijeni cigareta. Budući da se proporcionalna trošarina definira kao postotak ukupne maloprodajne cijene cigareta, uključujući trošarinu i PDV, jasno je da je ona nominalno niža u zemlji u kojoj je specifična trošarina niža. Budući da većina ovih zemalja nema javno dostupne podatke o količinama i cijenama cigareta u prometu na tržištu u vlastitim državnim područjima, nije moguće provesti detaljnu analizu na temelju stopa ukupnih trošarina. Moguće je provesti analizu specifičnih trošarina, no bez kombiniranja s proporcionalnim trošarinama, takva analiza ne bi donijela usporedive rezultate.

Međutim, moguće je provesti analizu stopa minimalnih trošarina. Minimalna trošarina primjenjuje se na one cigarete za koje je zbroj specifičnih i proporcionalnih trošarina niži od zakonski utvrđene minimalne trošarine. Budući da Kosovo nema utvrđenu minimalnu trošarinu, za potrebe analize, stopa minimalne trošarine računa se kao iznos specifične trošarine na cigarete.

Za zemlje u kojima euro nije službena valuta, njihove se nacionalne valute preračunavaju u euro prema srednjem tečaju njihovih središnjih banaka. Trenutačne stope trošarina na cigarete u svim analiziranim zemljama prikazane su u tablici 4.1.

Budući da je zbog nedostatka potrebnih podataka nemoguće navesti stopu ukupne trošarine (specifične + proporcionalne), stope minimalnih trošarina na cigarete prikazane su grafički.

Minimalne trošarine na cigarete najniže su u Sjevernoj Makedoniji i Kosovu. Kao što se može vidjeti, Slovenija i Hrvatska imaju najviše stope minimalnih trošarina na cigarete (slika 4.1.). Budući da zakoni EU-a propisuju da minimalna trošarina na cigarete mora biti najmanje 90 EUR po 1.000 cigareta, te su dvije zemlje, kao članice EU-a, morale utvrditi trošarine u tom rasponu.

⁸ Vidjeti Zakon na http://www.customs.gov.mk/images/documents/zakoni/zakon-akcizi/ZAKON_ZA_AKCIJITE.pdf

⁹ Vidjeti odluku na <http://kryeministri-ks.net/sr/dokumenti/?kategorija=odluke-sa-sednice-vlade&viti=2015#038:viti=2015>

¹⁰ Vidjeti zakone na <http://www.slglasnik.com/>

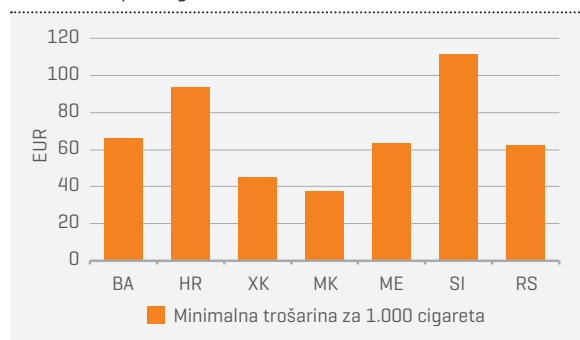
Tablica 4.1. Stope trošarina na cigarete u zemljama zapadnog Balkana

	Bosna i Hercegovina	Hrvatska	Kosovo	Sjeverna Makedonija	Crna Gora	Slovenija	Srbija
Specifična trošarina u nacionalnoj valuti	75 KM	310 KN	45 EUR	2103 MKD	30 EUR	71,3238 EUR	3459,5 RSD
Specifična trošarina (po 1.000 cigareta), u EUR	38,22	41,66	45	34,29	30	71,3238	29,21
Minimalna trošarina (po 1.000 cigareta), u nacionalnoj valuti	130 KM	696 KN	45 EUR	2303 MKD	63,6 EUR	111 EUR	7367 RSD
Minimalna trošarina (po 1.000 cigareta), u EUR	66,24	93,53	45	37,55	63,6	111	62,21
Proporcionalna trošarina, postotak maloprodajne cijene	42,0 %	34,0%	0,0%	9,0%	32%	22,6%	33,0%

Napomena: Stanje na dan 15. listopada 2018.

Izvor: Izračun autora prema izvorima nacionalnog zakonodavstva.

Slika 4.1. Stope minimalnih trošarina na cigarete u zemljama zapadnog Balkana

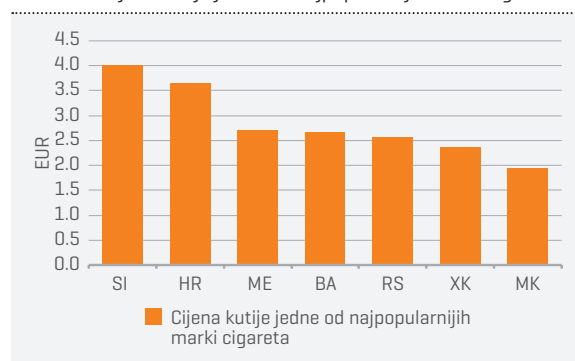
Napomena: Stanje na dan 15. listopada 2018.

Izvor: Izračun autora prema izvorima nacionalnog zakonodavstva.

U skladu s izmjenama stopa trošarina na cigarete u analiziranim zemljama, cijene kutija cigareta također se mijenjaju. Stoga bi se za istu vrstu cigareta u Sloveniji moralo platiti najviše, a u Sjevernoj Makedoniji najmanje. Očito je da je kutija jedne od najpopularnijih marki cigareta najskuplja u Sloveniji, dok je u Sjevernoj Makedoniji dvostruko jeftinija (slika 4.2.). Stoga, **razlika u cijeni kutije cigareta u analiziranim zemljama točno slijedi razliku stopa trošarina.**

Podaci iz baze podataka Numbeo uspoređuju se s podacima Eurostata o indeksima cijena duhanskih proizvoda u pojedinim zemljama u usporedbi s prosjekom EU-a. Prosjek EU-a računa se kao ponderirani prosjek nacionalnih indeksa cijena, ponderiran s nacionalnim računima izdataka, ispravljen za razliku u razinama cijena.

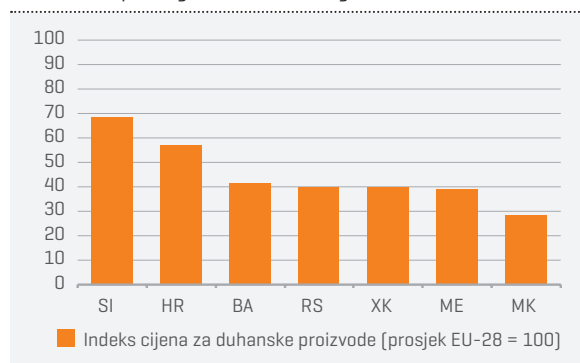
Slika 4.2. Cijena kutije jedne od najpopularnijih marki cigareta

Izvor: Baza podataka Numbeo, <https://www.numbeo.com/cost-of-living>.

Cijene duhanskih proizvoda u svim promatranim zemljama zapadnog Balkana daleko su niže od prosjeka EU-a. Slovenija, kao najskuplja analizirana zemlja, nalazi se na 68,6 posto prosjeka 28 zemalja EU-a (slika 4.3.).

Slika 4.3. Indeksi cijena duhanskih proizvoda u zemljama zapadnog Balkana u 2017. godini

Napomena: Prosjeak za 28 zemalja EU-a = 100.

Izvor: Eurostat.

Bosna i Hercegovina, Srbija i Crna Gora postupno povećavaju stope trošarina na cigarete, no nisu ni blizu ispunjavanju zahtjeva EU-a. Te će zemlje **morati doseći iznos od 90 EUR za minimalnu trošarinu** do trenutka pristupanja EU-u ili nekoliko godina nakon ulaska, ovisno o dogovoru postignutom u pretpristupnim pregovorima.

Štoviše, većina zemalja zapadnog Balkana trenutačno nije u mogućnosti povećati stope trošarina na cigarete zbog opće gospodarske situacije koja u njima vlada. Svakim povećanjem trošarina na cigarete, vlade u zemljama zapadnog Balkana suočene su sa snažnim neodobravanjem i pritiscima javnosti. Na primjer, vlada u Crnoj Gori bila je prisiljena donijeti odluku o smanjenju trošarina na cigarete 2018. godine.

4.2. Buduća usklađenja s politikama EU-a o trošarinama

Daljnja povećanja cijena cigareta zbog usklađenja politika o trošarinama sa standardima koje zahtijevaju propisi EU-a dugoročno će donijeti sličan razvoj događaja u sve zemlje zapadnog Balkana. Redistribucija cjenovnih kategorija

cigareta, do koje je došlo u Hrvatskoj, vjerojatno će se dogoditi i u ostatku analiziranih zemalja, a redistribuciju unutar tržišta pratit će povećanje cijena cigareta u svim cjenovnim kategorijama. Uz takav razvoj događaja, smanjit će se motivacija za kupovinu cigareta na sivom tržištu, do koje dolazi uvozom jeftinijih cigareta iz susjednih zemalja u bilo koju od promatranih zemalja u kojima su cijene cigareta trenutačno mnogo više nego u zemlji iz koje cigarete stižu na sivo tržište. Međutim, takvi se rezultati očekuju u srednjoročnoj odnosno dugoročnoj perspektivi. Rezultati istraživanja pokazuju da velik broj ispitanika koji kupuju cigarete na sivom tržištu ne bi to prestao činiti sve dok su cijene cigareta na ilegalnim tržištima niže od cijena na legalnim tržištima. To znači da će motivacija za kupovinu na sivom tržištu uvijek postojati.

Nadalje, čak i ako trošarine na cigarete i ostale duhanske proizvode porastu u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i Kosovu, još će uvijek vjerojatno biti niže od onih u Sloveniji ili Hrvatskoj. Iako su Slovenija i Hrvatska, kao članice EU-a, dosegle razine trošarina na duhanske proizvode koje propisuju zakoni EU-a, trošarine na duhanske proizvode u tim dvjema zemljama nastavljaju rasti zbog poreznih i zdravstvenih politika. Trošarine u Sloveniji i Hrvatskoj još su uvijek niže nego u gospodarski razvijenijim zemljama EU-a, tako da su cijene kutija cigareta niže nego u Francuskoj, Njemačkoj, Ujedinjenom Kraljevstvu, itd.

Tablica 4.2. sadrži sve podatke o trošarinskim sustavima zemalja EU-a završno s 1. srpnja 2018. Sve države članice EU-a postupno povećavaju trošarine na duhanske proizvode slijedeći primarno svoje zdravstvene politike i nastojanja da se smanji potrošnja duhanskih proizvoda povećavanjem njihove cijene.

Tablica 4.2. Stope trošarina na cigarete u zemljama EU - a

	Specifična trošarina (za 1.000 cigareta)		Ad valorem trošarina u %		PDV u %	Ad valorem trošarina + PDV		Ukupan porez (uključujući PDV)	Trenutačno najpopularnija cjenovna kategorija cigareta za 1.000 cigareta (samo u svrhu usporedbe - ne primjenjuje se u izračunu)		Ponderirana prosječna cijena za 1.000 cigareta (sukladno čl. 8(2) Direktive 2011/64/EU*)		Prihod od trošarina*	Minimalna trošarina (članak 8(6) Direktive 2011/64/EU)	Ukupna minimalna trošarina* (specifična trošarina + ad valorem trošarina (ne uključujući PDV))
	Nacionalna valuta	EUR	kao % ponderirane prosječne cijene	kao % ukupnog poreza (specifična trošarina + ad valorem trošarina + trošarina + PDV)		kao % maloprodajne cijene s uključenim svim porezima	kao % maloprodajne cijene s uključenim svim porezima		Nacionalna valuta	EUR	Nacionalna valuta	EUR			
AT	-	58	24.36	31.02	37.5	16.67	54.17	78.53	-	-	-	238.1	147.2875	144.34	61.86
BE	-	64.5991	21.97	27.69	40.04	17.36	57.4	79.37	-	325	-	293.9787	182.3082	182.3082	62.01
BG	109	55.7317	43.43	51.03	25	16.67	41.67	85.09	245	125.2684	251	128.3362	87.8157	90.5001	68.43
CY	-	55	25.7	33.97	34	15.97	49.97	75.67	-	195	-	214	127.76	121.5	59.7
CZ	1.460	56.1646	33.95	43.36	27	17.36	44.36	78.31	4.300	165.4164	4.300	165.4164	100.8271	101.1733	60.95
DE	-	98.2	34.84	48.06	21.69	15.97	37.66	72.49	-	285.71	-	281.88	159.3398	155.05	56.53
DK	1.182.5	158.8997	58.9	73.72	1	20	21	79.9	2.081.25	279.6702	2.007.81	269.8017	161.5977	-	59.9
EE	-	69.5	39.15	45.62	30	16.67	46.67	85.82	-	177.5	-	177.5	122.75	113.38	69.15
EL	-	82.5	40.29	47.04	26	19.35	45.35	85.64	-	210	-	204.78	135.7428	117.5	66.29
ES	-	24.7	10.93	13.78	51	17.36	68.36	79.28	-	247.5	-	226	139.96	131.5	61.93
FI	-	58	17.32	19.53	52	19.35	71.35	88.67	-	-	-	334.9	232.148	248	69.32
FR	-	59.9	17.6	20.69	50.8	16.67	67.47	85.07	-	400	-	340.33	232.7876	261	68.4
HR	310	41.3499	25.91	32.42	34	20	54	79.91	1.350	180.072	1.196.64	159.6158	95.6193	92.8371	59.91
HU	16.200	52.0164	28.96	38.5	25	21.26	46.26	75.22	-	-	55.936	179.6044	96.9175	93.758	53.96

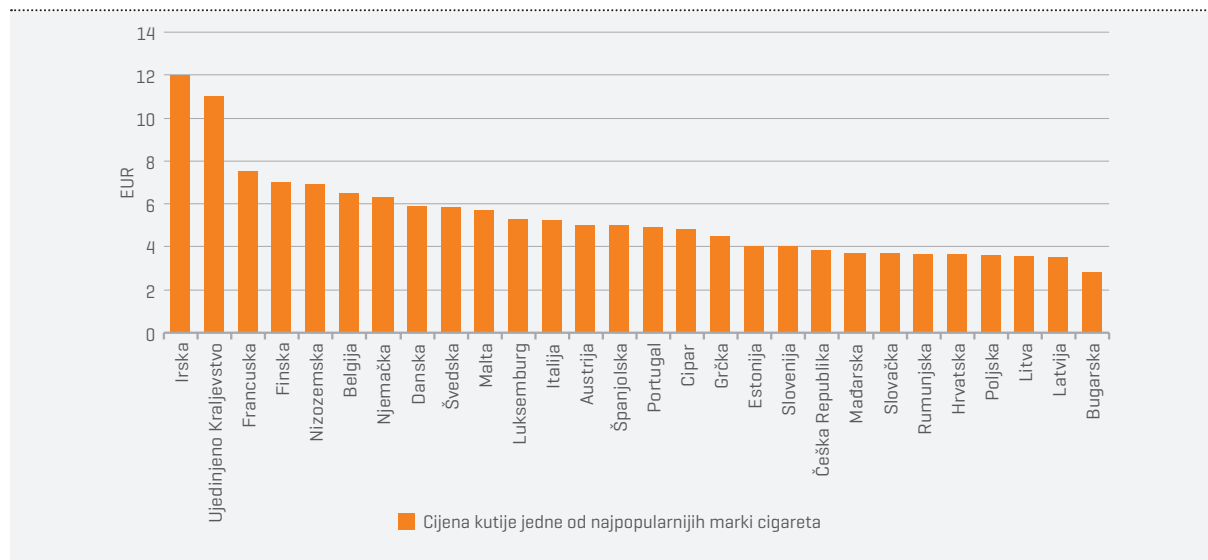

	Specifična trošarina (za 1.000 cigareta)			Ad valorem trošarina u %	PDV u %	Ad valorem trošarina + PDV	Ukupan porez (uključujući PDV)	Trenutačno najpopularnija cjenovna kategorija cigareta za 1.000 cigareta (samo u svrhu usporedbe - ne primjenjuje se u izračunu)		Ponderirana prosječna cijena za 1.000 cigareta (sukladno čl. 8(2) Direktive 2011/64/EU*)	Prihod od trošarina*	Minimalna trošarina (članak 8(6) Direktive 2011/64/EU)	Ukupna minimalna trošarina* (specifična trošarina + ad valorem trošarina (ne uključujući PDV))		
	Nacionalna valuta	EUR	kao % ponderirane prosječne cijene	kao % ukupnog poreza (specifična trošarina + ad valorem trošarina + PDV)	kao % maloprodajne cijene s uključenim svim porezima	kao % maloprodajne cijene s uključenim svim porezima	kao % maloprodajne cijene s uključenim svim porezima	kao % ponderirane prosječne cijene	Nacionalna valuta	EUR	EUR za 1.000 ponderirane prosječne cijene	EUR za 1.000 cigareta	kao % ponderirane prosječne cijene		
IE	-	309.04	61.38	68.87	9.04	18.7	27.74	89.12	-	600	-	503.5	354.5564	344.07	70.42
IT	-	19.2759	8.1	10.5	51	18.03	69.03	77.13	-	250	-	238	140.6599	-	59.1
LT	-	59	37.11	46.7	25	17.36	42.36	79.46	-	-	-	159	98.75	96	62.11
LU	-	18.8914	8.22	11.84	46.65	14.53	61.18	69.4	-	210	-	229.89	126.1351	116	54.87
LV	-	74.6	46.63	55.52	20	17.36	37.36	83.99	-	143.99	-	159.98	106.596	109.2	66.63
MT	-	107	40.74	51.31	23.4	15.25	38.65	79.4	-	275	-	262.63	168.4554	165	64.14
NL	-	173.1	55.94	71.45	5	17.36	22.36	78.29	-	-	-	309.45	188.5725	188.99	60.94
PL	206.76	479366	29.93	374	31.41	18.7	50.11	80.04	-	-	690.76	160.1502	98.2398	98.2403	61.34
PT	-	94.89	42.46	55.75	15	18.7	33.7	76.16	-	220	-	223.5	128.415	134.65	57.46
RO	337.727	73.6142	42.59	58.7	14	15.97	29.97	72.56	800	174.3755	792.95	172.8388	97.8116	94.8771	56.59
SE	1.540	160.3248	53.16	71.68	1	20	21	74.16	-	-	2.896.86	301.5835	163.3406	-	54.16
SI	-	71.3238	40.64	50	22.61	18.03	40.64	81.28	-	175.5	-	175.5	111	111	63.25
SK	-	61.8	38.21	49.07	23	16.67	39.67	77.88	-	160	-	161.73	98.9979	96.5	61.21
UK	217.23	245.6797	55.63	62.65	16.5	16.67	33.17	88.8	-	-	390.5	441.6422	318.5507	316.8401	72.13

Napomena: **TIRSP** = maloprodajna cijena s porezom (maloprodajna cijena s uključenim porezima); **MPPC** = najpopularnija cjenovna kategorija; **WAP** = ponderirana prosječna cijena. Nacionalne valute pretvorene su u EUR prema deviznom tečaju ESP-a na prvi radni dan u listopadu 2017. Na dan 1. srpnja 2018.).

Izvor: Tablica trošarina, Dio III. - Prerađeni duhan (Excise Duty Tables, Part III - Manufactured Tobacco); Europska komisija, 2018. (http://ec.europa.eu/taxation_customs/index_en.htm).

Slika 4.4. Cijena kutije jedne od najpopularnijih marki cigareta u zemljama EU-a

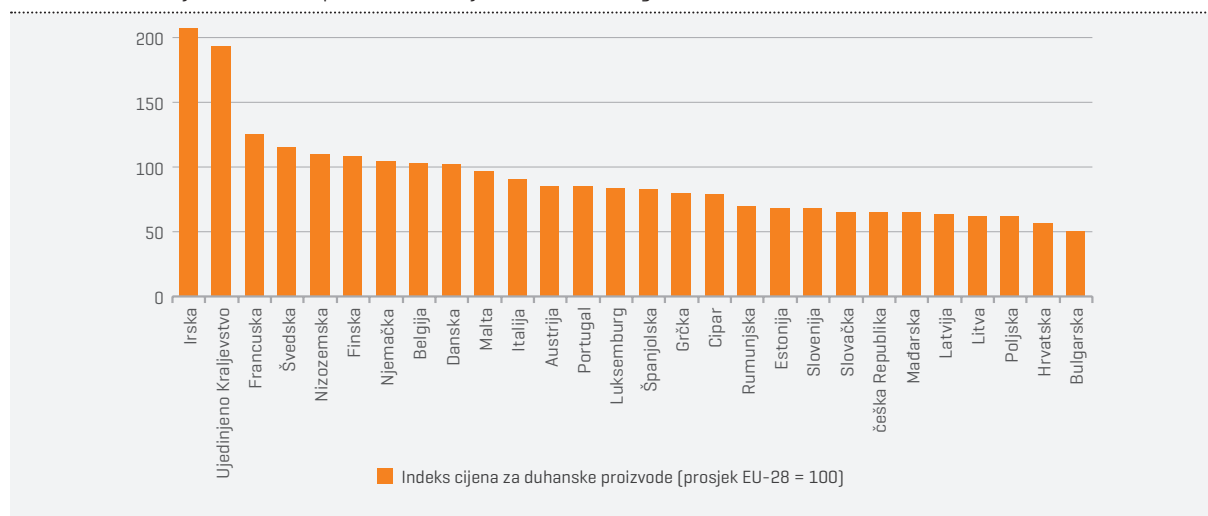
Izvor: Baza podataka Numbeo, <https://www.numbeo.com/cost-of-living>.

Stope trošarina na duhanske proizvode, primarno cigarete, izravno utječu na cijene cigareta na tržištu EU-a. Pregled razina cijena kutije jedne od najpopularnijih marki cigareta u zemljama EU-a jasno pokazuje kako razlike u trošarinskim sustavima utječu na cijene cigareta na tržištu [slika 4.4.].

U zemljama s višim životnim standardom i većom kupovnom moći trošarinski sustav, te slijedom toga i cijene

cigareta, prilagođavaju se općoj gospodarskoj situaciji u zemlji. Cijene duhanskih proizvoda najviše su u Irskoj i UK-u, a slijede ih Francuska, Švedska, Nizozemska i Finska, dok su Njemačka, Belgija i Danska najbliže prosjeku EU-a¹¹. Kada je riječ o cijenama duhanskih proizvoda, ostale su zemlje EU-a ispod prosjeka EU-a. Prema indeksu razina cijena, Hrvatska i Bugarska imaju najniže cijene duhanskih proizvoda [slika 4.5.].

Slika 4.5. Indeksi cijena duhanskih proizvoda u zemljama EU-a u 2017. godini

Napomena: Prosjek za 28 zemalja EU-a = 100.

Izvor: Eurostat.

¹¹ Prosjek EU-a računa se kao ponderirani prosjek nacionalnih indeksa cijena, ponderiran s nacionalnim računima izdataka, ispravljen za razliku u razinama cijena.

Usporede li se podaci Eurostata o prosječnim cijenama duhanskih proizvoda s podacima o cijenama određene marke cigareta iz baze podataka Numbeo, vidljivo je da su redoslijed zemalja kao i relativne cijene jednaki. U zemljama u kojima su cijene određene marke cigareta najviše, prosječna je razina cijene duhanskih proizvoda najviša, dok Bugarska ima najnižu cijenu određene marke cigareta i najnižu prosječnu cijenu duhanskih proizvoda. U nekoliko zemalja koje imaju slične cijene postoje određena odstupanja, što bi moglo značiti da je cijena određene marke cigareta u zemlji niža ili viša u usporedbi s prosječnim cijenama duhanskih proizvoda u toj zemlji.

4.3. Trošarine i sivo tržište

Povećanje cijena duhanskih proizvoda utječe na rast sivog tržišta. Međutim, ako je rast u cijenama cigareta postupan, manje je vjerojatno da će doći do velikog odljeva potrošnje cigareta iz legalne u ilegalnu sferu. Štoviše, **ako tržišna struktura ne bude narušena, a cijene svih marki cigareta porastu za jednak iznos, također je manje vjerojatno da će doći do značajnog povećanja broja duhanskih proizvoda na sivom tržištu.**

Trošarinska politika svake zemlje može utjecati na kretanja na tržištu duhana, odnosno, uz pravu **kombinaciju specifičnih i proporcionalnih trošarina**, moguće je usmjeriti tržište prema ravnomjernom povećanju cijena svih marki cigareta, održavajući tako kontinuitet tržišta.

Međutim, vrlo je teško pronaći pravu kombinaciju tih dviju trošarina jer pretjerano oslanjanje na bilo koju od tih vrsta trošarina stvara i pozitivne i negativne učinke. Izbor trošarine ovisit će o ciljevima i prioritetima vlade određene zemlje, a veći naglasak na jednoj od te dvije trošarine može utjecati na prihode državnog proračuna kao i na raspoloživost duhanskih proizvoda.

Specifična trošarina jednaka je za sve marke cigareta, neovisno o njihovoj cijeni. Pretjerano oslanjanje na specifičnu trošarinu dovodi do uže distribucije cijena cigareta na tržištu, što znači da se smanjuju razlike cijena između pojedinih kategorija cigareta. Povećanje **specifičnih trošarina stavlja veći teret na kategoriju jeftinijih cigareta**. Ta je kategorija stoga pod pritiskom da poveća svoje cijene te se tako približava skupljim cigaretama.

Budući da jeftinije cigarete uglavnom konzumiraju pušači s nižim prihodima, **povećanje cijena jeftinijih cigareta moglo bi dovesti do prelaska tih pušača na sivo tržište**, jer bi takve cigarete postale preskupe za kategoriju potrošača koji su ih prethodno konzumirali.

Štoviše, pri povećanju specifične trošarine proizvođači su skloni povećati cijene iznad povećanja trošarine, jer se takva trošarina može u potpunosti prenijeti na kupca. Proizvođači tako ostvaruju dodatnu zaradu i imaju poticaj povećati svoju proizvodnju. Ova je trošarina povoljna za duhansku industriju jer stvara manje porezno opterećenje od proporcionalne trošarine.

Povećanje proporcionalne (ad valorem) trošarine nema tako velik učinak na jeftinije cigarete jer se ad valorem trošarina povećava s povećanjem maloprodajnih cijena cigareta. Sukladno tome, povećanje ad valorem trošarine stavlja veći **teret na skuplje cigarete** pa, s obzirom da je već uključena u konačnu cijenu proizvoda, proizvođači ne trebaju povećati cijenu cigareta iznad povećanja trošarine. Povećanje proporcionalnog dijela trošarine na cigarete dobar je način za povećanje prihoda državnog proračuna. Stoga je za očekivati da zemlja kojoj treba više novca u proračunu neće smanjivati proporcionalnu trošarinu na cigarete.

Međutim, proporcionalna trošarina ima i svoje negativne posljedice. Pretjerano oslanjanje na isključivo proporcionalni dio trošarine na cigarete može potrošače natjerati da biraju jeftinije cigarete. Ono također može potaknuti proizvođače da proizvode jeftinije cigarete i, slijedom toga, cigarete niže kvalitete.

Vrlo je teško pronaći kombinaciju specifičnih i proporcionalnih trošarina koja bi za posljedicu imala pozitivne učinke obje vrste trošarina i utjecala na sve tržišne igrače na najbolji mogući način.

Sigurno je da svako povećanje cijena cigareta na legalnom tržištu utječe na razvoj događaja na sivom tržištu, no pitanje je u kojoj mjeri. U teoriji, ako se sve cjenovne kategorije cigareta povećaju za jednak iznos, ne dolazi do narušavanja tržišta ni do znatnih pomaka u potrošnji od skupljih prema jeftinijim cigaretama. Štoviše, potrošači još uvijek imaju jednak broj različitih cjenovnih kategorija cigareta na raspolaganju pa mogu odabrati koje žele

konzumirati bez znatne potrebe traganja za zamjenom na tržištima drugih zemalja ili na sivom tržištu.

Sve navedeno upućuje na postupno povećanje cijena cigareta, dok će svaka veća promjena maloprodajnih cijena cigareta dovesti do rasta sivog tržišta, neovisno o distribuciji specifičnih i proporcionalnih dijelova trošarine. Međutim, povećanje cijena cigareta na tržištima Bosne i Hercegovine i Srbije moglo bi smanjiti sivo tržište u Hrvatskoj, jer više ne bi postojali dovoljno jaki razlozi za kupovinu cigareta u tim zemljama. Također, ulični su preprodavači glavni način na koji potrošači nabavljaju duhanske proizvode sa sivog tržišta. Kako se cijene cigareta u našim susjednim zemljama budu povećavale, razlika između troškova i koristi kupovine cigareta na takvim tržištima smanjivat će se pa će krijumčari cigareta imati sve manje razloga za širenje sivog tržišta i preprodaju cigareta na području Republike Hrvatske. Međutim, dostupnost ilegalnih proizvoda, duljina državne granice i kaznene odredbe o ilegalnoj trgovini također su značajne za razvoj sivog tržišta duhanskih proizvoda. Analiza rezultata provedenog istraživanja otkrila je da je najniži postotak kupnje duhanskih proizvoda na sivom tržištu prisutan u Sloveniji, gdje su cijene cigareta najviše.

Pogledamo li razvoj legalnog tržišta cigareta u Hrvatskoj, vidljivo je da se ukupna količina cigareta na hrvatskom tržištu, za koje su trošarine plaćene, smanjila za otprilike 15 posto u razdoblju između 2010. i 2017. godine. Navedeno je bilo rezultat povećanja cijena cigareta nakon kojeg je uslijedilo povećanje trošarina, koje su rasle zbog usklađenja hrvatskih zakona sa zakonima EU-a.

Nadalje, legalna tržišta Slovenije i Srbije smanjila su se s povećanjem trošarina i cijena cigareta, dok je takvo smanjivanje legalnog tržišta osobito prisutno u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. U Crnoj Gori legalno se tržište cigareta smanjilo za 50 posto, dok je smanjivanje legalnog tržišta u Bosni i Hercegovini još veće. To je osobito vidljivo u domaćoj prodaji cigareta. Kao što je prethodno navedeno, od 3.000 ispitanih građana Bosne i Hercegovine, otprilike 20 posto izjavilo je da cigarete i duhanske proizvode kupuju na sivom tržištu. Uvidom u službene podatke Uprave za neizravno oporezivanje Bosne i Hercegovine, postaje jasno da se, s povećanjem cijena cigareta, službeno

tržište duhanskih proizvoda smanjilo za preko 50 posto. Premda nije vjerojatno da su svi ti ljudi prestali konzumirati duhanske proizvode, očito je da je sivo tržište u Bosni i Hercegovini jedno od najrazvijenijih na području zapadnog Balkana, dok podaci istraživanja vjerojatno nisu uspjeli prikazati točnu sliku o veličini sivog tržišta u toj zemlji.

Prema Upravi za neizravno oporezivanje Bosne i Hercegovine, najveći broj cigareta na sivom tržištu u Bosni i Hercegovini stiže iz Srbije i Crne Gore, no u Bosni i Hercegovini postoje i ilegalne tvornice. Budući da su cijene cigareta u Srbiji još uvijek niže nego u Bosni i Hercegovini, postoji interes za ilegalnim uvozom cigareta i njihovom prodajom na području Bosne i Hercegovine, bilo putem uličnih preprodavača ili drugim nezakonitim sredstvima. Najvažnija je u svemu ovome činjenica da su cijene cigareta koje stižu na sivo tržište čak dvostruko niže od cijena u legalnoj prodaji. „Zelene rute“ najčešće se rabe za nezakonit uvoz cigareta i duhanskih proizvoda na područje Bosne i Hercegovine. Riječ je o velikim graničnim područjima između zemalja na kojima nema granične kontrole. Međutim, osim cigareta koje dolaze na tržište iz susjednih zemalja, određeni broj cigareta proizvodi se u ilegalnim tvornicama u Bosni i Hercegovini. Uprava za neizravno oporezivanje Bosne i Hercegovine provela je akcije u kojima su zaplijenjene velike količine cigareta, zajedno s rezalicama za duhan.

Intenzivne aktivnosti Carinske uprave RH protiv krijumčarenja dovele su do znatnog povećanja zaplijenjenih cigareta i rezanog duhana [tablica 4.3.]. Broj cigareta zaplijenjenih u 2018. – gotovo 18 milijuna cigareta – bio je dva i pol puta veći od broja zabilježenog u 2017. Jednako je tako količina ilegalnog duhana zaplijenjenog u 2018. bila jedan i pol puta veća od količine zaplijenjene u 2017.

Tablica 4.3. Zaplijenjeni ilegalni duhanski proizvodi u Hrvatskoj

Zaplijenjeni duhanski proizvodi	2018.	2017.	2018./2017.
Cigarete [kom.]	17.694.859	7.177.251	246,5
Duhan [kg]	76.338,10	48.418,97	157,7

Izvor: Carinska uprava Republike Hrvatske, 2019.

Zaplijenjen neprerađeni duhan namijenjen za prodaju na sivom tržištu, Pitomača, Hrvatska, prosinac 2018.

Fotografija: Carinska uprava RH.

Svaka od analiziranih zemalja koje usklađuju svoje trošarinske zakone s propisima EU-a primijetila je jednak razvoj događaja: povećanje cijena, nezadovoljstvo pušača, smanjenje legalnog tržišta i rast ilegalnog tržišta. Štoviše, gotovo sve promatrane zemlje imaju susjednu zemlju u kojoj su cijene cigareta niže i stoga postoji mogućnost znatnog proširenja sivog tržišta. Jedina je iznimka Sjeverna Makedonija u kojoj su trošarine na cigarete još uvijek dovoljno niske da ne stvaraju znatan pritisak na legalno tržište. Štoviše, Sjeverna Makedonija ima najniže trošarine i najniže cijene cigareta od svih susjednih zemalja tako da ne postoje razlozi za kupovinu cigareta u inozemstvu. Međutim, cijene cigareta u Sjevernoj Makedoniji postojano rastu i ta je zemlja slijedom toga suočena s mogućim nezadovoljstvom javnosti i okretanjem sivom tržištu, no ono što je drugačije jest to da Makedonci cigarete kupuju na sivom tržištu u vlastitoj zemlji i nemaju potrebe ići u inozemstvo.

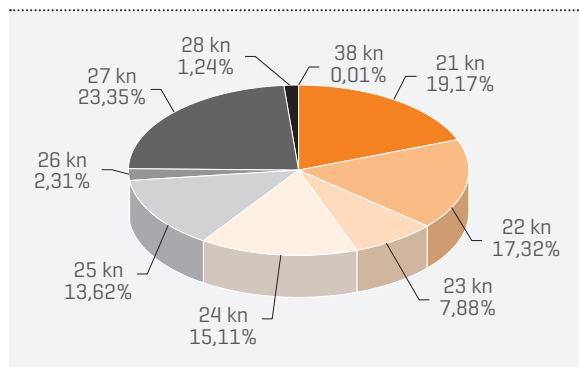
Svako daljnje povećanje trošarina na duhanske proizvode, prvenstveno cigarete, stavit će dodatan pritisak na legalno tržište i otvoriti prostor za rast sivog tržišta. Krajnji je cilj svih promatranih zemalja usvojiti zakone EU-a o oporezivanju duhanskih proizvoda. Međutim, s obzirom na razlike u cijenama cigareta diljem zemalja EU-a te s obzirom na to da svaka zemlja nastavlja povećavati trošarine na duhanske proizvode kako bi smanjila broj pušača, i dalje će biti razlika u cijenama cigareta na tržištima promatranih zemalja zapadnog Balkana. Razlike će se s vremenom smanjiti, no one će i dalje postojati, a zajedno s njima uvijek će postojati motivi za kupovinu cigareta na ilegalnom tržištu.

Jednostavan primjer jaza između cijene rezanog duhana na sivom tržištu i cijene cigareta na legalnom tržištu u Hrvatskoj slikovito prikazuje kolika je motivacija pušača da se prebace sa legalnog na sivo tržište i zamijene jednu vrstu duhanskog proizvoda potpuno drugačijom. Moglo bi se reći da je zamjena u okviru iste vrste duhanskog proizvoda (npr. zamjena jedne marke cigareta u legalnoj prodaji sa sličnom markom cigareta u ilegalnoj prodaji) čak vjerojatnija.

Na sivom tržištu u Hrvatskoj 1.000 g rezanog duhana stoji otprilike 125 kuna, a ta je količina dovoljna za motanje i punjenje otprilike 1.000 komada cigareta kućne proizvodnje. Ta je količina jednaka 50 kutija cigareta koje bi inače stajale oko 1.250 kuna. Ovaj vrlo pojednostavljen izračun prikazuje golem cjenovni jaz duhanskih proizvoda između legalnog i sivog tržišta. **Cigarete punjene nezakonito kupljenim rezanim duhanom deset su puta jeftinije od iste količine tvornički proizvedenih cigareta koje se prodaju u uobičajenim trgovinama u Hrvatskoj.**

Strukturni razvoj legalnog tržišta duhanskih proizvoda u Hrvatskoj također je zanimljiv (slika 4.6.). Krajem 2017. od ukupnog tržišta cigareta, minimalna trošarina plaćala se za 36,5 posto cigareta. Za usporedbu, krajem 2013. minimalna trošarina plaćala se za 46,7 posto cigareta, a taj se postotak tijekom godina postupno smanjivao. Povećanjem specifičnih i minimalnih trošarina, najniže cjenovne kategorije cigareta postupno su se spojile u jednu. Stoga, neovisno o tome je li cijena kutije cigareta bila 15 ili 20 kuna, ili se radilo o bilo kojem drugom iznosu unutar tog raspona, 2013. se pojedina minimalna trošarina u iznosu od 11,34 kune po kutiji morala platiti za sve kutije. Slijedom toga, sve cjenovne kategorije cigareta koje su u to vrijeme postojale, postupno su se približavale najvećoj. Budući da se specifične i minimalne trošarine definiraju u apsolutnom iznosu na 1.000 cigareta i mogu se jednostavno u cijelosti prenijeti na potrošača, proizvođači su skloni iskoristiti tu prednost i povećati cijene kutija cigareta iznad povećanja trošarine. To je još jedan od razloga zbog kojega bi trebalo smanjiti broj cjenovnih kategorija cigareta.

Slika 4.6. Tržište duhana u Hrvatskoj u 2017. godini

U 2013. godini bilo je 19 različitih cjenovnih kategorija cigareta na tržištu cigareta u Hrvatskoj, dok se u 2017. taj broj smanjio na deset. Kako su se mijenjale trošarine na duhan, mijenjale su se i cijene cigareta u Hrvatskoj. Stalnim povećanjem minimalne trošarine smanjio se udio cigareta s najnižim cijenama te je, sukladno tome, pao postotak potrošnje cigareta za koje se plaćala minimalna trošarina. U 2018. godini potrošnja takvih cigareta nastavila je padati.

Zaključno, neovisno o tome koliko se stope trošarina i cijene u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i Kosovu približe sustavima koji postoje u Sloveniji i Hrvatskoj, vrlo je vjerojatno da ih neće doseći niti dugoročno. Naime, opće stanje gospodarstva neće dozvoliti jednake cijene duhanskih proizvoda u svim analiziranim zemljama. Međutim, s obzirom na to da će trošarine brže rasti u zemljama u kojima još nisu ostvareni standardi EU-a, razlike u cijeni duhanskih proizvoda u nekim zemljama s vremenom će se smanjiti, premda vjerojatno nikada neće nestati. Smanjenje razlika u cijenama između određenih zemalja imat će za posljedicu smanjenu privlačnost prekograničnog sivog tržišta za duhanske proizvode, no ilegalne tvornice duhana mogle bi postati još privlačnije, tako da ovaj segment sivog tržišta, koji ne samo da donosi gospodarski već i zdravstveni rizik, ima velik potencijal za razvoj.

4.4. Procjena cjenovne elastičnosti potražnje za duhanom

Pojedinačan pregled sustava trošarina na duhan u analiziranim zemljama regije, zajedno s usporednom analizom trošarinskih sustava navedenih u ovoj studiji, omogućuje nam razumijevanje načina na koji razlike

značajki trošarinskih sustava mogu utjecati na pojavu ruta za krijumčarenje duhana i toka prokrijumčarenog duhana. Osim toga, ove analize omogućuju dublje razumijevanje prekograničnih navika kupovine duhana ljudi koji žive blizu granice.

Međutim, kako bismo predstavili i po mogućnosti kvantificirali učinak koji izmjene značajki trošarinskih sustava imaju na potrošnju duhana (a osobito cigareta), potrebno je procijeniti cjenovnu elastičnost potražnje za duhanskim proizvodima. Procjena elastičnosti zahtijeva pristup podacima o cijenama i količinama prodanih cigareta po pojedinoj marki. Osim toga, kako bismo osigurali reprezentativnost modela i procijenili unakrsnu elastičnost potražnje za duhanskim proizvodima, podaci o cijenama drugih marki cigareta koje se smatraju odgovarajućim zamjenama također bi trebali biti dostupni. Međutim, takvi podaci nisu dostupni iz javnih izvora. Baze podataka o potrošnji kućanstava, koje sadrže pojedinačne podatke o potrošnji, evidentiraju cijene i količine prodanih cigareta, no ne sadrže podatke o markama cigareta, što znači da, ako bismo ih upotrijebili za procjenu, ne bismo mogli pratiti promjene kvalitete i potrošnje marki cigareta za pojedine potrošače. Svi ostali mogući izvori podataka još su neprikladniji. Idealan bi izvor u ovom slučaju bila tvornica duhana koja ima podatke o cijenama i količinama. Međutim, ti nam podaci nisu bili dostupni na zahtjev.

Kako bismo zaobišli taj problem, pokušali smo se služiti podacima Carinske uprave Republike Hrvatske. Odlučili smo slijediti taj pristup jer smo tako uspjeli dobiti podatke o količinama i cijenama pojedinih marki cigareta. Nedostatak takvog pristupa činjenica je da ne proučavamo trenutak kada su cigarete doista kupljene, već trenutak kada je tvornica duhana kupila trošarinsku markicu. To znači da, iako možemo utvrditi maloprodajnu cijenu cigareta, ne možemo znati kojeg su mjeseca, tromjesečja pa čak ni koje su godine cigarete doista bile prodane. Možemo pretpostaviti da su cigarete s određenom markicom bile prodane ili istog mjeseca kada je kupljena markica ili da su prodane do godinu dana nakon trenutka kupnje markice. To znači da metode vremenskog niza koje se obično rabe za procjenu cjenovne elastičnosti potražnje ne mogu ukazati na točan trenutak potražnje dok se potražnja odvija. Drugi nedostatak ovog pristupa činjenica je da tvornice duhana u Hrvatskoj često mijenjaju obilježja određenih značajki marki cigareta (kao npr. broj cigareta u pakiranju, sastav duhana u cigareti, točan naziv pakiranja itd.) a kako bi

umanjile učinak izmjena značajki trošarina na duhan. To pak znači da, čak i da smo bili u mogućnosti prikupiti podatke potrebne za procjenu cjenovne elastičnosti izravno od proizvođača duhana, svejedno bismo naišli na problem nedostatnosti niza podataka zbog čestih izmjena portfelja marki cigareta. Taj se problem, nažalost, također odražava u podacima Carinske uprave Republike Hrvatske.

Iako su podaci prikupljeni od Carinske uprave lošiji od podataka koji bi se mogli dobiti od tvornica duhana, odlučili smo ih upotrijebiti kako bismo procijenili cjenovnu elastičnost potražnje. Imali smo mjesečne podatke za razdoblje od siječnja 2013. do rujna 2018. za dvije prvoklasne marke cigareta. Također smo imali podatke za ponderiranu prosječnu cijenu cigareta za cjelokupno hrvatsko tržište, kao i podatke za ukupne količine prodane na tržištu za sve marke cigareta. Kako bismo procijenili cjenovnu elastičnost potražnje za duhanom, služili smo se standardnom regresijskom analizom i kointegracijskom metodom. Nažalost, oba su pristupa bila neuspješna pri utvrđivanju vrijednosti elastičnosti zbog navedene nedosljednosti vremena kupovine i vremena nabave trošarinske markice. To znači da su dobivene procjene bile vrlo nestabilne i statistički zanemarive.

Također smo pokušali objediniti mjesečne podatke na tromjesečno razdoblje, a zatim ponovno procijenili modele. Objedinjeni mjesečni podaci za zadano tromjesečje u jednom tromjesečju jamči djelomično rješavanje problema vremenske nedosljednosti, jer se kupovina određenih trošarinskih markica odvila u istom tromjesečju u kojem su potrošači kupili cigarete s tim markicama. Taj je pristup, očekivano, pružio bolje procjene elastičnosti, no koeficijenti elastičnosti opet su bili statistički zanemarivi i često su imali pogrešan predznak [plus kada se očekivao minus i obratno].

Kako bi se osigurala mjerodavna procjena cjenovne elastičnosti potražnje za duhanom te zauzvrat preciznija procjena učinka izmjena trošarina na cjelokupnu potražnju duhana i tokove ilegalne trgovine, predlažemo intenzivniju buduću suradnju između akademskog sektora i duhanske industrije u regiji. To je jedini pouzdan način da se osiguraju podaci odgovarajuće kvalitete koji bi mogli dati precizne procjene reakcije potrošača na povećanje trošarina na duhan, koje se djelomično ili u cijelosti prenose na maloprodajnu cijenu duhana. Ostali javno dostupni podaci ne mogu, nažalost, pružiti sve bitne podatke nužne za preciznu empirijsku procjenu cjenovne elastičnosti.

5. Neslužbeno gospodarstvo u zemljama zapadnog Balkana: Veličina i posljedice

Ilegalna trgovina i aktivnosti na sivom tržištu zasigurno su dio neslužbenog gospodarstva povezanog s neprijavljenim radom i neprijavljenim prihodom te stoga i izbjegavanjem plaćanja poreza i drugim učincima štetnima za nacionalno gospodarstvo. Veličina neslužbenog gospodarstva u zemljama zapadnog Balkana i procijenjeni negativni učinci sivog tržišta duhana na javne prihode i službeno gospodarstvo predstavljeni su u narednom poglavlju.

5.1. Definicija neslužbenog gospodarstva i metode mjerenja

Veličina, metode mjerenja, čimbenici i posljedice neslužbenog gospodarstva opsežno su analizirani u ekonomskoj literaturi. Osim izraza neslužbeno gospodarstvo, u prethodnim su studijama korišteni i mnogi drugi izrazi: neprijavljene gospodarske aktivnosti, nezabilježene gospodarske aktivnosti, skriveno gospodarstvo, siva ekonomija, neslužbena ekonomija, crna ekonomija, neprijavljeni prihod, neprijavljeni rad, itd. Definicije neslužbenog gospodarstva (NG) rijetko daju objašnjenje o tome što NG u stvari jest, već češće govore o tome što je „odsutno, nedostatno ili nedostaje radu u svojoj ekonomiji u odnosu na rad u službenom gospodarstvu“ [Williams i Schneider, 2016, str. 2.]. Najopćenitija definicija opisuje neslužbeno gospodarstvo kao prihod ostvaren proizvodnim aktivnostima koje nisu obuhvaćene službenim ekonomskim podacima [Feige, 1990]. Obično obuhvaća sve neprijavljene proizvodne gospodarske aktivnosti, primjerice bilo legalnu ili ilegalnu tržišno zasnovanu proizvodnju roba i usluga, koje se ne mogu otkriti u službenim procjenama BDP-a [Smith, 1994; Feige, 1989; Schneider, 1994, 2003, 2005; Frey i Pommerehne, 1984]. Šira definicija, koja se koristi u nizu studija, preuzeta je od Del’Anna: „one gospodarske aktivnosti i prihod ostvaren tim aktivnostima kojima se zaobilaze ili na neki drugi način izbjegavaju državni propisi, oporezivanje ili opažanje“ [Del’Anno, 2003, str. 4.]. Neke studije, međutim, izričito ograničavaju svoja istraživanja na zakonite aktivnosti. Prema definiciji Schneidera i Buehna: „siva ekonomija uključuje svu tržišno zasnovanu legalnu proizvodnju roba i usluga koja je namjerno skrivena od javnih vlasti iz sljedećih razloga:

- radi izbjegavanja plaćanja poreza, npr. poreza na dobit ili poreza na dodanu vrijednost,

- radi izbjegavanja plaćanja doprinosa socijalnog osiguranja,
- radi izbjegavanja određenih zakonskih standarda na tržištu rada kao što su minimalne plaće, maksimalni broj radnih sati, sigurnosni standardi, itd. te
- radi izbjegavanja poštivanja određenih administrativnih postupaka kao što su ispunjavanje statističkih upitnika ili drugih administrativnih obrazaca [Schneider i Buehn, 2016, str. 2.].¹²

Kako bi osigurali zajednički metodološki okvir za prikupljanje službenih makroekonomskih statističkih podataka, Eurostat, Organizacija za gospodarsku suradnju i razvoj (OECD) i druge međunarodne institucije, koje razvijaju standardnu metodologiju nacionalnih računa, predstavile su koherentan skup klasifikacija kojima se opisuju komponente neslužbenog gospodarstva. I Europski sustav nacionalnih i regionalnih računa (Europska unija, 2013) i OECD (2002) koriste se izrazom nezabilježene gospodarske aktivnosti za opis nedostatka potpunosti makroekonomskih pokazatelja zbog skrivenog gospodarstva. U Europskom sustavu nacionalnih i regionalnih računa [Europska unija 2013, str. 310., stavak 11.26.], nezabilježene gospodarske aktivnosti definiraju se kao vrijednost proizvodnih aktivnosti koje nisu izravno opažene ali koje bi, u načelu, trebale biti uključene u nacionalne račune u okviru granice proizvodnje. U Eurostatovom pristupu ukupne nezabilježene gospodarske aktivnosti sustavno se klasificiraju u sedam međusobno isključivih kategorija, označenih oznakama od N1 do N7 [Nadim, 2007]. Međutim, nezabilježene gospodarske aktivnosti se s obzirom na svoju veličinu obično dijele na samo četiri glavne kategorije [Gyomai i Van de Ven, 2014]:

- [a] *Nezakonite aktivnosti* u kojima su stranke zainteresirani partneri u ekonomskoj transakciji [oznaka N2 u Eurostatovom pristupu].
- [b] *Neprijavljene gospodarske aktivnosti* u kojima same transakcije nisu protuzakonite, ali nisu prikazane radi izbjegavanja službenog nadzora; uključuje N1 – neprijavljeni proizvođač i N6 – namjerno pogrešno prijavljivanje prihoda;

¹² Ova je definicija u stvari preuzeta iz definicije neprijavljenih gospodarskih aktivnosti, koje su dio cjelokupnih nezabilježenih gospodarskih aktivnosti [Ujedinjeni narodi 1993, str. 153.].

[c] *Aktivnosti neslužbenog sektora* o kojima se ne vodi nikakva poslovna evidencija. To su obično nemonetarne aktivnosti za kućanstva [N3 proizvođači se nisu dužni registrirati] ili manji tržišni proizvođači koji se ne moraju registrirati [N4 i N5 ovisno o pravnom statusu neslužbenog proizvođača].

[d] *Statistički nedostaci* povezani s neprimjerenim izvorima statističkih podataka ili neprikladnom obradom podataka [N7]. Ako su statistički nedostaci primijećeni u ranijem razdoblju, očekuje se da će u budućnosti biti uklonjeni redovnom revizijom statističkih praksi nacionalnih zavoda za statistiku.

Procjene nezabilježanih gospodarskih aktivnosti potrebno je uključiti u službene podatke o bruto domaćem proizvodu (BDP) koje objavljuju nacionalni zavodi za statistiku i one trebaju obuhvatiti tri dijela: nezakoniti, neprijavljeni i neslužbeni dio NG-a.

U ekonomskoj su literaturi razvijene brojne metode za procjenu neprijavljenih gospodarskih aktivnosti. Metodološku pozadinu, zajedničke značajke, prednosti i nedostatke različitih metoda detaljno su analizirali Schneider [2011] i Smith i Wied-Nebbeling [1986]. U posljednje su vrijeme zbog metodoloških ili empirijskih nedostataka napuštene određene metode te se NG obično procjenjuje uporabom tri različita pristupa: izravnih metoda temeljenih na anketi, modela višestrukih pokazatelja i višestrukih uzroka (MIMIC) i Eurostatovog pristupa. Sintetična procjena koja se zasniva na kombinaciji različitih pristupa mogla bi dati pouzdaniju procjenu veličine neslužbenog gospodarstva i njegovih trendova. Ovo poglavlje kombinira rezultate ankete za gospodarstva zapadnog Balkana, procjene koje se zasnivaju na MIMIC modelu i procjene nacionalnih zavoda za statistiku izrađene prema Eurostatovom pristupu¹³.

Procjena neslužbenog gospodarstva u ovoj studiji kombinira sljedeće pristupe:

- procjene neprijavljenog rada izrađene su primjenom *izravnog pristupa* zasnovanog na reprezentativnoj anketi provedenoj za gospodarstva zapadnog Balkana. Budući da je određeni udio NG-a vjerojatno ostao neotkriven ovom anketom, što ovisi o volji sudionika da daju iskrene odgovore, mora se tretirati kao donja granica cjelokupnog neslužbenog gospodarstva.

- procjene koje se zasnivaju na kombinaciji *MIMIC modela* i *Eurostatovog pristupa*. MIMIC model primjenjuje se na nove države članice i gospodarstva zapadnog Balkana. Pokazatelji iz modela MIMIC pretvoreni su u udio NG-a u BDP-u postupkom usporedbe na osnovi rezultata Eurostatovog pristupa za skup gospodarstava novih država članica [umjesto monetarnog pristupa kojim su se koristili Medina i Schneider, 2018].

- procjene prihoda ostvarenog *nezakonitim aktivnostima*, koje nisu obuhvaćene MIMIC modelom [prostitucija, raspačavanje droge, krijumčarenje alkohola], zasnivaju se na procjenama iz ranijih studija [Blades, 2011], dok se prihod povezan s krijumčarenjem duhana zasniva na anketi za zapadni Balkan.

5.2. Veličina neprijavljenog rada u gospodarstvima zapadnog Balkana na osnovi ankete

Dizajn ankete o uporabi duhanskih proizvoda u gospodarstvima zapadnog Balkana, koja je provedena 2018., opisan je u prethodnom poglavlju. Uz pitanja prvenstveno povezana s navikama pušenja, anketa je uključivala i niz pitanja o osobnom iskustvu ispitanika s neprijavljenim radom. Metodologija i pitanja povezana s neslužbenim aktivnostima temelje se na anketi Eurobarometra [Europska komisija, 2014b] koju je 2013. godine proveo TNS Opinion & Social network u 27 država članica Europske unije i u Hrvatskoj. U Priopćenju Europske komisije [Europska komisija, 1998], neprijavljeni rad definira se kao „bilo koja plaćena djelatnost koja je po svojoj prirodi zakonita no nije prijavljena javnim tijelima, uzimajući u obzir razlike među regulatornim sustavima država članica.“ Definicijom su jasno isključene nezakonite aktivnosti definirane nacionalnim zakonima koji nisu potpuno usklađeni s Europskim sustavom nacionalnih računa, u kojem su nezakonite aktivnosti uključene u ukupnu gospodarsku aktivnost.

Anketom su obuhvaćena iskustva ispitanika s neprijavljenim radom (NR) u smislu:

- potražnje za proizvodima koje isporučuju osobe koje se bave NR-om: plaćanje roba i usluga u posljednjih 12 mjeseci u slučajevima u kojima je pojedinac imao razloga vjerovati da dobavljač sudjeluje u neprijavljenom

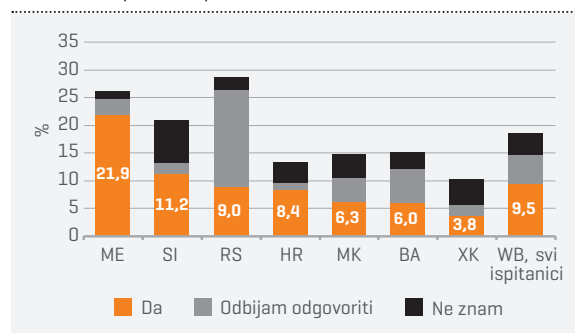
¹³ Detaljnija analiza prednosti i nedostataka tih pristupa može se pronaći u mnogim ranijim studijama [Medina i Schneider, 2018; Breusch, 2005].

radu. U odnosu na takva plaćanja, od ispitanika je zatraženo da daju informacije o vrsti robe ili usluga plaćenih na taj način, kao i o približnim izdacima za robu/usluge.

- isporuke NR-a:
 - postojanje i udio dohotka od rada primljenog od redovnog poslodavca u posljednjih 12 mjeseci u gotovini i bez prijave poreznim vlastima ili onima zaduženima za socijalno osiguranje;
 - postojanje dodatnog neprijavljenog posla uz redovno zaposlenje, u posljednjih 12 mjeseci.

Otprilike jedan od deset ispitanika [9,5 posto ukupnog broja anketiranih osoba u svim gospodarstvima zapadnog Balkana] izjavio je da je kupio proizvod za koji ima razloga vjerovati da je povezan s neprijavljenim radom [slika 5.1.].

Slika 5.1. Raspodjela odgovora o osobnim iskustvima s kupovinom proizvoda iz sektora NR-a

Izvor: Anketni podaci.

Dok je više od 20 posto ispitanika u Crnoj Gori potvrdilo svoje osobno iskustvo s potražnjom za proizvodima iz sektora NR-a, isti pokazatelj za Kosovo iznosi samo 3,8 posto [tablica 5.1.].

Tablica 5.1. Sklonost kupovanju proizvoda iz sektora NR-a po socioekonomskim skupinama, u %

	Hrvatska	Slovenija	Bosna i Hercegovina	Srbija	Crna Gora	Sjeverna Makedonija	Kosovo	Zapadni Balkan, svi ispitanici
SVI ISPITANICI	8,4	11,2	6,0	9,0	21,9	6,3	3,8	9,5
SPOL								
Muškarci	10,7	14,8	6,5	7,9	22,1	5,3	3,6	10,2
Žene	6,3	7,7	5,5	10,0	21,7	7,2	3,8	8,8
DOB								
18-24	8,4	9,8	5,3	6,9	32,7	5,4	11,1	11,7
25-34	10,4	14,5	5,6	14,7	27,6	9,6	1,3	11,3
35-44	10,2	15,5	7,0	9,8	22,5	7,9	5,5	10,7
45-54	8,3	10,1	7,2	9,2	21,1	5,7	2,6	9,0
55-64	7,8	9,4	5,1	6,5	15,0	4,9	2,6	7,8
65+	6,1	8,3	5,2	6,8	17,5	2,9	0,3	7,3
OBRAZOVANJE								
Osnovno obrazovanje ili niže	4,4	6,2	2,2	3,4	4,7	3,8	0,0	2,1
Srednjoškolsko obrazovanje	8,3	9,9	5,6	8,4	22,7	5,8	7,2	10,0
Visoko, sveučilišno ili više obrazovanje	9,5	13,2	8,6	12,5	23,0	8,8	4,6	12,4
RAZINA DOHOTKA								
Ispodprosječna	6,9	8,7	2,5	8,9	18,5	6,2	5,8	7,7
Prosječna	7,9	10,8	5,1	9,2	25,0	8,2	2,4	11,4
Iznadprosječna	13,4	19,1	10,4	12,0	20,8	15,8	5,3	14,9
VELIČINA NASELJA								
Do 2.000	7,1	9,8	6,5	6,4	22,2	6,1	3,3	8,6
2.001-10.000	8,8	11,5	7,1	8,8	10,6	4,6	1,4	8,3
10.001-100.000	8,4	9,8	7,1	9,7	17,9	5,5	1,7	8,7
Više od 100.000	10,0	15,3	1,0	10,8	31,2	8,9	14,6	13,5

Izvor: Anketni podaci.

Gledajući svih 21.000 ispitanika zajedno, mogu se izvući sljedeći zaključci:

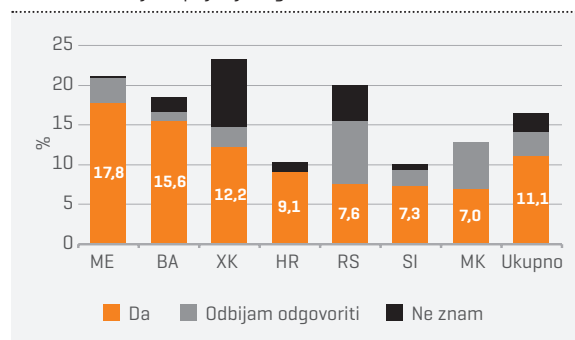
- muškarci su skloniji kupovini neprijavljene robe ili usluga [10,2 posto] u usporedbi sa ženama [8,8 posto];
- mlađe stanovništvo sklonije je kupovini proizvoda koje isporučuje sektor NR-a;
- kupovina roba i usluga koje isporučuje sektor NR-a na zapadnom Balkanu ne smije se smatrati prvenstveno načinom ublažavanja posljedica slabijeg imovinskog stanja. Osobe s višim obrazovanjem i iznadprosječnim dohotkom izrazile su najvišu sklonost kupovanju proizvoda isporučenih NR-om;
- veličina tržišta jedna je od najvažnijih odrednica za razvoj neslužbenog gospodarstva, dok su mogućnosti kupovine usluga pruženih NR-om raznovrsnije u većim gradovima nego u manjim ruralnim zajednicama.

Što se tiče strukture roba i usluga na sivom tržištu, duhanski proizvodi jedna su od tri najvažnije stavke u svakom od sedam gospodarstava zapadnog Balkana. Uz duhan najvažnije tržišne stavke koje isporučuje neslužbeni sektor su usluge održavanja kućanstva, građevinski radovi, popravak automobila i različite osobne usluge, kao što su frizerske ili kozmetičke usluge, dok su hrana, kozmetika, odjeća i obuća stavke koje su važne samo u nekolicini gospodarstava.

Anketom se pomoću dva pitanja ispituje ponuda NR-a:

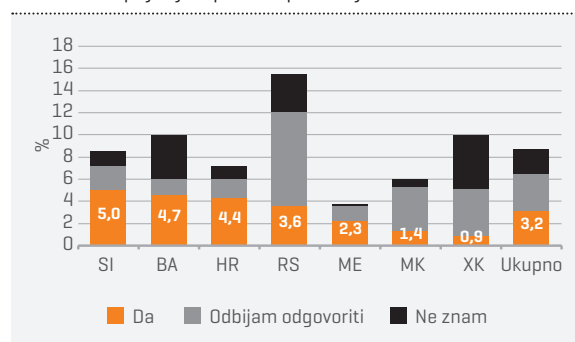
- Skriveni dohodak ili redovni zaposlenici: „Ponekad poslodavci preferiraju platiti cijelu ili dio redovne plaće, naknade za dodatni posao ili prekovremeni rad u gotovini i bez prijave poreza ili plaćanja doprinosa za socijalno osiguranje. Je li vam poslodavac u posljednjih 12 mjeseci na taj način isplaćivao cijeli ili dio dohotka?“ (slika 5.2.)
- Skriveni dohodak ostvaren dodatnim zaposlenjem: „Jeste li se u posljednjih 12 mjeseci uz redovni posao/djelatnost bavili i nekim drugim neprijavljenim aktivnostima za koje ste plaćeni u novcu ili u naravi“ (slika 5.3.)

Slika 5.2. Postotak redovnih zaposlenika koji primaju dohodak manji od prijavljenog

Izvor: Anketni podaci.

Slika 5.3. Raspodjela odgovora na pitanja o naknadi za dodatni neprijavljeni posao isplaćen u novcu ili naravi

Izvor: Anketni podaci.

Jedna od trideset odraslih osoba u regiji izjavila je da obavlja neprijavljeni rad, bilo kao dodatni posao u slučaju redovno zaposlenih, bilo kao neprijavljeni posao u slučaju ostatka stanovništva. Raširenost te vrste NR-a najintenzivnija je u Sloveniji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, u kojima je četiri do pet posto odraslih ispitanika izjavilo da obavlja dodatnu poslovnu aktivnost. Visok postotak pojedinaca u Srbiji, Sjevernoj Makedoniji, Bosni i Hercegovini te Kosovu koji su odbili odgovoriti na pitanje ili čiji je odgovor bio „ne znam“ može ukazivati na mogućnost da određeni postotak ispitanika nije bio voljan dati iskren odgovor. NR-om se bavi veći postotak muškog stanovništva nego ženskog stanovništva u Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. U Srbiji, Sjevernoj Makedoniji te na Kosovu postotak ženskog stanovništva nešto je viši, ali razlika nije statistički značajna kad se uključi pogreška pri uzorkovanju [tablica 5.2.].

Tablica 5.2. Socio-ekonomska struktura osoba s dodatnim neprijavljenim zaposlenjem, u %

	Hrvatska	Slovenija	Bosna i Hercegovina	Srbija	Crna Gora	Sjeverna Makedonija	Kosovo	Zapadni Balkan, svi ispitanici
SVI ISPITANICI	4,4	5,0	4,7	3,6	2,3	1,4	0,9	3,2
SPOL								
Muškarci	5,7	6,5	5,7	3,5	3,0	1,3	0,8	3,8
Žene	3,2	3,5	3,7	3,8	1,5	1,4	1,0	2,6
DOB								
18-24	9,7	10,9	4,2	3,9	3,6	2,7	1,1	4,8
25-34	6,2	10,6	5,8	7,7	5,0	2,5	2,2	5,4
35-44	6,7	6,6	5,4	4,1	2,9	1,1	0,6	3,7
45-54	3,3	2,4	5,5	3,7	2,5	1,1	0,4	2,7
55-64	3,0	3,2	4,3	2,1	0,7	0,4	0,4	2,1
65+	0,8	1,6	2,6	1,3	0,2	0,4	0,0	1,0
OBRAZOVANJE								
Osnovno obrazovanje ili niže	2,7	2,0	1,8	3,1	0,7	1,5	0,0	1,1
Srednjoškolsko obrazovanje	4,9	5,0	4,7	3,1	2,5	1,1	1,7	3,3
Visoko, sveučilišno ili više obrazovanje	3,9	5,4	5,9	5,2	1,8	1,9	1,6	4,0
RAZINA DOHOTKA								
Ispodprosječna	3,9	5,1	1,6	4,5	1,8	1,3	1,6	2,9
Prosječna	4,2	4,5	4,7	3,3	2,5	1,5	0,4	3,2
Iznadprosječna	6,8	6,5	6,9	3,9	2,3	2,5	0,0	5,1
VELIČINA NASELJA								
Do 2.000	2,9	4,8	4,1	2,0	2,7	1,4	1,3	2,8
2.001-10.000	4,9	4,5	6,8	3,7	1,8	1,2	0,0	3,6
10.001-100.000	5,7	5,8	7,4	3,9	1,2	1,4	0,1	3,3
Više od 100.000	5,2	5,8	1,0	4,8	2,9	1,4	0,0	3,4

Izvor: Anketni podaci.

U većini zemalja zapadnog Balkana postoji jasna pozitivna korelacija između razine obrazovanja i sklonosti obavljanju NR-a. Čini se da su obrazovane osobe, koje lakše mogu pronaći dodatno neprijavljeno zaposlenje, sklonije strukturi neslužbenog gospodarstva. Imajući na umu uvjete na tržištu rada i nisku razinu zaštite radnih prava, osobe s nižom razinom obrazovanja koje su redovno zaposlene u trgovini, građevinarstvu, ugostiteljstvu ili drugim radno-intenzivnim industrijama često rade više od osam sati na dan za redovnu plaću i obično nemaju ni slobodnog vremena niti energije za dodatni posao. Za razliku od prethodnih studija u kojima je otkriveno da neprijavljeni rad obično služi za ublažavanje posljedica slabijeg imovinskog stanja, ovi rezultati ankete pokazuju da je u većini ispitanih gospodarstava veća vjerojatnost da će se neprijavljenim radom baviti osobe s višim razinama obrazovanja i iznadprosječnim dohotkom.

Uz informacije o sudjelovanju u ponudi i potražnji NR-a, kao što je prikazano na slikama 5.2. do 5.4., anketa je dala i dodatne informacije o iznosima potrošenima na robu i usluge iz sektora neprijavljenoga rada, postotku dohotka od rada koji su redovni zaposlenici ostvarili bez prijave poreznim vlastima i iznosu naknade primljene za dodatno neprijavljeno zaposlenje. Kako bismo relativne pokazatelje pretvorili u ukupni prihod ostvaren NR-om, korišten je niz službenih makroekonomskih pokazatelja, a koji su uključivali ukupan broj odraslog stanovništva, broj zaposlenika, ukupni iznos plaća, stope poreza na dohodak i doprinosa te podatke o nacionalnim računima.

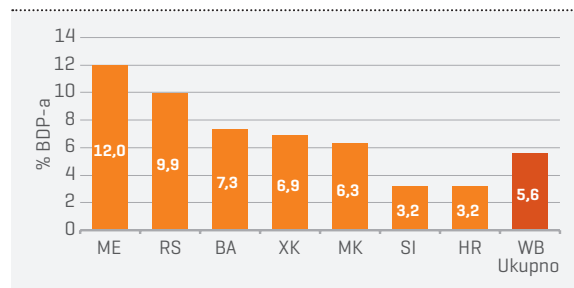
Pitanje o osobnom iskustvu s NR-om povezano je s tradicionalnim konceptom društvene (ne)poželjnosti. Osoba može odbiti odgovoriti ako smatra da bi iskren odgovor bio društveno neprihvatljiv ili nepoželjan [Tourangeau i Yan, (2007). Leeuw i Hox (2008) sugeriraju

da način tretmana podataka koji nedostaju ovisi o njihovoj nasumičnosti. Ako je osoba odbila odgovoriti na pitanje, veća je vjerojatnost da se takva osoba bavi nego da se ne bavi neprijavljenim radom. Procjene stvarnog udjela sudjelovanja u ponudi odnosno potražnji neprijavljenog rada stoga se zasnivaju na sljedećim pretpostavkama:

- dvije trećine ispitanika koji odbiju odgovoriti aktivni su u sektoru NR-a [tj. vjerojatnost da je osoba iz skupine ispitanika koji su odbili odgovoriti sudjelovala u NR-u je 66,6 posto] i
- jedna trećina osoba čiji je odgovor bio „ne znam” aktivna je u sektoru NR-a [tj. vjerojatnost da je osoba iz skupine ispitanika čiji je odgovor bio „ne znam” sudjelovala u NR-u je 33,3 posto].

Procjenjuje se da ukupni prihod ostvaren NR-om u regiji iznosi više od 9 milijardi eura i u prosjeku 6,7 posto bruto dodane vrijednosti (BDV) ili 5,6 posto BDP-a (slika 5.4.). Procjenjuje se da se najviši udio prihoda od NR-a u bruto dodanoj vrijednosti može pronaći u Crnoj Gori (14,5 posto) i Srbiji (12,1 posto). S druge strane, procjenjuje se da razvijenija gospodarstva, Slovenija i Hrvatska, imaju najniži udio NR-a, malo manje od četiri posto službenog BDV-a (tablica 5.3.).

Slika 5.4. Ukupni prihod povezan s NR-om

Izvor: Izračun autora temeljen na anketi.

5.3. Neslužbeno gospodarstvo na zapadnom Balkanu na temelju kombinacije MIMIC modela i Eurostatovog pristupa

MIMIC model smatra se posebnom vrstom strukturalnog modeliranja, a prvenstveno se koristi u istraživanjima u području društvenih znanosti te u psihometriji. Teorijska pozadina i primjena metode u ekonomskim studijama posebno onima povezanim s neslužbenim gospodarstvom, detaljno su opisani u nizu prethodnih studija koje su proveli Schneider i sur. [potpuni popis prethodnih studija dostupan je u Medina i Schneider, 2018]. Glavna svrha MIMIC modela je ispitati utjecaj skupa egzogenih uzročno-posljedičnih varijabli na neslužbeno

Tablica 5.3. Ukupni prihod ostvaren NR-om, u milijunima EUR

	Hrvatska	Slovenija	Bosna i Hercegovina	Srbija	Crna Gora	Sjeverna Makedonija	Kosovo	Ukupno zapadni Balkan
Neto plaća na ruke koju primaju redovni zaposlenici	476,35	364,61	446,74	1.161,67	91,39	265,02	104,42	2.910,19
Naknada za neprijavljeno dodatno zaposlenje	569,92	495,46	301,63	1.194,30	192,25	191,75	215,31	3.160,61
Prihod koji su zadržali proizvođači povezan s utajom poreza na dohodak i doprinosa socijalnog osiguranja	322,70	377,89	207,78	752,14	125,83	100,30	41,44	1.928,07
Prihod koji su zadržali proizvođači koji je povezan s utajom poreza na proizvode	219,12	134,72	155,52	552,41	64,66	74,42	82,97	1.283,82
Ukupni prihod od NR-a	1.588,09	1.372,68	1.111,66	3.660,52	474,12	631,49	444,13	9.282,68
Prihod od NR-a, u % bruto dodane vrijednosti	3,9	3,7	8,6	12,1	14,5	7,2	8,6	6,7
Prihod od NR-a, u % BDP-a	3,2	3,2	7,3	9,9	12,0	6,3	6,9	5,6

Napomena: U smislu terminologije Eurostata, prihod od NR-a procijenjen anketnim pristupom uključuje smo N1 i N6 vrstu nezabilježanih gospodarskih aktivnosti (neprijavljeni proizvođači i namjerno pogrešno specficiranje prihoda).

Izvor: Izračun autora temeljen na anketi.

gospodarstvo, koje se tretira kao latentna neopažena varijabla. Modelom se istovremeno ispituje učinak neslužbenog gospodarstva na skup makroekonomskih pokazatelja. Rezultati MIMIC modela obično potvrđuju intuitivna očekivanja ne samo u trendovima, već i u relativnom položaju određenog gospodarstva u smislu veličine neslužbenog gospodarstva:

- Ako se povećavaju državni rashodi, očekuje se da će rasti i neslužbeno gospodarstvo i obrnuto; veći udio NG-a očekuje se u gospodarstvima s većim poreznim opterećenjem;
- Poboljšani institucionalni okvir smanjuje veličinu NG-a; očekuje se da će gospodarstva s boljim institucionalnim okvirom imati NG manje veličine;
- Ekonomski razvoj smanjuje neslužbeno gospodarstvo: NG manje veličine očekuje se u razvijenijim gospodarstvima;
- Bolja situacija na tržištu rada smanjuje spremnost ljudi na neprijavljeni rad; očekuje se da će NG biti veći u gospodarstvima s visokom stopom nezaposlenosti.

Parametri procijenjeni MIMIC modelom analitički su alat za izražavanje intuitivnih očekivanja, utemeljenih na uzrocima i pokazateljima u samo jednoj sintetičnoj mjeri, ponderiranjem procijenjene važnosti svake varijable za koju se pretpostavlja da uzrokuje NG. Parametri MIMIC modela procijenjeni su za razdoblje od 2001. do 2017., a model uključuje 19 novih država članica i gospodarstva zapadnog Balkana (13 država članica koje su se pridružile EU-u 2004.,

2007. i 2013., plus Albanija, Bosna i Hercegovina, Sjeverna Makedonija, Kosovo, Crna Gora i Srbija). Iznos državnih rashoda, BDP po glavi stanovnika (konstantna cijena u USD iz 2010.), stopa nezaposlenosti, otvorenost trgovini i vladavina prava smatraju se značajnim čimbenicima u objašnjenju trenda NG-a. Indeksi dobiveni MIMIC modelom pretvoreni su u apsolutne vrijednosti uporabom referentne vrijednosti za skup novih država članica na osnovi Eurostatovog pristupa.¹⁴ Rezultati MIMIC modela, izraženi kao udio neslužbenog gospodarstva u BDP-u, prikazani su u tablici 5.4. i na slici 5.5.

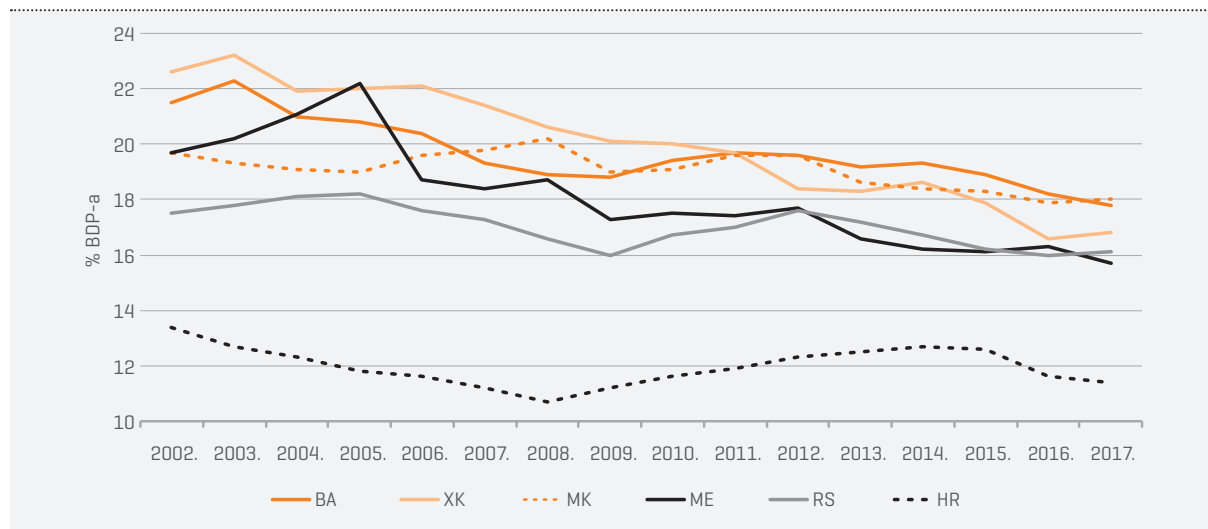
Procjenjuje se da se neslužbeno gospodarstvo u svim zemljama zapadnog Balkana smanjuje u usporedbi s početkom stoljeća. Poboljšanja institucionalnog okvira, gospodarski razvoj i bolje funkcioniranje tržišta rada pridonijeli su prijelazu neprijavljenih proizvođača u službeni sektor. U većini se gospodarstava NG smanjio u razdoblju između 2002. i 2009., a onda je globalna kriza preokrenula trend. Intenzitet i trajanje gospodarske recesije bili su različiti u zemljama zapadnog Balkana. Općenito, silazna faza gospodarskog ciklusa djelomično je kompenzirana rastom skrivenog gospodarstva. Dok je u nekim gospodarstvima ubrzo nakon 2010. ponovno uspostavljen pozitivan rast, hrvatsko je gospodarstvo stagniralo od 2014. te bi se rast skrivenog gospodarstva mogao protumačiti kao prilagodba ekonomskih jedinica lošoj gospodarskoj situaciji. U posljednjem su razdoblju sva gospodarstva zapadnog Balkana poboljšala svoje institucionalne okvire u procesu usklađivanja sa zakonodavstvom EU-a što je, zajedno sa stabilnim gospodarskim izgledima, dovelo do smanjenja trenda NG-a. Međutim, u prosjeku se očekuje da će neslužbeno gospodarstvo na zapadnom Balkanu

Tablica 5.4. Procjena neslužbenog gospodarstva u gospodarstvima zapadnog Balkana utemeljena na kombinaciji MIMIC modela i Eurostatovog pristupa, ne uključujući nezakonite aktivnosti, u postotku BDP-a

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	Prosjek (2002. – 2017.)	Razlika 2017. – 2002.
Bosna i Hercegovina	21,5	22,3	21,0	20,8	20,4	19,3	18,9	18,8	19,4	19,7	19,6	19,2	19,3	18,9	18,2	17,8	19,7	-3,7
Hrvatska	13,4	12,7	12,3	11,8	11,6	11,2	10,7	11,2	11,6	11,9	12,3	12,5	12,7	12,6	11,6	11,4	12,0	-2,0
Kosovo	22,6	23,2	21,9	22,0	22,1	21,4	20,6	20,1	20,0	19,7	18,4	18,3	18,6	17,9	16,6	16,8	20,0	-5,7
Makedonija	19,7	19,3	19,1	19,0	19,6	19,8	20,2	19,0	19,1	19,6	19,6	18,6	18,4	18,3	17,9	18,0	19,1	-1,8
Crna Gora	19,7	20,2	21,1	22,2	18,7	18,4	18,7	17,3	17,5	17,4	17,7	16,6	16,2	16,1	16,3	15,7	18,1	-3,9
Srbija	17,5	17,8	18,1	18,2	17,6	17,3	16,6	16,0	16,7	17,0	17,6	17,2	16,7	16,2	16,0	16,1	17,0	-1,4
Slovenija	7,6	7,4	7,4	7,6	7,3	6,5	6,1	6,8	7,7	8,2	8,8	8,9	8,3	8,1	7,6	7,2	7,6	-0,3
Prosjek	17,4	17,6	17,3	17,4	16,8	16,3	16,0	15,6	16,0	16,2	16,3	15,9	15,7	15,4	14,9	14,7	16,2	-2,7

¹⁴ Nezabilježene gospodarske aktivnosti (isključujući nezakonite aktivnosti) u pet novih država članica u prosjeku čine 11,5 posto BDP-a.

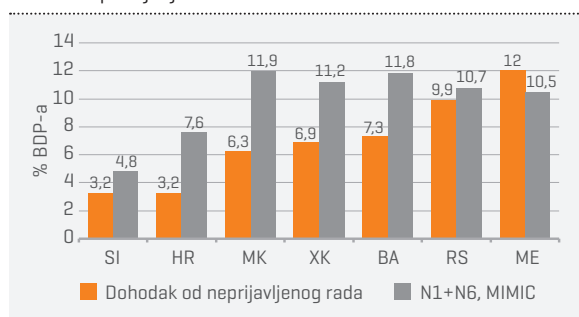
Slika 5.5. Procjena neslužbenog gospodarstva, ne uključujući nezakonite aktivnosti, za gospodarstva zapadnog Balkana

[mjereno kao udio u BDP-u] biti skoro 50 posto veće u usporedbi s novim državama članicama koje su korištene kao mjerilo u toj usporedbi.

iskreno odgovarali na pitanja o svojem sudjelovanju u skrivenim aktivnostima.

Slika 5.6. Usporedba neprijavljenog dohotka na osnovi rezultata ankete i neprijavljenih gospodarskih aktivnosti procijenjenih MIMIC* modelom

Napomena: * Na osnovi rezultata Eurostatovog pristupa za druge nove države članice, pretpostavlja se da neprijavljene gospodarske aktivnosti (N1+N6) čine 63,3 posto ukupnog neslužbenog gospodarstva (bez nezakonitih aktivnosti).

Izvor: Izračun autora.

Slika 5.6. uspoređuje procjene NR-a na temelju rezultata ankete i MIMIC modela. MIMIC model pokazuje da je veličina neprijavljenih gospodarskih aktivnosti skoro dvostruko veća od veličine neprijavljenih gospodarskih aktivnosti procijenjenih na osnovi rezultata ankete u svakom gospodarstvu zapadnog Balkana, osim onome Crne Gore. Čini se da su ispitanici iz Crne Gore nerado

5.4. Krijumčarenje duhana i druge nezakonite aktivnosti

Definicija neslužbenog gospodarstva ne uključuje nezakonite aktivnosti [Schneider i Buehn, 2016] koje je, stoga, potrebno zasebno procijeniti. Procjena dodane vrijednosti nezakonitih aktivnosti zasniva se na rezultatima naše ankete o krijumčarenju duhana i prethodnim studijama o drugim vrstama nezakonitog prihoda u zemljama zapadnog Balkana [Blades, 2011]. Anketni podaci o uporabi duhana daju informacije o duhanskim proizvodima kupljenima na sivom tržištu. Kupci duhanskih proizvoda upitani su kupuju li obično te proizvode u zemlji ili u inozemstvu te kupuju li ih na regularnom ili sivom tržištu. Ljudi koji žive u blizini međunarodnih granica ponekad zbog nižih poreza kupuju duhanske proizvode za osobnu potrošnju u susjednoj zemlji. To se, općenito, ne bi trebalo smatrati nezakonitom transakcijom. Nacionalno zakonodavstvo obično dozvoljava uvoz ograničenih količina proizvoda za osobnu potrošnju.

S druge strane, skriveni uvoz duhanskih proizvoda radi preprodaje po višim cijenama treba se smatrati nezakonitom aktivnošću. To može biti aktivnost manjih razmjera u obliku snabdijevanja prijatelja i poznanika. Ozbiljniji oblik nezakonitog snabdijevanja duhanom

povezan je s organiziranom distribucijom proizvoda na ulici ili na crno.

Procijenjena veličina sivog tržišta duhana temelji se na rezultatima ankete koja daje podatke o učestalosti pušenja te o količinama i vrijednostima koje se obično kupuju na sivom tržištu. Jedinica trgovačke marže povezana s krijumčarenjem duhana procjenjuje se kao razlika između cijena ostvarenih na sivom tržištu i jedinične cijene proizvođača (ili uvozne cijene u slučaju uvezenog duhana) na lokalnom tržištu.

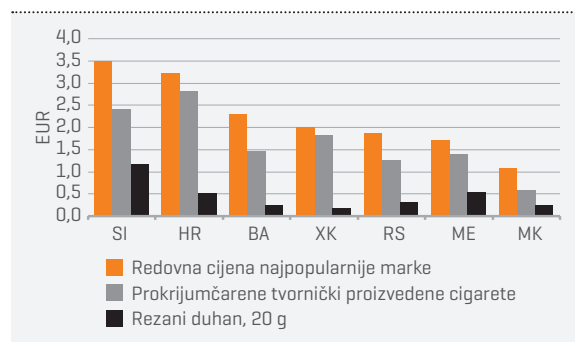
Hrvatska i Slovenija primjenjuju pravila EU-a o oporezivanju duhanskih proizvoda te je razina cijene značajno viša u usporedbi s drugim gospodarstvima zapadnog Balkana. Hrvati koji žive bliže granici s Bosnom i Hercegovinom ili Srbijom često idu na „šoping ture“ preko granice zbog značajnih razlika u cijeni ne samo duhanskih, već i drugih proizvoda koji podliježu visokim porezima kao što su naftni derivati ili alkohol.

Najvažniji pokazatelj intenziteta krijumčarenja duhana je udio pušača koji su izjavili da duhan obično kupuju na sivom tržištu [tablica 5.5.]. Najveći udio, čak i više od 20 posto, zabilježen je za Crnu Goru i Bosnu i Hercegovinu. S druge strane, samo 3 posto Slovenaca i 3,8 posto Makedonaca kupuje duhan na sivom tržištu. Viši životni standard i bolji institucionalni okvir objašnjavaju nisku sklonost kupnji duhana na sivom tržištu u Sloveniji. S druge strane, manje sivo tržište duhana u Makedoniji vjerojatno je povezano s najnižim cijenama duhana na regularnom tržištu na cijelom zapadnom Balkanu. Pušači koji obično kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu zamoljeni su za podatak o količini duhanskih proizvoda

koje kupuju i o iznosu novca koji za to potroše. Slika 5.7. prikazuje razlike u cijeni na regularnom i sivom tržištu duhana kao glavni čimbenik u širenju sivog tržišta.

Cijena kutije dvadeset prokrijumčarenih tvornički proizvedenih cigareta je 10 do čak 50 posto niža od redovne cijene najpopularnije robne marke. Jednaka količina rezanog duhana (očekuje se da se jedan gram rezanog duhana koristi za motanje jedne cigarete) deset je puta jeftinija od kutije kupljene na regularnom tržištu. Visok postotak pušača u gospodarstvima zapadnog Balkana koristi se rezanim duhanom kako bi kompenzirali visoke cijene uobičajenih tvornički proizvedenih cigareta.

Slika 5.7. Cijene duhanskih proizvoda na regularnom i sivom tržištu

Izvori: Svjetska zdravstvena organizacija (2017) za cijenu najpopularnije robne marke na regularnom tržištu i anketni podaci za cijene cigareta i rezanog duhana na sivom tržištu.

Na osnovi postotka pušača koji kupuju na sivom tržištu i cijena prokrijumčarenih tvornički proizvedenih cigareta i rezanog duhana moguće je procijeniti ukupne izdatke

Tablica 5.5. Rezultati ankete o sklonosti kupovanja duhanskih proizvoda na sivom tržištu

	Hrvatska	Slovenija	Bosna i Hercegovina	Srbija	Crna Gora	Sjeverna Makedonija	Kosovo
Raširenost pušenja, u % odraslog stanovništva	32,5	24,5	42,6	36,8	37,7	38,8	40,9
Količina duhanskih proizvoda obično konzumiranih u jednom danu							
Tvornički proizvedene cigarete	14,5	11,9	13,6	16,9	18,8	18,2	21,4
Rezani duhan koji motam ili kojima sam punim cigarete	16,2	10,5	16,4	19,0	21,6	20,2	8,7
Udio pušača koji obično kupuju duhan u inozemstvu, u %	7,2	5,7	1,3	0,3	0,0	0,0	0,1
Udio pušača koji obično kupuju duhan na sivom tržištu, u %	7,6	3,3	20,3	6,5	27,9	3,8	6,3

Izvor: Anketni podaci.

Tablica 5.6. Procjena nezakonitog prihoda ostvarenog krijumčarenjem duhana

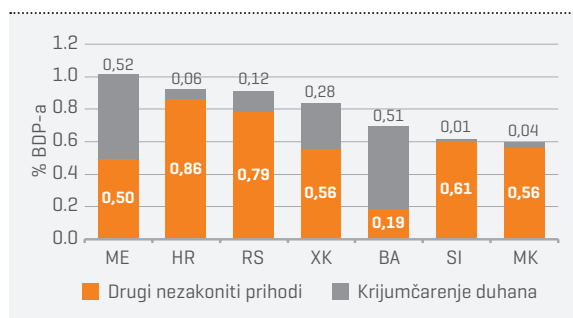
	Hrvatska	Slovenija	Bosna i Hercegovina	Srbija	Crna Gora	Sjeverna Makedonija	Kosovo	Ukupno zapadni Balkan
Izdaci za duhanske proizvode na sivom tržištu, u milijunima eura	39,75	7,21	96,67	56,21	25,52	4,63	22,42	252,41
Međufazna potrošnja (20% prihoda), u milijunima eura	7,95	1,44	19,33	11,24	5,11	0,93	4,49	50,48
Bruto dodana vrijednost, u milijunima eura	31,80	5,77	77,33	44,97	20,42	3,71	17,94	201,93
BDV povezan s krijumčarenjem duhana, u % BDP-a	0,06	0,01	0,51	0,12	0,52	0,04	0,28	0,22

Izvor: Izračun autora temeljen na rezultatima ankete.

na sivom tržištu. Proizvođačke ili uvozne cijene cigareta (bez poreza) obično čine tek deset posto maloprodajne tržišne cijene, a razlika između cijena naplaćenih na sivom tržištu i cijena proizvođača predstavlja nezakonitu trgovačku maržu koju zadržava krijumčar. Bruto dodana vrijednost povezana s krijumčarenjem duhana zasniva se na pretpostavci da ukupni troškovi duhana kupljenog za preprodaju na sivom tržištu i međufazna potrošnja (troškovi prijevoza i slični troškovi koje snose krijumčari) predstavljaju 20 posto prihoda ostvarenih krijumčarenjem. Tablica 5.6. predstavlja procjenu nezakonite dodane vrijednosti krijumčarenja duhana.

Procjenjuje se da na cijelom području zapadnog Balkana prihod ostvaren krijumčarenjem duhana iznosi više od 200 milijuna eura ili 0,22 posto BDP-a. U Bosni i Hercegovini te Crnoj Gori nezakonit prihod ostvaren krijumčarenjem duhana iznosi više od 0,5 posto BDP-a, dok je najniži postotak procijenjen u Sloveniji. Ukupni nezakoniti dohodak, uključujući procjene za drogu i prostituciju iz prethodnih studija kao i nezakonit prihod ostvaren krijumčarenjem duhana, prikazan je na slici 5.8. Procjene BDV-a povezanog s drugim nezakonitim aktivnostima (opojna sredstva, droga i ilegalna trgovina) nisu dostupne za Kosovo i Makedoniju u Blades [2011], dok se postotak za druga gospodarstva zapadnog Balkana koristi kao aproksimacija. Najveći postotak nezakonitog prihoda procijenjen je za Crnu Goru, s dominantnim udjelom krijumčarenja duhana. Najniži postotak nezakonite aktivnosti procijenjen je za Sloveniju i Makedoniju.

Slika 5.8. Procjena BDV-a povezanog s nezakonitim aktivnostima

Izvori: Izračun autora za krijumčarenje duhana; Blades [2011] za drugi nezakoniti prihod.

5.5. Negativni učinci krijumčarenja duhana na javne prihode i službeni sektor

5.5.1. Uloga krijumčarenja duhana u cjelokupnim državnim financijskim gubicima uzrokovanim neslužbenim gospodarstvom

Procjena neostvarenih državnih prihoda zbog postojanja neslužbenog gospodarstva temelji se na veličini neprijavljenih gospodarskih aktivnosti (N1+N6). Neprijavljene gospodarske aktivnosti uključuju poreze koji se u stvarnosti naplaćuju krajnjem kupcu, ali ih zadržava proizvođač i ne redistribuiraju se u proračun. Kao što je ranije definirano, ova vrsta utaje poreza odvija se isključivo bez suučesništva krajnjeg korisnika. Uz pasivnu utaju poreza (bez suučesništva), određeni dio državnih prihoda nije ostvaren zbog aktivne utaje poreza pri kojoj je krajnji korisnik svjestan činjenice da je cijena određenih roba ili usluga niža jer porezi nisu uključeni u ukupne troškove. Ukupna vrijednost utaje poreza u svakom od gospodarstava

zapadnog Balkana procjenjuje se primjenom koeficijenta poreznog opterećenja: prosječan omjer poreza na dohodak od rada i doprinosa socijalnog osiguranja na neto plaću i omjer neto poreza na proizvode i BDV-a u cjelokupnom gospodarstvu. Budući da se strukturna obilježja neslužbenog gospodarstva prvenstveno zasnivaju na anketi koja je provedena 2018., utaja poreza za 2017. procjenjuje se kao posljednja godina za koju su dostupni službeni podaci o nacionalnim računima. Porezno opterećenje razlikuje se među gospodarstvima te je stoga i udio utaje poreza u određenim gospodarstvima niže od udjela neprijavljenih gospodarskih aktivnosti. Primjerice, Kosovo ima nizak porez na dohodak od rada te je i vrijednost utaje poreza niža usprkos relativno širokom opsegu neprijavljenih gospodarskih aktivnosti.

Procjenjuje se da godišnji iznos utajenog poreza na cijelom području zapadnog Balkana iznosi približno 7,5 milijardi eura. U apsolutnom smislu, procjenjuje se da Hrvatska i Srbija imaju najvišu razinu utaje poreza. U relativnom smislu (kao udio službeno objavljenog BDP-a), utaja poreza najviša je u Bosni i Hercegovini te u Crnoj Gori (tablica 5.7.).

Uloga krijumčarenja duhana u cjelokupnoj utaji poreza razlikuje se među gospodarstvima zapadnog Balkana. Potrebno je naglasiti da postoji razlika između izbjegavanja plaćanja i utaje poreza. Dok se izbjegavanje plaćanja poreza može definirati kao zakonski dozvoljeni odbici ili postupci kojima se smanjuje porezno opterećenje, ali

koji nisu zabranjeni zakonom, utaja poreza povezana je s nezakonitim i namjernim pogrešnim izvještavanjem poreznih vlasti o gospodarskim aktivnostima. U kontekstu uporabe duhana, kad osoba kupuje proizvod na stranom tržištu zbog nižih cijena i nižih poreza, ali u količinama čiji je uvoz u domaće gospodarstvo dozvoljen u skladu s carinskim propisima, to treba tretirati kao zakonito izbjegavanje plaćanja poreza. Pušači ostvaruju uštede zbog nižih cijena, ali ne stvara se prihod na nacionalnim računima kao rezultat transakcije ove vrste. Međutim, kad su u pitanju makroekonomski učinci potencijalnog povećanja poreza na duhanske proizvode, oni bi trebali objasniti ne samo utaju poreza, već i izbjegavanje plaćanja poreza zbog prekogranične kupovine.

Ukupna vrijednost utaje poreza može se izračunati na osnovi rezultata naše ankete i strukture cijena na regularnom i na sivom tržištu. Negativni učinci krijumčarenja duhana u smislu nenaplaćenih poreza značajniji su od učinaka u smislu bruto dodane vrijednosti. U apsolutnim vrijednostima, nenaplaćeni porezi na duhan u regiji iznose više od 306 milijuna eura na godinu. Najviši iznos nenaplaćenih poreza na duhan zabilježen je u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj, gdje zbog utaje ili izbjegavanja plaćanja poreza nije naplaćeno više od 100 milijuna eura poreza na duhan. U relativnom smislu, **udio nenaplaćenih poreza na duhan u cjelokupnoj utaji poreza najviši je u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Hrvatskoj.** Pristupačnije cijena duhana u Makedoniji objašnjenje su za relativno malu utaju poreza na duhan u toj zemlji (tablica 5.8.).

Tablica 5.7. Procjena utaje poreza u 2017., u milijunima eura

	Hrvatska	Slovenija	Bosna i Hercegovina	Srbija	Crna Gora	Sjeverna Makedonija	Kosovo	Ukupno zapadni Balkan
Utaja poreza bez suučesništva/pasivna utaja poreza	1.269	773	590	1.403	191	332	201	4.758
Porezi na dohodak od rada	756	570	338	809	126	191	67	2.855
Porezi na proizvode	513	203	253	594	65	141	134	1.903
Utaja poreza uz suučesništvo/aktivna utaja poreza	546	520	592	590	100	325	13	2.686
Porezi na dohodak od rada i doprinosi socijalnog osiguranja	378	442	524	469	79	305	12	2.210
Porezi na proizvode	168	78	68	121	21	20	1	477
Ukupna utaja poreza	1.816	1.293	1.182	1.993	290	657	214	7.445
Utaja poreza, u % BDP-a	3,7	3,0	7,7	5,4	7,3	6,5	3,3	4,5

Izvor: Izračun autora.

Tablica 5.8. Nenaplaćeni porezi na duhan zbog utaje ili izbjegavanja plaćanja poreza

	Hrvatska	Slovenija	Bosna i Hercegovina	Srbija	Crna Gora	Sjeverna Makedonija	Kosovo
Iznos utajenog poreza zbog krijumčarenja duhana, u milijunima eura	59,22	8,55	129,07	64,72	23,28	6,24	15,69
PDV	15,34	1,96	22,20	13,91	4,97	1,34	3,83
Trošarine	43,88	6,59	105,19	50,81	18,31	4,90	11,10
Uvozne carine			1,68				0,77
Nenaplaćeni porezi zbog prekogranične kupovine, u milijunima eura	60,83	15,40	8,55	2,72			0,13
PDV	15,76	3,53	1,47	0,58			0,03
Trošarine	45,07	11,87	6,96	2,13			0,09
Uvozne carine			0,11				0,01
Ukupni nenaplaćeni porezi na duhan, u milijunima eura	120,04	23,95	137,62	67,43	23,28	6,24	15,82
PDV	31,10	5,49	23,67	14,49	4,97	1,34	3,86
Trošarine	88,95	18,46	112,15	52,94	18,31	4,90	11,20
Uvozne carine			1,80				0,77
Ukupni nenaplaćeni porezi na duhan, u % BDP-a	0,2	0,1	0,9	0,2	0,6	0,1	0,2
Ukupni nenaplaćeni porezi na duhan, kao udio u ukupnoj utaji poreza, u %	6,6	1,9	11,6	3,4	8,0	1,0	7,4

Izvor: Izračun autora.

5.5.2. Negativan utjecaj krijumčarenja duhana na službeni sektor

Razvoj sivog tržišta duhana negativno utječe na službene proizvođače i distributere duhanskih proizvoda. Smanjena potražnja za duhanom službenih proizvođača neizravno utječe na djelatnosti svih tuzemnih aktera uključenih u lanac dodane vrijednosti duhanske industrije. Ukupni multiplikativni učinci, koji uključuju izravne, neizravne i inducirane učinke, mogu se procijeniti pomoću input-output (I-O) modela. **Izravni negativni učinci krijumčarenja duhana povezani su sa smanjenjem prihoda i radnih mjesta u duhanskoj industriji. Neizravno, krijumčarenje utječe na sve gospodarske sektore koji isporučuju robu i usluge potrebne za proizvodnju duhanskih proizvoda:** uzgajivače duhana, sušnice duhana, proizvođače filtara i papirnatih proizvoda, kemijsku industriju i mnoge druge dobavljače intermedijarnih roba i usluga. Društva koja surađuju s duhanskom industrijom također trebaju razne sirovine, energiju i druge ulazne stavke u svojim proizvodnim procesima. Negativni učinci sivog tržišta duhana stoga se ne zaustavljaju na izravnim dobavljačima duhanske industrije, već se prelijevaju na mnoge industrije uključene u cjelokupni lanac dodane vrijednosti.

Smanjenje prihoda u cijelom lancu dodane vrijednosti duhanske industrije zbog postojanja sivog tržišta duhana također smanjuje broj radnih mjesta u službenom sektoru i time utječe na kupovnu moć zaposlenika i njihovu potražnju za robom i uslugama široke potrošnje. Smanjena ekonomska aktivnost u trgovačkim društvima koja proizvode robu i usluge koje obično kupuju krajnji potrošači definira se kao inducirani učinak. Razvoj sivog tržišta duhana smanjuje porezne prihode, a time i opseg i kvalitetu državnih usluga. Porast državne potrošnje financiran dodatnim porezima prikupljenima eliminacijom sivog tržišta duhana mogao bi izazvati multiplikativne gospodarske učinke.

Ukupni učinci sivog tržišta duhana na službene proizvođače procjenjuju se primjenom standardnog I-O modela. Procijenjena vrijednost sivog tržišta duhana tretira se kao smanjenje krajnje potražnje za duhanom u službenom sektoru. Izrađena je procjena učinaka samo na hrvatsko gospodarstvo zbog nedostatka službene input-output tablice odnosno zbog drugih ograničenih podataka za druge zemlje zapadnog Balkana. Procjene za Hrvatsku, međutim, izražene su u relativnom smislu, odnosno kao negativni učinci koje je induciralo 1.000 pušača opskrbljenih neregularnim kanalima (zadnji red tablice 5.9.).

Tablica 5.9. Ukupni negativni učinci sivog tržišta duhana na službeni sektor u Hrvatskoj u 2017.

Smanjenje gospodarske aktivnosti	Output	Bruto dodana vrijednost	Radna mjesta
	U milijunima kuna		Broj radnih mjesta, godišnji ekvivalent
Proizvođači duhana	105,38	35,22	80
Distributeri	158,07	77,36	739
Dobavljači intermedijarnih ulaznih elemenata	136,90	60,75	384
Lanac ukupne dodane vrijednosti proizvođača duhana	400,36	173,34	1.203
Učinci smanjenih državnih usluga	2.050,58	1.136,97	6.448
Ukupni negativni gospodarski učinci	2.450,93	1.310,30	7.652
Negativni učinci, u milijunima eura	329,83	176,33	-
Negativni učinci, u % ukupnog hrvatskog gospodarstva	0,43	0,44	0,48
Učinci koje inducira 1.000 pušača koji kupuju duhanske proizvode na sivom tržištu		1,072 milijuna eura	47 radnih mjesta na godišnjoj razini

Izvor: Izračun autora.

Prema procjenama, krijumčarenje duhana smanjuje hrvatsku bruto dodanu vrijednost za 0,44 posto i zaposlenost za 0,48 posto. Ukupni učinci smanjenog volumena državnih usluga zbog izbjegavanja plaćanja poreza na duhan znatno su viši od izravnih učinaka na proizvođače i distributere duhana. Eliminiranjem sivog tržišta duhana potaknulo bi se otvaranje više od 7.500 radnih mjesta u hrvatskom gospodarstvu. Moglo bi se zaključiti da su ekonomski troškovi koje snose službene jedinice značajno viši od prihoda koji ostvaruju nezakoniti distributeri duhanskih proizvoda. Tisuću pušača koji duhanske proizvode kupuju na sivom tržištu smanjuju službenu bruto dodanu vrijednost za više od 1 milijun eura te uzrokuju gubitak oko 50 radnih mjesta na godišnjoj razini.

Ako se u obzir uzmu neizravni i inducirani učinci, procjenjuje se da negativni učinci koji pogađaju izravno proizvođače predstavljaju samo jedan posto od ukupnog broja izgubljenih radnih mjesta u Hrvatskoj ili tri posto

smanjenog BDV-a. Sivo tržište duhana prouzrokovalo je najsnažnije negativne učinke na javni sektor. Zanimljivo je primijetiti da je zbog razlika u produktivnosti radne snage sivo tržište duhana induciralo snažnije negativne učinke na smanjenje radnih mjesta u poljoprivredi nego na proizvođače konačnih duhanskih proizvoda (tablica 5.10.).

Tablica 5.10: Struktura negativnih učinaka sivog tržišta duhana na službene hrvatske sektore

Učinci po industriji	Bruto dodana vrijednost, u milijunima kuna	Zaposlenost, broj radnih mjesta, godišnji ekvivalent
Duhanska industrija	35,22	80
Distributeri duhanskih proizvoda	77,36	739
Poljoprivreda	11,99	131
Industrija	34,42	168
Privatne usluge	119,12	574
Javne usluge	1.032,19	5.960
Ukupno	1.310,30	7.652

Izvor: Izračun autora.

6. Zaključci i preporuke

Iako može biti teško kvantificirati ilegalnu trgovinu duhanskim proizvodima na zapadnom Balkanu, ova studija pokazuje da analiza iskustva pušača koji kupuju duhan na sivom tržištu i istraživanje stavova građana može pomoći u stvaranju jasnije slike o uzorcima ilegalnih duhanskih tokova. Cilj analize ponuđene u ovom izvješću nije rangirati zemlje, već pomoći u razumijevanju složenih aktivnosti na sivom tržištu duhana u regiji. Svaka zemlja, međutim, ima svoje specifičnosti i ne postoje preporuke mjera politike za suzbijanje ilegalne trgovine duhanom koje bi svima odgovarale.

Politika oporezivanja duhana i trošarina tema je koja se ističe u svim studijama koje istražuju ilegalnu trgovinu duhanom. Ova studija ne daje jednoznačan odgovor o učincima različitih scenarija promjene cijena jer javni podaci nisu dostupni, a jedna od glavnih preporuka ove studije je uspostaviti bazu podataka za čvrste mjere politike.

Međutim, rezultati ove sveobuhvatne ankete pružaju činjenice utemeljene na dokazima koje daju jasniju sliku problema sivog tržišta duhana u regiji. Prvo, anketa pokazuje da u prosjeku 11 posto pušača kupuje cigarete i rezani duhan na sivom tržištu. U Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini – zemljama u kojima oko 40 posto odraslog stanovništva puši – svaki peti pušač kupuje na sivom tržištu. Primjerice u Hrvatskoj, u kojoj relativno skroman udio pušača kupuje na sivom tržištu (manje od osam posto), ukupni broj hrvatskih potrošača na sivom tržištu duhana iznosi približno 88.000. Stoga je dio stanovništva na koji trebaju biti usmjerene mjere politike značajan.

Pušači koji kupuju duhan na sivom tržištu ponašaju se u skladu s tržišnim načelima. Duhanski proizvodi na sivom tržištu su do deset puta jeftiniji od onih koji su legalni, cjenovno pristupačni i slobodno dostupni za svakodnevnu kupnju. Transakcije na sivom tržištu rijetko se sankcioniraju i obično se kažnjavaju samo prodavatelji, ali ne i kupci. Čini se da je zarada u ilegalnoj trgovini duhanom tako velika da krijumčarenje duhana nudi velike poticaje za nastavak tih aktivnosti usprkos riziku od počinjenja kaznenih djela. Pojačani napor carinske kontrole u sprječavanju većih krijumčarskih aktivnosti dali su ohrabrujuće rezultate, barem u Hrvatskoj. Promidžba uspješnih akcija u medijima povećala bi javnu svijest o negativnim učincima ilegalne trgovine. U svakom izvješću o akcijama carinskih vlasti i policije trebalo bi spomenuti

tržišnu vrijednost zaplijenjenog duhana i iznos poreza i trošarina koji je trebao biti plaćen na taj duhan. Uz strože carinske kontrole, nadzor takozvanih „zelenih ruta“ i češće policijske akcije usmjerene na ilegalne tvornice duhana moguće je smanjiti opskrbu sivog tržišta duhanskim proizvodima.

Najproblematičniji pušači su oni kupci koji vjeruju da nema ništa pogrešnog u kupovini na sivom tržištu i koje ne zabrinjava kvaliteta ilegalnih proizvoda. U nekim slučajevima bolje ocjene kvalitete duhanskih proizvoda na sivom tržištu mogu biti rezultat dostupnosti robnih marki cigareta koje inače ne bi bilo moguće kupiti na regularnom tržištu. Uistinu, cigarete za ilegalnu prodaju i drugi duhanski proizvodi proizvedeni u ilegalnim tvornicama nisu samo ekonomski problem sivog tržišta, već i značajan zdravstveni problem. Cigarete iz ilegalnih tvornica nisu kontrolirane, nepoznatog su porijekla i stoga nepoznate kvalitete. Duhanski proizvodi prodaju se u improviziranom pakiranju, bez oznaka proizvođača, porijekla i kvalitete. Također, takve tvornice često ne udovoljavaju higijenskim standardima ili ne kontroliraju proizvode s obzirom na razne štetne sastojke koji se mogu pronaći u konačnom proizvodu, kao što su teški metali, pesticidi, itd. Rezani duhan proizveden na imanjima često sadržava perje peradi i životinjski otpad te se prodaje na ulici u otvorenim pakiranjima. Podaci o neprimjerenim sanitarnim uvjetima također mogu obeshrabriti neke pušače od kupovine ilegalnih proizvoda.

Iz ove studije proizlaze dvije glavne poruke. S obzirom na ponašanje i stvarna iskustva potrošača duhana sa sivog tržišta, što je očito iz rezultata ankete, pušači će nastaviti kupovati na sivom tržištu tako dugo dok ondje mogu pronaći duhanske proizvode po nižoj cijeni. Razlika u cijenama veća je u zemljama s višim trošarinama zbog usklađivanja s propisima EU-a pa pušači iz Hrvatske i Slovenije cigarete kupuju preko granice u Srbiji i Bosni i Hercegovini, ali ne nužno na sivom tržištu. Razlike u cijenama uzrokuju prekograničnu kupovinu kao i prekogranično krijumčarenje duhana. Budući da su ispitanici u anketi izjavili da su počeli kupovati nezakonito na sivom tržištu zbog povećanja cijena na regularnom tržištu i drugih ekonomskih razloga, može se pretpostaviti da bi daljnje povećanje poreza i cijena duhanskih proizvoda još više pušača gurnulo u nezakonitu zonu. Umjesto povećanih proračunskih prihoda, službena potrošnja pada i prihodi se smanjuju u apsolutnoj vrijednosti. Povećanje

poreza na duhan i usklađivanje trošarina trebalo bi uvesti postupno i podržati drugim mjerama za suzbijanje ilegalne trgovine duhanom. Uistinu, ono što je potrebno je pažljiva analiza scenarija promjena trošarina, a pouzdani podaci za te simulacije nedostaju u svim zemljama u regiji.

Ohrabrujući nalazi ove studije su pozitivna mišljenja opće javnosti o ključnim točkama borbe protiv ilegalne trgovine duhanom. Građani u cijeloj regiji dijele negativno mišljenje o sivom tržištu duhana, na koje gledaju kao na jedan od većih problema u svojim zemljama. Percepcija krijumčarenja duhana kao kriminalne aktivnosti, koja ide ruku pod ruku s drugim oblicima organiziranog kriminala, daje čvrstu osnovu za odlučnije represivne mjere. Ljudi su svjesni negativnih učinaka ilegalne trgovine duhanom u vidu gubitaka u državnom proračunu i značaja duhanskog sektora za nacionalna gospodarstva. Međutim, opća javnost nije tako dobro informirana o razini tih učinaka. S rastom sivog tržišta na gubitku su i legalni proizvođači duhana, jer se njihova prodaja smanjuje zbog smanjenje potražnje. To dovodi do smanjenja proizvodnje, kupovine duhana od uzgajivača, ali i do gubitka radnih mjesta. Značajni su i neizravni učinci na druge industrijske sektore i javne usluge, a te je učinke potrebno kvantificirati i jasno predstaviti javnosti.

Samo putem koordinirane suradnje između državnih vlasti svih zemalja smještenih na takozvanoj balkanskoj ruti, povećanih kontrola i znatno većih kazni sivo se tržište može smanjiti. Takve akcije trebaju uključivati sve zainteresirane sektore – unutarnje poslove, carinsku upravu, poreznu upravu, sudstvo, graničnu policiju i legalnu duhansku industriju. Štoviše, potrebno je uložiti napor u smanjenje potrošnje ilegalnih cigareta i duhana podizanjem svijesti među korisnicima ilegalnih duhanskih proizvoda te njihovim informiranjem o zdravstvenim rizicima i šteti za gospodarstvo.

Sivo tržište duhanskih proizvoda, Skoplje, travanj 2018.

Autorica: Maruška Vizek.

- Adda, J. i Cornaglia, F. [2006]. Taxes, cigarette consumption, and smoking intensity. *American Economic Review*, 96[4], 1013–1028.
- Agaku, I., Blecher, E., Filippidis, F., Omaduvie, U., Vozikis, A. i Vardavas, C. [2016]. Impact of cigarette price differences across the entire European Union on cross-border purchase of tobacco products among adult cigarette smokers. *Tobacco Control*, 25[3], 333–340. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2014-052015
- Ajmal, A. i Ian, V. [2015]. Tobacco tax and the illicit trade in tobacco products in New Zealand Tobacco. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 39[2], 116–120. doi: 10.1111/1753-6405.12389
- Aljinović Barać, Ž., Burnać, P., Markota, L.J., Rogošić, A., Šodan, S. i Vuko, T. [2018]. Research on economics of tobacco and tobacco taxation national study: Croatia. Split: Sveučilište u Splitu. Preuzeto s: <https://bib.irb.hr/datoteka/991106.Research20on20Economics20of20Tobacco20and20Tobacco20Taxation20CROATIA1.pdf>
- Aljinović Barać, Ž., Markota, L.J., Rogošić, A. i Vuko, T. [2018]. Tobacco taxation in Croatia – Comparison within EU context. *European Scientific Journal*, 59–73. doi: 10.19044/esj.2018.c5p5
- Allen, E. [2011]. The illicit trade in tobacco products and how to tackle it. *World Customs Journal*, 6[2], 121–130.
- Bajada, C. i Schneider, F. [2005]. The shadow economies of the Asia-Pacific. *Pacific Economic Review*, 10[3], 379–401. doi: 10.1111/j.1468-0106.2005.00280.x
- Bajo, A. i Jurinec, D. [2016]. Hrvatsko tržište duhana i trošarine na duhanske proizvode, u A. Stojanović i H. Šimović (ur.), *Aktualni problemi i izazovi razvoja financijskog sustava* (str. 121–141). Zagreb: Ekonomski fakultet.
- Balassa, B. [1965]. Trade liberalization and revealed comparative advantage. *Manchester School of Economic and Social Studies*, 33[2], 99–123.
- Baltagi, B. H. i Levin, D. [1986]. Estimating dynamic demand for cigarettes using panel data: The effects of bootlegging, taxation and advertising reconsidered. *Review of Economics and Statistics*, 68[1], 148–155.
- Beare, M. [2002]. Organized corporate criminality – Tobacco smuggling between Canada and the US. *Crime, Law and Social Change*, 37[3], 225–243.
- Beljo J., Herceg, N. i Nurkić, H. [2016]. Proizvodnja duhana u Bosni i Hercegovini – od blistave prošlosti do neizvjesne budućnosti, *Radovi poljoprivredno prehrambenog fakulteta Univerziteta u Sarajevu*, 66/2, 49–60. Preuzeto s: <https://www.cabdirect.org/cabdirect/FullTextPDF/2017/20173057249.pdf>
- Bhagwati, J. N. i Hansen, B. A. [1973]. Theoretical analysis of smuggling. *Quarterly Journal of Economics*, 87[2], 172–187.
- Bishop, J. [2018]. Does cigarette smuggling prop up smoking rates? *American Journal of Health Economics*, 4[1], 80–104. doi: 10.1162/ajhe_a_00094
- Blades, D. [2011]. Estimating value added of illegal production in the Western Balkan. *Review of Income and Wealth*, 57[1], 183–195.
- Breusch, T. [2005]. Estimating the underground economy using MIMIC models Econometrics, University Library of Munich, Germany. Preuzeto s: <https://econwpa.ub.uni-muenchen.de/econ-wp/em/papers/0507/0507003.pdf>
- Buturac, G. [2013]. Beyond the global recession: Mutual trade and economic convergence. *Ekonomski pregled*, 64[4], 303–326.
- Buturac, G. i Teodorović, I. [2012]. The impacts of the global recession on Southeast European countries. *Eastern European Economics*, 50[1], 78–97.
- Calderoni, F., Favarin, S., Ingrassi, O. i Smit, A. [2013]. *United Kingdom. The factbook on the illicit trade in tobacco products 1*. Trento: Transcrime – Joint Research Centre on Transnational Crime.
- Calderoni, F. [2014]. A new method for estimating the illicit cigarette market at the subnational level and its application to Italy. *Global Crime*, 15[1–2], 51–76.
- Calderoni, F., Brenner, A., Karayotova, M., Rotondi, M. i Zorč, M. [2016]. *The Eastern Balkan hub for illicit tobacco*. Milano: Transcrime – Research Centre on Transnational Crime.

Carinska uprava Republike Hrvatske. [2019, siječanj]. *Izvješće o radu carinske uprave za 2018. godinu*, Zagreb. Preuzeto s: <https://carina.gov.hr/UserDocsImages//6364//Godi%C5%A1nje%20izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20radu%202018.pdf>

Chaloupka, F. [1999]. Macro-social influences: The effects of prices and tobacco-control policies on the demand for tobacco products. *Nicotine & Tobacco Research*, 1[1], S105-S109. doi: 10.1080/14622299050011681

Chaloupka, F. i Warner, K.E. [2000]. The economics of smoking, u A. J. Culyer i J. P. Newhouse [Ur.], *Handbook of Health Economics* [Vol. 1, str. 1539-1672]. Elsevier.

Chiou, L. i Muehlegger, E. [2008]. Crossing the line: Direct estimation of cross-border cigarette sales and the effect on tax revenue. *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, 8[1], 1-41.

Coats, M. [1995]. A note on estimating cross-border effects of state cigarette taxes. *National Tax Journal*, 48[4], 573-584.

Coker, D. [2003]. Smoking may not only be hazardous to your health, but also to world political stability: The European Union's fight against cigarette smuggling rings that benefit terrorism. *European Journal of Crime, Criminal Law & Criminal Justice*, 11[4], 350-376.

Cooper, A. i Witt, D. [2012]. The linkage between tax burden and illicit trade of excisable products: The example of tobacco. *World Customs Journal*, 6[2], 41-58.

Cordova, S. i Svjetska zdravstvena organizacija [2003]. Best practices in tobacco control earmarked tobacco taxes and the role of the Western Australian Health Promotion Foundation [Healthway], UCSF: Center for Tobacco Control Research and Education. Preuzeto s: <https://escholarship.org/uc/item/2h33n2m9>

DeCicca, P., Kenkel, D. i Liu, F. [2013]. Excise tax avoidance: The case of state cigarette taxes. *Journal of Health Economics*, 32[6], 1130-1141.

Dell'Anno, R. [2003]. Estimating the shadow economy in Italy: A structural equation approach, *Economic Working Paper No. 2003-07*. Preuzeto s: ftp://ftp.econ.au.dk/afn/wp/03/wp03_07.pdf

Dell'Anno R. i Schneider, F. [2006]. Estimating the underground economy by using MIMIC models: A response to T. Breusch's critique, *Economics working papers 2006-07*. Preuzeto s: <http://www.econ.jku.at/papers/2006/wp0607.pdf>.

Di Nicola, A. i Terenghi, F. [2016]. Managing finances in the illicit tobacco trade in Italy. *Trends in Organized Crime*, 19[3-4], 254-272.

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske [2018]. Poljoprivredna proizvodnja u 2017. Statistička izvješća 1610. Preuzeto s: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/SI-1610.pdf

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske [2019]. Industrijska proizvodnja u 2017. Godišnji izvještaj - rezultati PRODCOM-a 1612. Preuzeto s: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/SI-1612.pdf

Euromonitor International. [2015]. *Country reports*. Euromonitor International. Preuzeto s: <https://www.euromonitor.com/countries>

European Anti-Fraud Office. [2017]. *The OLAF report 2016*. Luksemburg: Ured izdavaštva Europske unije. Preuzeto s: https://ec.europa.eu/anti-fraud/sites/antifraud/files/olaf_report_2016_en.pdf

European Anti-Fraud Office. [2018]. EU staff investigations. Internal investigation leads to judicial proceedings and financial recovery, Success Stories. Preuzeto s: https://ec.europa.eu/anti-fraud/investigations/success-stories_en

Europska komisija. [1998]. Communication from the Commission on undeclared work. *COM [98] 219 final*. Preuzeto s: <http://aei.pitt.edu/5111/1/5111.pdf>

Europska komisija. [2009]. Survey on tobacco. Analytical report. *Flash Eurobarometer 253*. Preuzeto s: https://ec.europa.eu/health/ph_determinants/life_style/Tobacco/Documents/eb_253_en.pdf

Europska komisija. [2010]. Tobacco. *Special Eurobarometer 332*. Preuzeto s: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/tobacco/docs/ebs332_en.pdf

Europska komisija. [2011]. Action plan to fight against smuggling of cigarettes and alcohol along the EU Eastern border, *Commission Staff Working Paper CoM (2011) 376*. Preuzeto s: [http://aei.pitt.edu/45825/1/SEC_\[2011\]_791.pdf](http://aei.pitt.edu/45825/1/SEC_[2011]_791.pdf)

Europska komisija. [2013a]. Anti-smuggling Action Plan, *Commission Staff Working Document COM (2013) 324*. Preuzeto s: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SWD:2013:0193:FIN:EN:PDF>

Europska komisija. [2013b]. Stepping up the fight against cigarette smuggling and other forms of illicit trade in tobacco products - A comprehensive EU strategy, *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament COM (2013) 324*. Preuzeto s: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013DC0324&from=EN>

Europska komisija. [2014a]. Raw Tobacco - Production statistics - 2014-2003 harvests, *Commission Report - Raw tobacco production*. Preuzeto s: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/tobacco/statistics/production-statistics_en.pdf

Europska komisija. [2014b]. Undeclared work in the European Union. *Special Eurobarometer 402*. Preuzeto s: https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_402_en.pdf

Europska komisija. [2016]. Public perception of illicit tobacco trade. *Special Eurobarometer 443*. Preuzeto s: https://ec.europa.eu/anti-fraud/sites/antifraud/files/eurobarometer_report_illicit_tobacco_trade_en.pdf

Europska komisija. [2017]. Attitudes of Europeans towards tobacco and electronic cigarettes. *Special Eurobarometer 458*. Preuzeto s: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2f01a3d1-0af2-11e8-966a-01aa75ed71a1/language-en>

Europska unija. [2013]. European system of accounts ESA 2010. Luksemburg: Ured izdavaštva Europske unije. Preuzeto s: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5925693/KS-02-13-269-EN-PDF/44cd9d01-bc64-40e5-bd40-d17df0c69334>

Farrell, L. i Fry, T. R. L. [2013]. Is illicit tobacco demand sensitive to relative price? *Economic Papers*, 32(1), 1-9.

Farrelly, M. C., Bray, J. W., Pechacek, T. i Woollery, T. [2001]. Response by adults to increases in cigarette prices by sociodemographic characteristics. *Southern Economic Journal*, 68(1), 156-165.

Feige, E. L. [2015]. Reflections on the meaning and measurement of unobserved economies: What do we really know about the "shadow economy"? *MPRA Paper 68466*, University Library of Munich, Germany.

Feige, E. L. [1990]. Defining and estimating underground and informal economies: The new institutional economics approach. *World Development*, 18(7), 989-1002.

Feige, E. L. (Ur.). [1989]. The Underground economies. *Tax evasion and information distortion*. Cambridge: Cambridge University Press.

Feld, L. P. i Larsen, C. [2005]. Black activities in Germany in 2001 and 2004: A comparison based on survey data. *The Rockwool Foundation Research Unit*. Preuzeto s: <https://www.rockwoolfonden.dk/app/uploads/2016/02/Nyhedsbrev-juni-2005.pdf>

Feld, L. P. i Schneider, F. [2010]. Survey on the shadow economy and undeclared earnings in OECD countries. *German Economic Review*, 11(2), 109-149. doi: 10.1111/j.1468-0475.2010.00509.x

Fleenor, P. [2003]. Cigarette taxes, black markets, and crime. *Policy Analysis*, 468, 1-20.

Foster, K. [2012, 25. siječnja]. Croatia: Corruption, organized crime and the Balkan route. *Adriatic Institute for Public Policy*.

Framework Convention Alliance. [2008]. Fact sheet about the EU Agreements with tobacco manufacturers to control the illicit trade in cigarettes. Preuzeto s: <https://www.fctc.org/wp-content/uploads/2008/02/fca-2008-inb-illicit-trade-inb1-factsheet-questions-answers-ec-industry-agreements-en.pdf>

Frey, B. S. i Pommerehne, W. W. [1984]. The hidden economy: state and prospects for measurement. *The Review of Income and Wealth*, 30(1), 1-23. doi: 10.1111/j.1475-4991.1984.tb00474.x

Friedman, E., Johnson S., Kaufmann D. i Zoido-Lobaton, P. [2000]. Dodging the grabbing hand: The determinants of unofficial activity in 69 countries. *Journal of Public Economics*, 76(3), 459–493. doi: 10.1016/S0047-2727(99)00093-6

Gallet, C. i List, J. [2003]. Cigarette demand: a meta-analysis of elasticities. *Health Economics*, 12, 821–835.

Gallus, S., Schiaffino, A., La Vecchia, C., Townsend, J. i Fernandez, E. [2006]. Price and cigarette consumption in Europe. *Tobacco Control*, 15, 114–119.

Giles, D. E. A. i Tedds, L. M. [2002]. *Taxes and the Canadian underground economy*. Toronto: Canadian Tax Foundation.

Gilmore A., Collin J. i Townsend J. [2007]. Transnational tobacco company influence on tax policy during privatization of a state monopoly: British American Tobacco and Uzbekistan. *American Journal of Public Health*, 97(11), 2001–2009. doi: 10.2105%2FAJPH.2005.078378

Gilmore A., Rowell, A., Gallus, S., Lugo, A., Jossensen, L. i Sims, M. [2014]. Towards a greater understanding of the illicit tobacco trade in Europe: A review of the PMI funded 'Project Star' report. *Tobacco Control*, 23(e1), 51–61.

Goodchild, M., Perucic, A.M. i Nargis N. [2016]. Modelling the impact of increasing tobacco taxes on public health and finance. *Bulletin of the World Health Organisation*, 94(4), 250–257.

Griffiths, H. [2004]. Smoking guns: European cigarette smuggling in the 1990's. *Global Crime*, 6(2), 185–200.

Gruber, J., Sen, A. i Stabile, M. [2003]. Estimating price elasticities when there is smuggling: The sensitivity of smoking to price in Canada. *Journal of Health Economics*, 22(5), 821–842.

Guindon, G.E., Driezen, P., Chaloupka, F. i Fong, G.T. [2014]. Cigarette tax avoidance and evasion: Findings from the International Tobacco Control Policy Evaluation Project. *Tobacco Control*, 23(0 1), i13–i22. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2013-051074

Gyomai, G. i van de Ven. P. [2014]. The Non-Observed Economy in the System of National Accounts, *OECD Statistics Brief No. 18*. Preuzeto s: <https://www.oecd.org/std/na/Statistics%20Brief%2018.pdf>

Hajdinjak, M. [2002]. *Smuggling in Southeast Europe: The Yugoslav wars and the development of regional criminal networks in the Balkans*. Sofia: Center for the Study of Democracy.

Hall, M. G., Williams, R. S., Gammon, D. G. i Ribisl, K. M. [2016]. Internet cigarette vendors make tax-free claims and sell cigarettes cheaper than retail outlets. *Tobacco Control*, 25(6) 616–618. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2015-052359

Hassan M. i Schneider, F. [2016]. Size and development of the shadow economies of 157 worldwide countries: Updated and new measures from 1999 to 2013. *Journal of Global Economics*, 4, 1–14. doi: 10.4172/2375-4389.1000218

HM Revenue and Customs. [2016]. *Measuring tax gaps. Tobacco tax gap estimates 2015–16*. Preuzeto s: <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20170623160050/https://www.gov.uk/government/statistics/tobacco-tax-gap-estimates>

HM Revenue i Customs and Border Force. [2015]. Tackling illicit tobacco: from leaf to light. The HMRC and Border Force strategy to tackle tobacco smuggling. Preuzeto s: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/418732/Tackling_illicit_tobacco_-_From_leaf_to_light__2015_.pdf

Hojić, A. A. [2004]. Between the cracks : Balkan cigarette smuggling. *Problems of Post-Communism*, 51(3), 35–44. doi:10.1080/10758216.2004.11052163

International Consortium of Investigative Journalists. [2009]. *Tobacco underground. The global trade in smuggled cigarettes*. The Centre for Public Integrity. Preuzeto s: <https://cloudfront-files-1.publicintegrity.org/documents/pdfs/Tobacco%20Underground.pdf>

Jerliu N., Ramadani, N., Mone, I. i Brand, H. [2013]. Public health in Kosovo after five difficult years of independence. *South Eastern European Journal of Public Health*. doi: 10.12908/SEEJPH, 2013-02

Johnson, S., Kaufmann, D. i Zoido-Lobaton, P. [1999]. Corruption, public finances and the unofficial economy. *Policy Research Working Paper No. WPS 2169*. Preuzeto s: <http://documents.worldbank.org/curated/en/219311468762600809/pdf/multi-page.pdf> .

- Jones, A. i Posnet, J. [1988]. The revenue and welfare effects of cigarette taxes. *Applied Economics*, 20[9], 1223–1232. doi: 10.1080/00036848800000126
- Joossens, L., Ross, H. i Stokłosa, M. [2014]. EU Policy and illicit tobacco trade: Assessing the impacts. U European Parliament, Directorate General for Internal Policies, *Workshop Cigarette Smuggling Briefing Papers*. Preuzeto s: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201401/20140116ATT77675/20140116ATT77675EN.pdf>
- Joossens, L., Merriman, D., Ross, H. i Raw, M. [2009]. *How eliminating the global illicit cigarette trade would increase tax revenue and save lives*. Pariz: International Union Against Tuberculosis and Lung Disease.
- Joossens, L. i Raw, M. [1998]. Cigarette smuggling in Europe: Who really benefits? *Tobacco Control*, 7[1], 66–71. doi: 10.1136/tc.7.1.66
- Joossens, L. [2011]. *Illicit tobacco trade in Europe: Issues and solutions*. PPACTE – Pricing Policies and Control of Tobacco in Europe. Preuzeto s: http://www.tri.ie/uploads/3/1/3/6/31366051/industry_and_market_response_ppacte_wp5.pdf
- Joossens, L. [2015, svibanj]. *The illicit trade in tobacco products in the EU*. Power point prezentacija s Udruženja europskih liga protiv raka, Francuska. Prezentacija preuzeta s: https://solidarites-sante.gouv.fr/IMG/pdf/5-Joossens__Illicit_trade_tobacco_EU.pdf
- Joossens, L. i Raw, M. [2014]. *The tobacco control scale 2013 in Europe*. Bruxelles: Udruženje europskih liga protiv raka. Preuzeto s: http://www.europeancancerleagues.org/images/TobaccoControl/TCS_2013_in_Europe_13-03-14_final_1.pdf
- Joossens, L., Lugo A., La Vecchia, C., Gilmore, A.B., Clancy, L. i Gallus, S. [2014]. Illicit cigarettes and hand-rolled tobacco in 18 European countries: A cross-sectional survey. *Tobacco Control*, 23[1], 17–23.
- Joossens, L. i Raw, M. [2012]. From cigarette smuggling to illicit tobacco trade. *Tobacco Control*, 21[2], 230–234.
- Joossens, L., Merriman, D., Ross, H. i Ra, M. [2010]. The impact of eliminating the global illicit cigarette trade on health and revenue. *Addiction*, 105[9], 1640–1649.
- Kaminski, B. i Ng, F. [2001]. Trade and production fragmentation: Central European Economies in EU networks of production and marketing, *Policy Research Working Paper Series No: 2611*. Preuzeto s: <http://documents.worldbank.org/curated/en/741281468757777409/pdf/multi0page.pdf>
- Kaplan, B., Navas-Acien, A. i Cohen, J.E. [2017]. The prevalence of illicit cigarette consumption and related factors in Turkey. *Tobacco Control*, 27[4], 442–447. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2017-053669
- Kojić, D. i Orlović, A. [2016]. Ilegalno tržište duhana i duhanskih proizvoda – fenomenološki aspekt i karakteristike kriminalnih aktivnosti. *Policija i sigurnost*, 25[2], 115–130.
- Kos, M. [2012]. Pojavni oblici međunarodnoga gospodarskoga kriminaliteta kao čimbenik nacionalne ekonomije. *Međunarodne studije: Časopis za međunarodne odnose, vanjsku politiku i diplomaciju*, 12 [3/4], 155–181.
- KPMG [2015]. Project SUN. A study of the illicit cigarette market in the European Union, Norway and Switzerland. Rezultati za 2015. Preuzeto s: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/pdf/2016/06/project-sun-report.pdf>
- Lafay, G. [1992]. The measurement of revealed comparative advantages, u M. G. Dagenais i P. A. Muet [ur.], *International Trade Modelling*. London: Chapman & Hall.
- Lakhdar, C. [2008]. Quantitative and qualitative estimates of cross-border tobacco shopping and tobacco smuggling in France. *Tobacco Control*, 17[1], 12–16.
- Leeuw, E. D. i Hox, J. [2008]. Missing Data. In *Encyclopedia of Survey Research Methods* [Vol. 1, str. 467–471]. Sage Publications.
- LeGresley, E., Lee, K., Muggli, M.E., Patel, P., Collin, J. i Hurt, R.D. [2008]. British American Tobacco and the “insidious impact of illicit trade” in cigarettes across Africa. *Tobacco Control*, 17[5], 339–346.
- Lemboe, C. i Black, P. [2012]. Cigarettes taxes and smuggling in South Africa: Causes and consequences, *Stellenbosch Economic Working Papers No. 9/12*. Preuzeto s: <https://www.ekon.sun.ac.za/wpapers/2012/wp092012/wp-09-2012.pdf>

Levy, D., Rodríguez-Buño, R. L., Hu, T. W. i Moran, A. E. [2014]. The potential effects of tobacco control in China: Projections from the China Sim Smoke simulation model. *British Medical Journal*, 348(g1134). doi: 10.1136/bmj.g1134

Loubeau, P. R. [2009]. Selected aspects of tobacco control in Croatia. *Central European Journal of Public Health*, 17[1], 47–52.

Loubeau, P. R. [2009] The challenges of tobacco control in Croatia. *International Atlantic Economic Society*, 15[494]. doi: 10.1007/s11294-009-9226-7

Lovenheim, M. [2008]. How far to the border? The extent and impact of cross-border casual cigarette smuggling. *National Tax Journal*, 61[1], 7–33.

Luepker, R. V., Pallonen, U. E., Murray, D. M. i Pirie, P. L. [1989]. Validity of telephone surveys in assessing cigarette smoking in young adults. *American Journal of Public Health*, 79[2], 202–204.

Manes, E., Schneider, F. i Tchetchik, A. [2016]. On the boundaries of the shadow economy: An empirical investigation, *IZA Discussion Paper No. 10067*. Preuzeto s: http://www.iza.org/en/webcontent/publications/papers/viewAbstract?dp_id=10067

Mashiri, E. i Sebele-Mpofu, Y. F. [2015]. Illicit trade, economic growth and the role of customs: A literature review. *World Customs Journal*, 9[2], 38–50.

Medina, L. i Schneider, F. [2018]. Shadow economies around the world: What did we learn over the past 20 years? *IMF Working Paper 18/17*. Preuzeto s: <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/WP/2018/wp1817.ashx>

Merriman, D., Yurekli, A. i Chaloupka, F. J. [2000]. How big is the worldwide cigarette smuggling problem? u P. Jha & F. Chaloupka (ur.), *Tobacco Control in Developing Countries*, Oxford: Oxford University Press.

Michalopoulos, S. [2017, 29. kolovoza]. Bulk tobacco smuggling increases, worrying OLAF and Commission. *EURACTIV*. Preuzeto s: <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/bulk-tobacco-smuggling-increases-worrying-olaf-and-commission/>

Nadim, A. [2007]. Measuring the non-observed economy in Western Balkan countries: Practical lessons for transition economies. Paper presented at Experiences and Challenges in Measuring National Income and Wealth in Transition Economies. International conference organized by the International Association for Research in Income and Wealth [IARIW] and the National Bureau of Statistics [NBS] of China, Beijing. Preuzeto s: <http://www.iariw.org/papers/2007/ahmad.pdf>

Nagelhout, G., van den Putte, B., Allwright, S., Mons, U., McNeill, A., Guignard, R., . . . i Willemsen, M. [2014]. Socioeconomic and country variations in cross-border cigarette purchasing as tobacco tax avoidance strategy. Findings from the ITC Europe Surveys. *Tobacco Control*, 23[1], i30–i38.

Ng M., Freeman, M. K., Fleming, T. D., Robinson, M., Dwyer-Lindgren, L., Thomson, B., . . . i Gakidou, E. [2014]. Smoking prevalence and cigarette consumption in 187 countries, 1980–2012. *The Journal of American Medical Association JAMA*. 311[2], 183–192. doi: 10.1001/jama.2013.284692

Nomisma [2012]. The European tobacco Ssector: An analysis of the socio-economic footprint, *Izveštaj*. Peruzeto s: <https://www.nomisma.it/index.php/en/publications/item/235-the-european-tobacco-sector-an-analysis-of-the-socio-economic-footprint/235-the-european-tobacco-sector-an-analysis-of-the-socio-economic-footprint>

Norton, D. A. G. [1988]. On the economic theory of smuggling. *Economica*, 55[217], 107–118.

Organizacija za gospodarsku suradnju i razvoj [2002]. Measuring the non-observed economy. A handbook. Preuzeto s: <https://www.oecd.org/std/na/1963116.pdf>

Paoli, L. [2003]. *Mafia brotherhood: Organized crime Italian style*. New York: Oxford University Press.

Peshevski M., Ameti, I., Vukaj, O. i Petkov, R. [2013]. Trading of agricultural products from agrocomplex between countries from Balkan region. *Economics of Agriculture*, 60[4], 885–893.

Pinotti, P. [2015]. The economic costs of organised crime: Evidence from Southern Italy. *The Economic Journal*, 125[586], 203–232.

Pitt, M. M. [1981]. Smuggling and price disparity. *Journal of International Economics*, 11[4], 447–458.

Prieger J. i Kulick, J. [2016]. Cigarette taxes and illicit trade in Europe Online Appendix, *Pepperdine University School of Public Policy Working Papers* 71. Preuzeto s: <https://digitalcommons.pepperdine.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1070&context=sppworkingpapers>

Recher, V. [2019]. Tobacco smuggling in the Western Balkan region: Exploring habits, attitudes, and predictors of illegal tobacco demand. *Radni materijali EIZ-a, EIZ-WP-1901*. Preuzeto s: <https://www.eizg.hr/publikacije/serijske-publikacije/radni-materijali-eiz-a/617>

Rijo, M. J. [2008]. Price elasticity estimates for tobacco products in India. *Health Policy and Planning*, 23[3], 200–209. doi: 10.1093/heapol/czn007

Rowell, A., Evans-Reeves, K. i Gilmore, A. [2013]. Tobacco industry manipulation of data on and press coverage of the illicit tobacco trade in the UK. *Tobacco Control*, 23[1], 35–43.

Savić, D., Marković, M. i Miloš Hasel, D. [2015]. Suzbijanje ilegalnog tržišta duhana – Operativna akcija “Rezač” (studija slučaja). *Policija i sigurnost*, 24[1/2015], 82–95.

Schneider, F. [1994]. Measuring the size and development of the shadow economy. Can the causes be found and the obstacles be overcome? u H. Brandstaetter & W. Güth [ur.], *Essays on Economic Psychology* (str. 193–212). Berlin et al.: Springer. doi: 10.1007/978-3-642-48621-0_10

Schneider, F. [2003]. Veličina i razvoj sive ekonomije i radne snage u svojoj ekonomiji u 22 tranzicijske zemlje i 21 zemlji OECD-a: Što doista znamo? *Financijska teorija i praksa*, 27[1], 1–29.

Schneider, F. [2005]. Shadow Economies around the World: What Do We Really Know? *European Journal of Political Economy*, 21[3], 598–642. doi: 10.1016/j.ejpoleco.2004.10.002

Schneider, F. [2011]. *Handbook on the shadow economy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. doi: 10.4337/9780857930880

Schneider, F. [2013]. The financial flows of transnational crime and tax fraud in OECD countries: What do we [not] know? *Public Finance Review*, 41[5], 677–707. doi: 10.1177/1091142113482569

Schneider, F. i Enste, D. [2000]. Shadow economies: Size, causes and consequences. *Journal of Economic Literature*, 38[1], 73–110.

Schneider, F. i Buehn, A. [2016]. Estimating the size of the shadow economy: Methods, problems and open questions, *IZA Discussion Paper No. 9820*. Retrieved from: <http://ftp.iza.org/dp9820.pdf>

Schneider, F., Buehn, A. i Montenegro, C. E. [2010]. New estimates for the shadow economies all over the world. *International Economic Journal*, 24[4], 443–461. doi: 10.1080/10168737.2010.525974

Scollo M., Zacher M., Coomber, K. i Wakefield, M. [2015]. Use of illicit tobacco following introduction of standardised packaging of tobacco products in Australia: Results from a cross-sectional survey. *Tobacco Control*, 24[2], 76–81.

Sheikh, M. A. [1974]. Smuggling, production and welfare. *Journal of International Economics*, 4[4], 355–364.

Shelley, L. I., & Melzer, S. A. [2008]. The nexus of organized crime and terrorism: Two case studies in cigarette smuggling. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 32[1], 43–63.

Skafida, V., Silver, K. E., Rechel, B. P. D. i Gilmore, A. B. [2012]. Change in tobacco excise policy in Bulgaria: The role of tobacco industry lobbying and smuggling. *Tobacco Control*, 23[1], 75–84.

Smith, P. [1994]. Assessing the size of the underground economy: The Canadian statistical perspectives. *Canadian Economic Observer*, 3, 16–33.

Smith, S. i Wied-Nebbeling, S. [1986]. *The shadow economy in Britain and Germany*. London: Anglo-German Foundation for the Study of Industrial Society.

Southeast European Leadership for Development and Integrity [2016, 25. listopada]. *Hidden Economy Fact Sheets 2016*. Preuzeto s: <https://seldi.net/publications/publications/hidden-economy-fact-sheets-2016/>

Stojarová, V. [2007]. Organized crime in the Western Balkans. *HUMSEC Journal*, 1, 91–114. Preuzeto s: http://www.humsec.eu/cms/fileadmin/user_upload/humsec/Journal/Stojarova_Organized_Crime_in_the_Western_Balkans.pdf

Svjetska zdravstvena organizacija. [2003]. *WHO framework convention on tobacco control*. Ženeva: Služba Svjetske zdravstvene organizacije za izdavanje dokumenata. Preuzeto s: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42811/9241591013.pdf?sequence=1>

Svjetska zdravstvena organizacija. [2016]. *Earmarked tobacco taxes: Lessons learnt from nine countries*. Ženeva: Svjetska zdravstvena organizacija. Preuzeto s: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/206007/9789241510424_eng.pdf;jsessionid=45D95D9ACD6E280139096B6769757C99?sequence=1

Svjetska zdravstvena organizacija. [2017]. *WHO report on the global tobacco epidemic: Monitoring tobacco use and prevention policies*. Ženeva: Svjetska zdravstvena organizacija. Preuzeto s: https://www.who.int/tobacco/global_report/2017/en/

Svjetska zdravstvena organizacija. [bez datuma]. *Illicit trade in tobacco: A summary of the evidence and country responses*. Preuzeto s: <https://www.who.int/tobacco/economics/illicittrade.pdf>

Szolnoki, G. i Hoffmann, D. [2013]. Online, face-to-face and telephone surveys—Comparing different sampling methods in wine consumer research. *Wine Economics and Policy*, 2[2]: 57–66.

Škrinjarčić, B., Recher, V. i Budak, J. [2017]. Consumption in the dark: Estimating unrecorded expenditures of households in Croatia. *Croatian Economic Survey*, 2[19], 135–167.

Teobaldelli, D. i Schneider, F. [2012]. Beyond the veil of ignorance: The influence of direct democracy on the shadow economy. *CESifo Working Paper Series No. 3749*, CESifo Group Munich.

The International Consortium of Investigative Journalists. [2000, 2. veljače]. Global reach of tobacco company's involvement in cigarette smuggling exposed in company papers. Preuzeto s: <https://www.icij.org/investigations/big-tobacco-smuggling/global-reach-tobacco-companys-involvement-cigarette-smuggling-exposed-company-papers/>

Thomas, J. J. [1999]. Quantifying the black economy: 'Measurement without theory' yet again? *Economic Journal*, 109, 381–389.

Thursby, M., Jensen, R. i Thursby, J. [1991]. Smuggling, camouflaging, and market structure. *Quarterly Journal of Economics*, 106[3], 789–814.

Tourangeau, R. i Yan, T. [2007]. Sensitive questions in surveys. *Psychological bulletin*, 133[5], 859–883.

Townsend, J. [1996]. Price and consumption of tobacco. *British Medical Bulletin*, 52[1], 132–142. doi: 10.1093/oxfordjournals.bmb.a011521

Ujedinjeni narodi. [1993]. *System of National Accounts 1993*. New York: Ujedinjeni narodi.

United Nations Office on Drugs and Crime. [2015]. Drug Money: The illicit proceeds of opiates trafficked on the Balkan route, *UNDOC Research*. Preuzeto s: http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Studies/IFF_report_2015_final_web.pdf

Van Walbeek, C., Blecher, E., Gilmore, A. i Ross, H. [2013]. Price and tax measures and illicit trade in the framework convention on tobacco control: What we know and what research is required. *Nicotine and Tobacco Research*, 15[4], 767–776. doi: 10.1093/ntr/nts170

Varga, I., Antunović, M. i Kristek, A. [2012]. Pregled proizvodnje duhana u Hrvatskoj. In *Proceedings & Abstracts: 5th international scientific/professional conference – Agriculture in Nature and Environment Protection* [str. 344–348]. Preuzeto s: <http://www.hdpot.hr/images/files/Vukovar%20Zbornici/Vukovar%20-%20Zbornik%202016.pdf>

Vijeće Europske unije [2013]. Council conclusions on stepping up the fight against cigarette smuggling and other forms of illicit trade in tobacco products in the EU, *Economic and Financial Affairs Council meeting*, Bruxelles, 10. prosinca. Preuzeto s: https://ec.europa.eu/anti-fraud/sites/antifraud/files/docs/body/council_conclusions_en.pdf

von Lampe, K., Kurti, M. i Johnson, J. [2015]. The link between poverty and crime: Views from consumers in the cigarette black market in the south Bronx, u P. C. van Duyn, A. Maljevic, G. A. Antonopoulos, J. Harvey i K. von Lampe (ur.), *The relativity of wrongdoing* [str. 213–228]. Oisterwijk: Wolf Legal Publishers.

Wasserman, J., Manning, W. E., Newhouse, J. P. i Winlder J. D. [1991]. The effects of excise taxes and regulation on cigarette smoking. *Journal of Health Economics*, 10[1]: 43-64.

Williams, C. C. [2015]. Designing survey methods to evaluate the undeclared economy: A review of the options, *University of Sheffield, Sheffield University Management School GREY Working Paper No. 7*. Preuzeto s: https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.579206!/file/WP7-Survey-Methods-Evaluate-Undeclared-Economy.pdf

Williams, C. C., Bejakovic, P., Mikulic, D., Franic, J., Kedir, A. i Horodnic, I. A. [2017]. *An evaluation of the scale of undeclared work in the European Union and its structural determinants: Estimates using the Labour Input Method*, Bruxelles: Služba Europske komisije za zapošljavanje, socijalna pitanja i uključenost. Preuzeto s: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=190026&langId=en>

Williams, C. i Schneider, F. [2016]. *Measuring the global shadow economy: The prevalence of informal work and labour*, Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishing Ltd. doi: 10.4337/9781784717995

Williams, N. [2018]. *Tobacco: Reviewing the growing financial risks*. Preuzeto s: <https://tobaccofreeportfolios.org/wp-content/uploads/2018/12/Tobacco-Reviewing-the-growing-financial-risks-report-Nov-2018.pdf>

Yeh, C., Schafferer, C., Lee, J., Ho, L. i Hsieh, C. [2017]. The effects of a rise in cigarette price on cigarette consumption, tobacco taxation revenues, and of smoking-related deaths in 28 EU countries - applying threshold regression modelling. *BMC Public Health*, 17[1]. doi: 10.1186/s12889-017-4685-x

Yilmaz, B. [2005]. The foreign trade pattern and foreign trade specialization in the European Union. *Eastern European Economics*, 43[1], 77-103.

Yurekli, A. i Sayginsoy, O. [2010]. Worldwide organized cigarette smuggling: An empirical analysis. *Applied Economics*, 42[5], 545-561.

Tablica A1. Detalji ankete

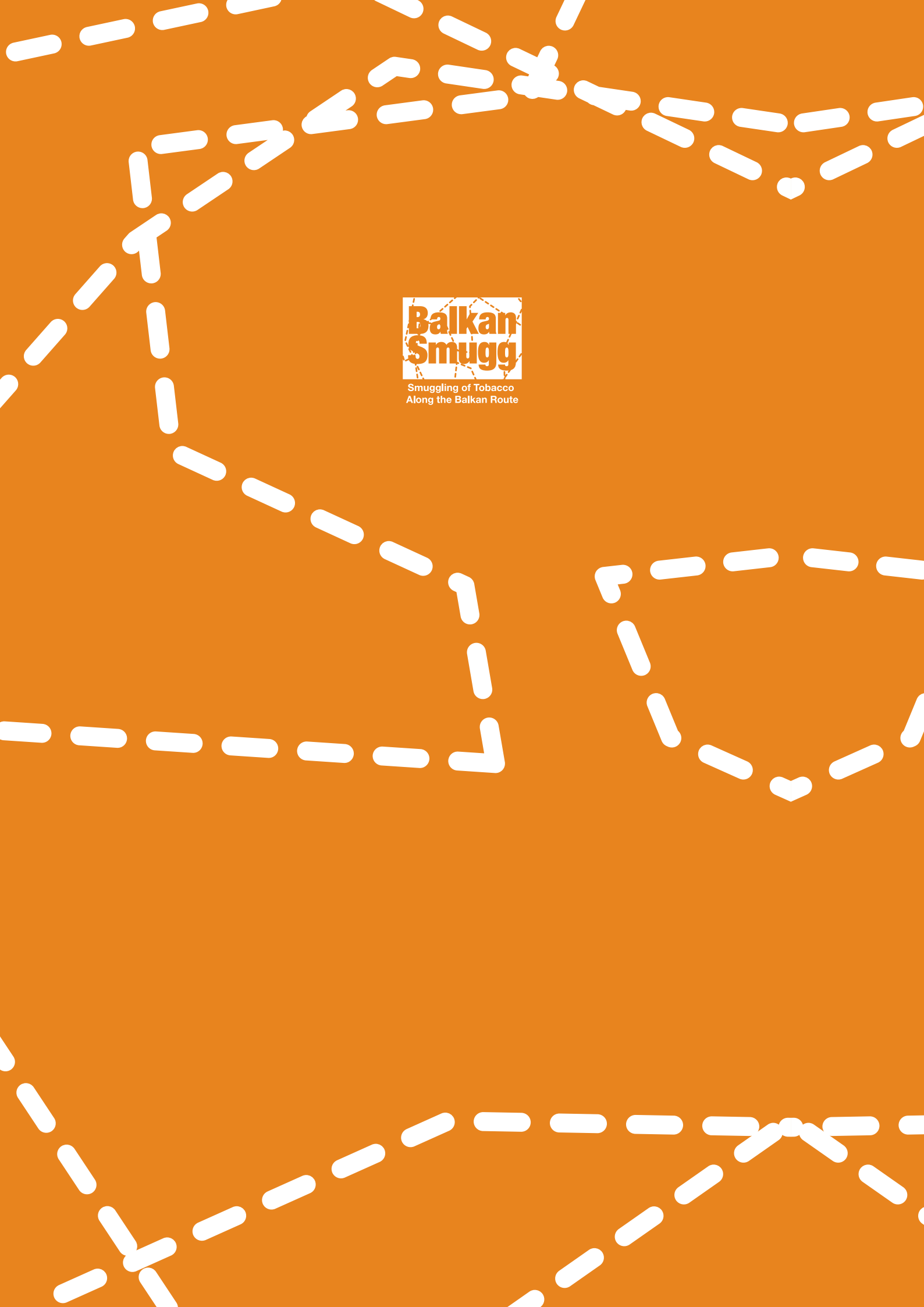
Razdoblje ankete	Veljača - travanj 2018.
Ciljano stanovništvo	Stanovništvo sedam zemalja (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Kosovo, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, Srbija, Slovenija); dobna skupina 18+, s kvotom pušača proporcionalnom stopi raširenosti pušenja u zemlji.
Vrsta uzorka	Slučajni uzorak Nacionalno reprezentativan uzorak
Kontrola kvalitete	Kontrola kvalitete prikupljanja podataka izvršena je ponovnim kontaktiranjem ispitanika i usporedbom odgovora na odabrana pitanja s odgovorima iz početnog anketiranja. Kontrolira se minimum od 25 posto po ispitivaču. Logičke provjere provedene su nad konačnom skupinom podataka.
Neto veličina uzorka	21.013
Stopa odgovora po zemlji	Bosna i Hercegovina: 27,1% Hrvatska: 7,8% Kosovo: 62,0% Crna Gora: 44,6% Sjeverna Makedonija: 50,7% Srbija: 25,1% Slovenija: 7,0%
Metoda	CATI [računalno potpomognuto telefonsko anketiranje]

Tablica A2. Sažeti statistički podaci za uzorkovane građane, n=21.013

Karakteristike uzorka	%
Spol	
Muškarci	49,1
Žene	50,9
Dob	
18-24	10,1
25-34	17,2
35-44	18,2
45-54	17,7
55-64	16,8
65+	20,0
Obrazovanje	
Osnovno obrazovanje ili niže	8,3
Srednjoškolsko obrazovanje	59,5
Visoko ili više obrazovanje	32,2
Zanimanje	
Vlasnik poduzeća	3,8
Menadžer	1,8
Stručnjak	8,3
Službenik	10,2
Radnik	25,7
Umirovljenik	25,7
Student	7,0
Nezaposlen	16,2
Drugi	1,3
Dohodak kućanstva	
Ispodprosječan	33,6
Prosječan	32,8
Iznadprosječan	16,8
Odbija odgovoriti	16,8

Pušač	
Da	35,9
Ne	64,1
Zemlja	
Bosna i Hercegovina	14,3
Hrvatska	14,3
Kosovo	14,3
Crna Gora	14,3
Sjeverna Makedonija	14,3
Srbija	14,3
Slovenija	14,3

Anketa je provedena u sedam zemalja zapadnog Balkana (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Kosovo, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, Srbija i Slovenija). Podaci su prikupljeni od veljače do travnja 2018. Anketa je provedena pomoću metode CATI (računalno potpomognuto telefonsko anketiranje). Ukupni uzorak sastojao se od 21.013 ispitanika, odnosno oko 3.000 ispitanika iz svake zemlje. Uzorci po zemljama odabrani su tehnikom nasumičnog uzorkovanja i dali su nacionalno reprezentativne uzorke. Ciljano stanovništvo za ovu anketu bili su građani u dobi od 18 godina i stariji, a udio pušača bio je proporcionalan stopi raširenosti pušenja u zemlji.

Balkan Smugg

Smuggling of Tobacco
Along the Balkan Route